

Dějiny věd a techniky

History of Sciences and Technology

OBSAH

ČLÁNKY

- 141 Literární žánr snu jako myšlenkový experiment raně novověké vědy • IVA LELKOVÁ
152 Orbis Naturalis Pictus: ilustrování přírody, zobrazování podivuhodného. • JANA ČERNÁ
176 České překlady Albrantova (Albrechtova) koňského lékařství • ALENA M. ČERNÁ

SDĚLENÍ

- 198 Neodarwinismus a August Weismann • UWE HOSSFELD, MICHAL V. ŠIMŮNEK & ULRICH KUTSCHERA

DOKUMENT

- 207 Výzva všem Evropanům • MICHAL V. ŠIMŮNEK (ed.)

RECENZE

- 210 Nancy G. Siraisi. Communities of Learned Experience. Baltimore, 2013 • BOHDANA DIVIŠOVÁ
213 Ivana Lorencová. Významné osobnosti české chemie v Archivu Národního technického muzea v Praze. Praha, 2013 • MARTIN FRANC

KRONIKA

- 215 35. mezinárodní konference Historie matematiky • MARTINA BEČVÁŘOVÁ
217 Seminář veterinárních lékařů a farmaceutů a historiků vědy v Brně • JIŘÍ JINDRA

ZPRÁVY

- 219 Zprávy z literatury

CENA ZDEŇKA HORSKÉHO

- 220 Udělení Ceny Zdeňka Horského za rok 2013
220 Vyhlášení soutěže o Cenu Zdeňka Horského za rok 2014

OBÁLKA

Pětisetleté výročí Koperníkova Commentariolu, poprvé zmíněného v roce 1514

CONTENTS

PAPERS

- 141 Genre of literary dream as an intellectual experiment of Early Modern science • IVA LELKOVÁ
152 Orbis Naturalis Pictus: Illustration of nature, viewing of the marvellous. • JANA ČERNÁ
176 Czech Translations of Albrant's (Albrecht's) Horse Medicine • ALENA M. ČERNÁ

COMMUNICATION

- 198 Neo-Darwinism and August Weismann • UWE HOSSFELD,
MICHAL V. ŠIMŮNEK & ULRICH KUTSCHERA

DOCUMENT

- 207 Appeal to all Europeans • MICHAL V. ŠIMŮNEK (ed.)

REVIEWS

- 210 Nancy G. Siraisi. Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance. Baltimore, 2013 • BOHDANA DIVIŠOVÁ
213 Ivana Lorencová. Významné osobnosti české chemie v Archivu Národního technického muzea v Praze. Praha, 2013 • MARTIN FRANC

CHRONICLE

- 215 The 35th International Conference History of Mathematics • MARTINA BEČVÁŘOVÁ
217 Workshop of veterinaries, pharmacists and historians of science in Brno • JIŘÍ JINDRA

REPORTS

- 219 Reports from literature

COVER

500th anniversary of Copernicus' Commentariolus, first mentioned in 1514

Literární žánr snu jako myšlenkový experiment raně novověké vědy¹

IVA LELKOVÁ

Genre of literary dream as an intellectual experiment of Early Modern science. The genre of literary dream is known from antiquity. Already in the ancient world literary dreams not only carried moral lessons, but also proposed a contemporary image of universe. A study of this genre is important for understanding the interpretation and propagation of cosmological ideas in antiquity and also in the early modern literary dreams of Johannes Kepler, Libert Froidmont, Athanasius Kircher, and others. Many of them reflected ancient sources as well as their reasons for choosing dream as a genre to explain cosmological ideas and describe their radically new image of the universe.

Key words: Dream • literary voyages to the universe • early modern • epistemic genre • Athanasius Kircher

Sen jako kulturní fenomén nebyl v průběhu dějin jen předmětem lékařských studií nebo výkladů božských zjevení v něm obsažených, ale jako jedna ze základních součástí lidské existence pronikl i do literatury jako specifický literární žánr s velmi širokým záběrem odpovídajícím možné obsahové šíři snových vizí.² Tento literární žánr pak našel nové uplatnění v raně novověkých literárních cestách do vesmíru, tak jak jsou známe z podání Johanna Keplera, Liberta Froidmonta nebo Athanasia Kirchera.³ Tato díla tedy nejsou pozoruhodná tím,

¹ Článek vznikl za podpory projektu OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost, Výzkumné centrum pro teorii a dějiny vědy číslo CZ.1.07/2.3.00/20.0138.

² STARÝ, Jiří – HRDLÍČKA, Josef (eds.). *Spánek a sny*. Praha, 2008. SCHULMAN, David Dean – STROUMSA, Guy G. (eds.). *Dream Cultures: Explorations in the Comparative History of Dreaming*. New York, 1999. PICK, Daniel – ROPER, Lyndal (eds.). *Dreams and History: The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. London – New York, 2004. SCHIRMEISTER, Albert. Assimilation und negation: Antikes Traumwissen in neuzeitlichen Wissenschaften. In Georg TOEPFER – Hartmut BÖHME (eds.) *Transformationen antiker Wissenschaften* (= Transformationen der Antike 15). Berlin, 2010, s. 93–114.

³ Z dalších raně novověkých literárních děl popisujících cestu do vesmíru, která nicméně nemají charakter literárního snu, můžeme jmenovat například dílo Francise

že by se pokoušela akt snění „vědecky“ či filozoficky analyzovat nebo psychologicky vykládat jeho obsah, ale spíše způsobem, kterým používají motiv snu jako prostředek a literární stylizaci ke sdělování jejich vize uspořádání vesmíru, a tedy v podstatě jako literární myšlenkový experiment, který byl zásadní v kontextu formování moderní vědy.

Raně novověké literární cesty do vesmíru čerpají do značné míry z antických vzorů, ať už se jedná o Érovu vizi uzavírající Platónovu *Ústavu*, Lúkiánovy *Pravdivé příběhy*, Plútarchovo dílo *De facie quae in orbe lunae apparet*, Ciceronův *Scipionův sen*⁴ a ve středověku velmi často opisovaný Macrobiův komentář k němu.⁵ Především poslední dva autoři se stali inspirací pro díla pohybující se na hranici literatury a přírodní filozofie, i když jejich základní motivace byla zcela jiná a odvíjela se především od důležitosti víry v posmrtný život pro fungování státu, zatímco

GODWINA *Man on the Moon or a Discourse of a Voyage thither*. By Domingo Gonsales The speedy messenger. London, 1638; Johna WILKINSE *A Discourse Concerning a New World and Another Planet: The First Book, The Discovery of a New World, or A Discourse tending to prove, that it is probable there may be another habitable World in the Moon*. London, 1638; Cyrana Savinien de BERGERAC *Histoire comique contenant les états et empires de la Lune*. Paris, 1656; Valentina STANSELA *Uranophilus coelestis peregrinus, sive mentis Uranicae per mundum sidereum peregrinantis ecstases*. Antwerpen a Ghent, 1685 (toto dílo bylo výrazně inspirováno Kircherovým); Christiana HUYGENSE *Cosmotheoros*. The Hague 1698; Bernarda FONTENELLA *Entretiens sur la pluralité des Mondes*. Paris, 1686; Davida RUSSENA *Iter Lunare; or a Voyage to the Moon*. London, 1703 atd. Žánr se objevoval dále i v devatenáctém století v dílech Daniela Defoea, Jonathana Swifta, Edgara Allana Poea nebo samozřejmě Julese Vernea a ve dvacátém století na tato starší literární díla navázali novodobí autoři sci-fi literatury.

Studie zabývající se literárními cestami do vesmíru patří spíše k okrajovým tématům. Na tomto místě je však třeba zmínit zakladatelskou a stále zásadní práci Marjorie Hope NICOLSON. *Voyages to the Moon*. New York, 1948 včetně její dřívější studie *A World in the Moon. A study of a changing attitude toward the Moon in seventeenth and eighteenth centuries*, Northampton, 1936.

⁴ PLATÓN. *Ústava*. Přeložil František Novotný. Praha, 2001, s. 328–335 (II, 614b–621d). LÚKIANOS. Menippos v rouše Ikarově neboli Cesta nad oblaky. In *Pravdivé výmysly*. Přeložili a komentovali Ladislav Varcl, Zdeněk K. Vysoký a Václav Bahník. Praha, 1983, s. 25–36. PLUTARCH. *De facie quae in orbe lunae apparet*. Ed. and tr. Harold CHERNISS. In *Moralia*. 15 vols. Cambridge, Mass. – London, 1927–1976. Vol. XII, 1957, s. 1–223. MARCUS TULLIUS CICERO. *Scipionův sen*. Přeložil a vydal Petr Březina. Srní, 2008.

⁵ STAHL, William Hartus. *Commentary on the Dream of Scipio by Macrobius*. První vydání New York, 1952. Zde citováno z vydání z roku 1990.

díla jako Keplerovo *Somnium*,⁶ Froidmontovo *Somnio sive Peregrinatione coelesti*⁷ nebo *Itinerarium extaticum* od Athanasia Kirchera⁸ se snaží především představit určitý typ uspořádání vesmíru a využívají žánru snu jako zásadního nebo jednoho ze zásadních metodologických prostředků. Všechna tato díla však spojuje fakt, že vesmír byl stejně jako posmrtný svět fyzicky nedostupný, vědění o jeho uspořádání a rozloze nebylo experimentálně ověřitelné a literární sen byl prostředkem, jak imaginaci o něm orámovat obecně sdílenou zkušeností spánku a snění. Použití žánru snu pro podobná sdělení však nebylo samozřejmé a v podstatě všichni zmiňovaní autoři měli potřebu se k volbě tohoto žánru vyjádřit.

Macrobius obhajoval Ciceronovo použití fikce k výkladu otázek státu a práva a žánru snu k popisu nebeských sfér jako obranu před epikurejci. Buď totiž podle Macrobia slouží fikce jen k tomu, aby potěšila ucho, anebo vede posluchače k nějaké ctnosti. V tom případě rozlišuje dva typy: ten, ve kterém je zápletko i usazení příběhu fiktivní jako v Ezopových bajkách, a ten, jehož základy jsou pravdivé, jen podané fiktivním stylem nazývané bájně vyprávění (*narratio fabulosa*). Čím okultnější je téma, tím více se filozofové uchylují k použití bájněho vyprávění jako prostředku k jeho sdělení. Fikce je podle Macrobia ve filozofii používána k zobrazení pravdy pomocí analogie; tak například když Platón začal přirovnávat Dobro ke slunci, učinil inteligibilním to, co by jinak bylo nepochopitelné lidskému rozumu.⁹ Nejen skrze Macrobiovo pojednání se přes středověk přeneslo bájně vyprávění a sen jako prostředky pro sdělování filozofických témat.

V humanistické literatuře se sen inspirovaný antickými vzory vyvinul v samostatný žánr, často ve spojení s menippskou satirou. Mezi jeho představitele

⁶ KEPLER, Johannes. *Somnium seu Opus posthumum de astronomia Lunari*. Zahán – Frankfurt, 1634. KEPLER, Johannes. *Sen neboli Měsíční astronomie*. Přeložili a komentovali Alena a Petr Hadravovi. Praha, 2004.

⁷ FROIDMONT, Libert. *Coenae saturnaliae, variatae Somnio sive Peregrinatione coelesti*, Louvain, 1616.

⁸ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum quo mundi opificium id est coelestis expansi, siderumque tam errantium, quam fixorum natura, vires, proprietates singulorumque compositio & structura, ab infimo telluris globo, usque ad ultima mundi confinia, per ficti raptus integumentum explorata, nova hypothesi exponitur ad veritatem interlocutoribus Cosmiele et Theodidacto...* Romae, 1656. V roce 1657 vyšlo druhé vydání rozšířené o „mundus subterraneus prodromus“. V tomto článku je citováno také třetí vydání, doplněné o poznámky Caspara Schotta: KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660.

⁹ STAHL, William Hartus. *Commentary on the Dream of Scipio by Macrobius*. New York 1990, s. 81–87.

patřilo například *Somnium* (1581)¹⁰ Justa Lipsia nebo *Prefatio et Vigilia in Somnium Scipionis Ciceroniani* (Paris 1520) Juana Luise Vivese,¹¹ abychom jmenovali jen ty nejznámější. Vivesův komentář ke Scipionově snu byl literárním snem sám o sobě. Vives své dílo začíná svým vlastním upadnutím do snění v průběhu přípravy univerzitní přednášky. Ve snu potkává své studenty, kritizuje profesory a praxi na univerzitách především v Paříži a Lovani a nakonec v něm narazí i na samotného Cicera a teprve v tom okamžiku začíná samotný výklad Scipionova snu. Vives tak úvodní lehce satirickou formou přivádí studenty k vážnějšímu učenému tématu. Lipsius se ve svém ještě satiričtějším snu ocitne na fóru Romanu, kde se setkává se svým holandským přítelem Janusem Dousou, který ho vede na zasedání senátu, jemuž předsedal Cicero. Tématem jednání je přílišná horlivost editorů a filologů, kteří přespříliš upravují, ohýbají a doplňují antické texty. Na jednání vystupuje řada osobností z různých historických epoch, které se připojují ke stěžovatelům. Nakonec se jednání rozpustí a Lipsius se probudí. Výsledky jednání s cílem směřovat soudobé filologické bádání připojil Lipsius na konec knihy.

Hypnerotomachia Poliphili, připisovaná střídavě Leonu Battistovi Albertimu, Francisku Colonnovi a dalším z roku 1499, je odlišným příkladem využívání žánru snu, tentokrát jako snu o získání lásky a zároveň jako architektonického traktátu. Autor zavádí metasnovou rovinu příběhu, kdy jeho hrdina ve snu znovu upadne do snu. Hrdina Poliphilo v něm bojuje o získání lásky své milé Polie. *Hypnerotomachia* se však nestala slavnou kvůli milostnému příběhu, ale kvůli kulisám, v nichž se příběh odehrává. Detailní popisy zahrad, chrámů a budov, kterými hrdina ve snu prochází, činí z tohoto snu něco jako renesanční encyklopedii architektury.¹²

Zároveň spolu s tím, jak se sen etabloval jako samostatný literární žánr, pronikal i motiv snu jako takový do děl jiných žánrů, kde sloužil jako hybatel filozofického výkladu. Dílo Marsilia Ficina je toho dobrým příkladem. Jeho komentář k *Faidrovi* ho přivádí k vizi pozemského života jako spánku občasné oživovaného snem, ve kterém je lidská duše schopná cestovat k nebesům, odkud byla na počátku svého života na zem seslána. Při tomto sestupu duše houstla a cestou skrze sféry nabírala hvězdné vlivy, které následně spoluurčují její charakter. Na nebeské louce soudců pak byla duše podřízena jedné planetě a přijala její vlastnosti,

¹⁰ DE SMET, Ingrid A. R. *Menippean Satire and the Republic of Letters 1581–1655*. Geneva, 1996.

¹¹ IJSEWIJN, Jozef. *Humanisme i literatura neolatina*. Valencia, 1996, s. 107–157.

¹² LEFAIVRE, Liane. *Leon Battista Alberti's Hypnerotomachia Poliphili*. Cambridge, Mass., 1997.

jako by byla jejím dítětem. Zároveň zapomínala na své předchozí životy a získávala fyzické tělo. Ve snu, pokud je duše připravená a očištěná od vášní, může cestovat zpět nebeskými sférami až k okraji vesmíru a tam zahlédnout inteligibilní ideje a svět, který znala před svým zrozením.¹³

Nejen pro Ficina byl sen prostředkem k cestě do vesmíru. Základní přírodně filozofické dílo Girolama Cardana¹⁴ *De subtilitate* bylo podníceno intenzivním sněním, astrologické dílo pak snem, který se nápadně podobá svým antickým vzorům,¹⁵ a Cardanova autobiografie *De propria vita* ukazuje, jakým způsobem sny ovlivňovaly jeho vidění světa a jak je racionálně uchopoval.¹⁶

Díla, která jsou dnes považována za počátky science-fiction, jsou tak těsně spojena s žánrem snu, který se neobjevuje na počátku sedmnáctého století náhle, ale navazuje na dřívější nejen antickou, ale i humanistickou literární produkci.¹⁷

V souvislosti s raně novověkými literárními cestami do vesmíru je občas zdůrazňován prvek, podle něhož měla forma literárního snu či fantastických cest do vesmíru ochránit autora před cenzurou a pronásledováním.¹⁸ Nicméně sen

¹³ ALLEN, Michael J. B., REES, Valery, DAVIES, Martin. *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*. Leiden, 2002, s. 163–164. Viz dřívější práce téhož autora: ALLEN, Michael J. B. *Marsilio Ficino and the Phaedran Charioteer*. Berkeley etc., 1981, s. 126–129 a ALLEN, Michael J. B. *The Platonism of Marsilio Ficino: A Study of his „Phaedrus“ Commentary, its Sources and Genesis*. Berkeley etc., 1984, s. 151–156.

¹⁴ Snům se Cardano věnoval například i v knize – CARDANO, Girolamo. *Somniorum syneiorum omnis genesis insomnia explicantur libri IV*. Basileae, 1585.

¹⁵ Ve snu se ocitl na Měsíci se svým otcem, který mu jako jeho průvodce odpovídá na řadu otázek. Vypráví mu, že po sedmi tisíci letech postoupí Cardano z Měsíce do sféry Merkuru, pak z Merkuru k Venuši a tak dále, až dosáhne nejvyššího nebe – ráje. Každou sféru přirovnává Cardano k jednomu svému životnímu dílu a podle planetárních atributů vyvozuje, jaká díla má v budoucnu ještě vytvořit. (GRAFTON, Anthony. *Cardano's Cosmos, The Worlds and Works of Renaissance Astrologer*. Cambridge, Mass., 1999, s. 156.)

¹⁶ SCHREIER RUPPRECHT, Carol (ed.). *The Dream and the Text, Essays on Literature and Language*. New York, 1993. GRAFTON, Anthony. *Cardano's Cosmos*,..., c. d., s. 156. (CARDANO, Girolamo. *Liber de libris propriis*. Lugduni, 1557, s. 78–79.)

¹⁷ GLOMSKI, Jacqueline. Science Fiction in the Seventeenth Century: The Neo-Latin Somnium and Its Relationship to the Vernacular. In TILG, Stefan, WALSER, Isabella (eds.). *Der neulateinische Roman als Medium seiner Zeit: The Neo-Latin Novel in its Time*. Tübingen, 2013, s. 37–54.

¹⁸ Jak naznačuje např. Martha BALDWIN ve své studii *Reverie in time of plague. Athanasius Kircher and the plague epidemic of 1656*. In FINDLEN, Paula (ed.), *Athanasius Kircher, the Last Man who Knew Everything*. New York, 2004, s. 63–77 nebo Claire GANTET výslovně tvrdí v *Der Traum in der frühen Neuzeit: Ansätze zu einer kulturellen*

se i v dílech renesance a raného novověku využíval jako žánr sloužící k předstření filozofických otázek a zároveň poskytoval prostor učinit odvážné či nepravděpodobné vědecké hypotézy. Sen se tak mohl stát myšlenkovým experimentem, který stojí v samotných základech raně novověké vědy, tak jako Galileův myšlenkový experiment s volným pádem, uveřejněný v jeho *Discorsi e dimostrarzioni matematiche* (1638).

Na Galilea ostatně navazuje jeden z autorů cesty do vesmíru Libert Froidmont, který své dílo vydal jako výsledek akademického cvičení v roce 1616.¹⁹ Do vesmíru se hrdina vznese na hřbetě Pegasa, kam ho vysadí *genius* (démon či duch) jeho průvodce a přiváže ho k sedlu, aby nespádl. Jejich cesta vesmírem reaguje na Galileova pozorování Měsíce a objev 4 Jupiterových satelitů. Podobně jako o více než čtyři desítky let později, kdy je hrdina Kircherovy cesty do vesmíru Theodidactus unášen ve spánku vesmírem v doprovodu anděla Cosmiela, se cesta odehrává ve vzájemném dialogu hlavních hrdinů a jejich průvodců. Hlavní hrdinové obou děl jsou nositeli peripatetických postojů ve stylu Galileova Simplicia, zatímco jak démon, tak anděl Cosmiel uvádějí na scénu nejnovější objevy astronomie. I když oba autoři snadno a otevřeně kritizují existenci páteho elementu nebo nebeských sfér a připouštějí nerovný povrch Měsíce, liší se v názorech na řadu dalších témat, jako jsou sluneční skvrny, pohyb planet, andělské inteligence a koneckonců i na samotný pohyb Země. Podle Froidmonta jsou sluneční skvrny způsobovány oslepující září slunečních paprsků spíše než obíhajícími satelity, jak navrhoval Christoph Scheiner. Kircher naopak vysvětluje skvrny jako výpary a kouř z ohnivých oceánů, které žhnou na Slunci. Froidmont popisuje Saturn jako složený ze tří těles, tedy planety samotné a jejích dvou měsíců, a cituje v této souvislosti Galileův dopis Gulianovi de Medici,²⁰ zatímco Kircher o více než čtyřicet let později reaguje na lepší vlastnosti dobových dalekohledů, ale ještě ne na objev Saturnova prstence Christianem Huygensem a popisuje prstenec Saturna jako shluk měsíců.²¹ Froidmont se zabývá několikrát

Wissenschaftsgeschichte. Berlin–New York, 2010, s. 426, dále DE SMET, Ingrid A. R. *Menippean Satire and the Republic of Letters 1581–1655*. Geneva, 1996, s. 242.

¹⁹ Vycházím z druhého vydání z roku 1665, přístupného na Google Books: FROIDMONT, Libert. *Saturnaliae, coenae variatae Somnio sive Peregrinatione coelesti*. Louvain, 1665, s. 39–54, a ze studie Tabitty VAN NOUHUYS. *The Age of Two-Faced Janus: The Comets of 1577 and 1618 and the Decline of the Aristotelian Worldview in The Netherlands*. Leiden, 1998, s. 240–247.

²⁰ FROIDMONT, c. d., s. 48; VAN NOUHUYS, c. d., s. 243.

²¹ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, De itinere in globo Saturni, s. 317.

možnou existencí obyvatel ve vesmíru.²² Kircher však takové úvahy nepřipouští. Podle Kirchera hýbají planetami andělské inteligence, naopak Froidmont připisuje planetám jakousi přirozenou vlastnost, která jim umožňuje následovat odpovídající dráhy, a popisuje tuto vlastnost jako touhu planet unikat vakuu.²³ Zatímco oba často představují uspořádání vesmíru ve smyslu kopernikánském, ani jeden z nich se ke kopernikanismu otevřeně nepřihlásí a Kircher v celé své knize (i když značně nekonsekventně) obhajuje tzv. semi-tychonský model vesmíru.

V případě kontroverzních otázek se ukazuje jako klíčové to, kterou z postav nechává autor tyto ideje vyslovit. Obvykle jsou role rozděleny tak, že snící cestovatel je tím, kdo klade zvědavé a často hloupé otázky, zatímco průvodce je ten, kdo poskytuje odpovědi a je nositelem vlastního sdělení a nejnovějších objevů a teorií. V případě nejistoty ovšem může autor vložit kontroverzní tezi do úst cestovateli, a tím otupit její ostří. Většina heliocentrických idejí je proto jak v případě Froidmonta, tak Kirchera sdělována běžně nic netušícími cestovateli.

Froidmont se nicméně v pozdější fázi svého života stal odpůrcem kopernikanismu svými díly *Anti-Aristarchus* (1631) a *Vesta* (1634) a kontroverzí s Philipem van Lansbergen. I on se tedy nakonec přihlásil k tychonskému modelu vesmíru. Froidmontův příklon a následný odklon od heliocentrismu mohl souviset s Galileovým procesem (1616) a jeho odvoláním heliocentrismu v roce 1633. Nicméně Froidmontovo *Somnium* stejně jako Kircherovo *Itinerarium* jsou důkazem toho, jak ožehavé je vkládat motivace a skryté intence do děl podobného typu vzhledem k tomu, že jediné, co má badatel k dispozici, je text.

Itinerarium extaticum jezuitského polyhistora Athanasia Kirchera je stejně jako Froidmontovo dílo snovou vizí o cestě do vesmíru par excellence.

Kircherův tehdejší žák a pomocník Kaspar Schott uvádí v druhém vydání díla *Itinerarium extaticum* z roku 1660 záznam svého rozhovoru s Kircherem před napsáním této knihy. Líčí, že Kircher neměl v úmyslu psát kosmologickou práci už proto, že téma považoval za ožehavé a že nechtěl svou mysl odvracet od další práce na dílech *Oedipus Aegyptiacus* a *Mundus Subterraneus*. Po jednom ze svých obvyklých odpoledních rozhovorů se Schottem usedl v zahradách Collegia Romana v Římě, aby si poslechl koncert loutníků. Hudba ho uvedla do transu a následující noci se Kircherovi zdál sen, v němž se mu zjevil anděl a nesl ho nebesy.²⁴ V Kircherově případě tak máme zaznamenán nejenom literární sen

²⁰ FROIDMONT, c. d., s. 46.

²³ FROIDMONT, c. d., s. 49; VAN NOUHUYS, c. d., s. 242

²⁴ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, Prefatio scholiastae ad benevolum lectorem, s. 3–5.

samotný, ale i sen reálný, který mu předcházel, ačkoli i ten mohl být literární stylizací Kaspara Schotta.

Začátek samotného *Itineraria* je dobře znám.²⁵ Hlavní hrdina Theodidactus (Kircherovo alter ego) upadne do spánku při poslechu loutnového koncertu a hudební harmonie se záhy promění v harmonii sfér. Ve snu se Kircherovi zjeví anděl a praví, že byl k němu poslán, aby mu ukázal velikost a majestát Božího díla, který byl dosud pro člověka nepřístupný. Anděl Cosmiel pak putuje s Kircherem (Theodidactem) vesmírem, jehož nekonečnost a neuchopitelnost jeho hranic popisuje v termínech Mikuláše Kusánského, a jak již bylo zmíněno, sice ne vždy důsledně, ale přece hájí Kircher semi-tychonský obraz vesmíru, který zachovává nehybnou Zemi ve středu vesmíru.²⁶ I on vkládá kontroverzní myšlenky do úst nic netušícího cestovatele Theodidacta a využívá Galileův argument relativity skutečně relativně. Podle Galilea tak, jako si pasažér na lodi myslí, že se pohybuje břeh, protože nevnímá, jak se s ním pohybuje loď, nevnímá pozemšťan dvojí pohyb Země, protože ho projektuje na Slunce a sféru stálic. Kircher však tuto myšlenkovou hru využívá opačně. Theodidactovi se při pohledu z Venuše zdá, že se Země hýbe. Ale Cosmiel mu brzy vysvětlí, že Země je jako ten nehybný břeh, zatímco Venuše jako plovoucí loď, ze které břeh pozorují.²⁷ Zorientovat se v Kircherově dvojí hře a rozhodnout, jaký byl tedy jeho postoj ke Koperníkově teorii, může být i díky použitému literárnímu žánru značně obtížné.

²⁵ „Accidit non ita pridem, ut ad academicum trium incomparabilium musicorum (quos si aevi nostri Orpheos dicam, minimè à vero abludam) exercitium privatos inter parietes institutum vocarer... Hac itaque incomparabili sanè symphonia delibutus animus exotico quodam affectu in mirificam coelestium globorum harmoniam rapiebatur; hic omnium et singulorum hujus mundi corporum consensuum dissensuumque leges contemplabar ita ordinatas, ut dum singula consona dissonis abundant, omnia tamen in omnibus ad conservationem universi intentam harmoniam conspirare reperirem. ... Surge, ne timeas, Theodidacte, ecce exaudita sunt desideria tua et ego ad te missus sum, ut tibi summam Dei Optimi Maximi Majestatem, quantum humano oculo in hac mortali carne constituto permissum est, in operibus suis mundanis elucescentem monstrarem. ... sphaera, quam vides, siderei mundi praesidium signat, baculus gemmeus, quo juxta leges à Deo praescriptas omnia mensuramus et in concinnissimam harmoniam disponimus.“ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum*. Romae 1656, s. 33–35.

²⁶ BAUER, Barbara. Copernicanische Astronomie und cusanische Kosmologie in A. K. *Iter extaticum*. In *Pirckheimer Jahrbuch*, 5, 1990, s. 69–107. LEINKAUF, Thomas. *Mundus combinatus, Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel A. K. S.J.* Berlin, 1993.

²⁷ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, De itinere ex Luna in globum Veneris, s. 146.

Keplerovo *Somnium* se od obou výše zmíněných výrazně liší přesto, že se jedná o snad nejznámější literární sen o cestě do vesmíru. *Somnium* začalo vznikat ještě v průběhu Keplerových studií v Tübingen a do značné míry bylo napsáno kolem roku 1609. Kepler sice ještě na počátku dvacátých let sedmnáctého století rozšířil dílo o poznámky, vyšlo však až po jeho smrti, v roce 1634. Jsou to především právě poznámky a obhajoba heliocentrického vesmíru, které Keplerův sen odlišují od Froidmontova a Kircherova. Keplerův postoj je zde zaznamenán sice v rámci fikce, ale jednoznačně. Autor upadne do snu po četbě historie o kněžně Libuši a pozorování Měsíce a zdá se mu, že čte knihu přinesenou z veletrhu. Kniha obsahuje životopis jistého Duracota, který nese některé podobnosti s Keplerovým vlastním životem. Autor tak ve snu čte knihu a sleduje příběh hrdiny, jehož čarodějná matka je v kontaktu s démony z Levanie, tedy Měsíce. Jednoho dne usednou oba na rozcestí a matka démona přivolá. Démon pak vypráví Duracotovi o tom, jak je možné se dostat na Měsíc v průběhu zatmění Slunce, o geografii a obyvatelích Měsíce, jejichž životní styl se liší podle toho, zda žijí na jeho odvrácené či přivrácené straně. Jedná se tedy skutečně o směs vědy a fikce, v níž se Kepler věnuje lunární astronomii, pohybu Měsíce kolem své osy, kolem Země a s ní i kolem Slunce. V práci *Somnium seu De astronomia Lunari* tedy nikdo nikam necestuje. Vypravěč, démon, je jediným nositelem astronomických sdělení, a tak neexistuje žádný prostor pro dvojznačnost a nejasnost jako v případě dialogu.

Kepler stejně jako Kircher a Froidmont přiznává antické vzory pro literární zářamování svého argumentu a zmiňuje v té souvislosti Cicerona, Platóna, Plútarcha i Lúkiána.²⁸ Zároveň vyslovuje, co je smyslem celého díla a proč si zvolil žánr snu. V poznámce 96 Kepler píše, že základní myšlenkou celého Snu je podat důkaz pro pohyb Země, či spíše vyvrácení důkazu proti pohybu Země, založeném na smyslovém vnímání.²⁹ Měsíc se zdá jeho obyvatelům stejně nehybný a hvězdy se zdají stejně v pohybu jako nám na Zemi. V poznámce 116 dodává, že ve snu je vítána svoboda vymýšlet někdy i to, co při smyslech nikdy nebylo.³⁰ Smyslem celého příběhu je tedy učinit představitelným to, co je smysly nechopitelné, a Duracotovo vyprávění je tak vlastně myšlenkovým experimentem.

I Kircher uvádí jak své antické inspirace, tak i důvod, proč pro výklad svých kosmologických názorů zvolil právě sen. Skrze sen se v jeho knize nesdělují

²⁸ KEPLER, Johannes. *Sen neboli Měsíční astronomie*, c. d., s. 9–11.

²⁹ Tamtéž, s. 41 a také pozn. 135 na s. 61.

³⁰ Tamtéž, s. 53.

žádná orákula, proroctví nebo andělská zjevení, ale jde pouze o formu, která má pomocí fikce usnadnit čtenáři pochopení věci dosud neznámé.³¹

Literární žánr astronomického snu umožňoval tedy pomocí racionálních argumentů nahlédnout vesmír z pozice, ze které byl sice smyslově nevnímátný, ale racionálně s pomocí představivosti uchopitelný. Umožnil tak čtenáři nahlédnout na vesmír podobným způsobem, jakým je mentální otáčení těles při řešení geometrických úloh. Zároveň se ale celá tato úloha odehrává v literárním snu a Kircherovo převrácení Galileova argumentu relativity je důkazem, že smysly mohou klamat nejenom ve snu, ale i v představovaném vesmíru.

Všechny tři tyto sny jsou zcela jiného charakteru než tři po sobě jdoucí sny Descartovy, které se mu zdály v noci z 10. na 11. listopad 1619, krátce poté, co dospěl k základům nové vědy, vyčerpán prací, s myslí roznícenou myšlenkami na svůj objev. Popis a především Descartova interpretace těchto snů předznamenávají klíčový zlom v dějinách novověkého myšlení. Ještě v průběhu svého posledního snu Descartes řeší, zda to, co zažívá, je vidění nebo sen, a ještě ve spánku sen interpretuje a ze spánku pozvolným probouzením přechází v meditaci o hranicích mezi bdělým stavem a sněním.

I v tomto případě přináší Descartes skrze sen nové či neznámé filozofické otázky, i když ne kosmologické. Sen tu ale už není nástrojem k tomu, aby čtenář lépe pochopil filozofické či kosmologické sdělení, ale je to sen samotný, který je skrze Descartovo snění tematizován a analyzován. Descartovými sny se tak uzavírá i jedna kapitola snů literárních, které pojímají rozdíl mezi realitou a snem neproblematicky a za hlavní považují spíše obsah snu než analýzu snění jako takového.

³¹ „Finis itaque et unica suscepti operis intentio fuit eam in hoc libello sectari methodum, quam jam olim ex veteribus Trismegistus, Plato, Lucianus et ex succedentibus seculis complures tūm poetae, tūm oratores laudabili sanē consuetudine tenuerunt; methodum, inquam, quam iucundum, amoenum et ad lectoris gustum accommodatum dicendi genus ornaret, allegorica verū enarrationum involucria veluti lucem coloremque umbratiles linearum ductus svaviter contemperarent, thaumaturgicae quoque stylo poetico descriptae operationes lectoris animum pruritu quodam sollicitatum ad propositarum rerum ponderationem svaviori impetu raperent; nullum itaque hic mysterium, nullum raptum aut divini Numinis revelationem, nullam epiphaniam angelicam, nullum oraculi Delphici afflatum subesse velim, sed ut omnia luculenter demonstrarentur ratiociniaque de rebus adeo incognitis svaviter lectoris animo ingererentur, sub ingeniosi figmenti velamine seu ficti raptus integumento exhibita esse lector sibi persuadeat velim...“ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum*. Romae, 1656, Ad Lectorem, s. 6–7.

Summary

The article proposes the thesis that this genre was used not as a cover or defence manoeuvre from censorship but rather as a suitable instrument for presenting a comprehensible introduction to unlikely hypotheses or mind experiments. Unlike Descartes' dreams of the same period, early modern literary dreams about the journey to the universe do not analyse the dream by itself, or the process of dreaming, or difference between dream and reality but rather the content of the dream – universe and its order. The unproblematic conception of reality is thus the main difference between cosmological dreams and Descartes' dreams of the same period.

Author's address:
Oddělení pro komeniologii
a intelektuální dějiny
raného novověku FIÚ AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1-Staré Město

Orbis Naturalis Pictus: ilustrování přírody, zobrazování podivuhodného.

JANA ČERNÁ

Orbis Naturalis Pictus: Illustration of nature, viewing of the marvellous.

This paper deals with the problem of early modern natural history illustration. It concentrates on the ways scientific illustrations are legitimized and changes in its forms. Particular attention is paid to illustrations of exotic specimens, originating from the New World, and also to their reception in the Czech lands in the early modern era.

Keywords: Early modern • natural history illustration • New World • exotic specimens • Fernández de Oviedo • Spain • Czech lands • Thaddeus Hajek of Hajek • Adam Huber • Mattioli

Legitimizace přírodopisné ilustrace

Ilustrace¹ je dnes zcela běžnou a samozřejmou součástí přírodopisných publikací, ovšem byly doby, kdy docházelo ke zpochyňování jejího významu, či dokonce k jejímu plnému odmítání. Ještě v šestnáctém století se někteří autoři herbářů a přírodopisných pojednání stavěli vůči využívání obrazů fauny a flóry značně kriticky a podpurný argument pro svůj postoj hledali mj. u autority samotného Plinia. Po jeho vzoru shledávali obrazové informace sice atraktivními, ovšem problematickými a nespolehlivými. Byli přesvědčeni, že příroda je v závislosti na jednotlivých ročních obdobích natolik proměnlivá, že její zobrazování vede nutně k nepřesnostem a pochybením. Mezi známé renesanční odpůrce ilustrace patřil například J. Cornarius, J. Dubois či J. Bock. Poslední jmenovaný vydal roku 1539 svůj herbář zcela bez obrázků a připouštěl pouze jedinou výjimku, u níž měla ilustrace opodstanění: totiž v případě, kdy botanik popisoval zcela novou a neznámou rostlinu.² Počet rostlinných, ale i živočišných druhů,

¹ Studie vznikla v rámci projektu SGS-2013-043, *Vizuální (re)prezentace a raně novověká věda*.

² Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the book of nature: Image, text and argument in sixteenth-century human anatomy and medical botany*. Chicago, University of Chicago Press, 2012, s. 3. ISBN 978 0 226 46529 6. Dále Brian OGILVIE. *Image and Text in Natural*

které byly zcela neznámé, nikdy předtím neviděné a nepopsané, s objevením Nového světa enormě vzrostl a potřeba ilustrací se ukázala být intenzivnější. Vizualizace podivuhodné a exotické přírodniny představovala mnohdy i jediný způsob, jak ji mohl Evropan „vlastními očima“ poznat.

Obecně by bylo možné říci, že v renesanční epoše, v souladu se sílícím empirickým přístupem, vizuální stránka vědeckých spisů o přírodě nabývala na významu.³ C. Niekraszová a C. Swanová uvádějí, že studium přírody se v této době stává na ilustracích dokonce závislé.⁴ B. Ogilvie zase tvrdí, že na konci 16. století byl nedílnou součástí *historia naturalis* jak text, tak obraz.⁵ A. Debus význam ilustrace v renesančních spisech o přírodě zdůrazňuje ještě více: přestože se podle něj renesanční ilustrace vyznačovaly ještě četnými pochybeními,⁶ uvádí, že ve studiu přírody způsobily doslova převrat.⁷ Obrazové materiály jakožto součást pojednání o přírodě umožňovaly učencům provádět komparaci rostlin, které byly zobrazovány jejich současníky, s těmi, o nichž pojednávali klasičtí autoři. Tento postup vedl k četným revizím klasických textů. Například U. Aldrovandi uvádí, že pokud by antičtí autoři vše, o čem psali, zároveň nakreslili či namalovali, v knihách by se neobjevovala tak četná pochybení.⁸ Zobrazování

History, 1500–1700. In Wolfgang LEFÈVRE–Jürgen RENN–Urs SCHOEPLIN (eds.). *The Power of Images in Early Modern Science*. Basel, Boston, Berlin, Birkhäuser, 2003, s. 155.

³ Viz např. Kathleen Ann MYERS. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History of a New World*. University of Texas Press, 2007, s. 66–67, či Carmen NIEKRASZ – Claudia SWAN. Art. In Katharine PARK – Lorraine DASTON (eds.), *Cambridge History of Science III*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 780.

⁴ Carmen NIEKRASZ – Claudia SWAN. Art, c. d., s. 773.

⁵ Brian OGILVIE: Image and Text in Natural History, 1500–1700, c. d., s. 141.

⁶ Například Otto Brunfels neadekvátně trval na ztotožnění německých rostlin, o kterých pojednával, s rostlinami popisovanými Dioskoridem (Allen DEBUS. *Man and Nature in the Renaissance*. Cambridge, Cambridge University Press, 1978, s. 44).

⁷ Tamtéž.

⁸ Uvedeno podle Pauly FINDLEN. Natural History. In Katharine PARK – Lorraine DASTON (eds.). *Cambridge History of Science III*, c. d., s. 458. Autorka však takový postoj označuje za příliš optimistický, maskující mnohé komplikace, které Aldrovandi při vytváření svého díla měl. Upozorňuje na chyby, které vznikají při samotném vyobrazování, a rovněž podotýká, že každý autor, jehož záměrem je sepsat „obecnou historii přírody“, se musí vždy do určité míry spoléhat na svědectví (a to i ve formě ilustrací) z druhé ruky, jejichž věrohodnost není nikdy zaručena (tamtéž). Srov. U. ALDROVANDI. *De animalibus insectis libri septem...* (1602), *Ornithologiae tomus tertius, ac postremus* (1603), *De piscibus* (1613) etc.

přírodního světa přispělo rovněž k procesu systematizace poznání, jež se zakládalo na přímém pozorování, vytváření deskripcí, komparací a následných klasifikací. Díky těmto praktikám se rychle odhalil velký počet druhů, které byly do té doby popsány neadekvátně či vůbec ne.

Na druhou stranu, ilustrace do poznávání přírody vnášely též zmatek a byly zdrojem některých omylů. Přestože knihtisk (resp. využití dřevořezů a mědirytů) umožňoval v principu přesnou reprodukci obrazů a redukoval pochybení vznikající při vytváření kopií,⁹ odlišné podoby ilustrace byly důsledkem např. barevného tisku, ručního kolorování či tisku na různobarevné papíry.¹⁰ Vedle toho zde existoval vážnější problém: při tisku docházelo nezhůdky k nedůslednostem a jedna ilustrace byla užita pro více rostlinných druhů.¹¹ Diskutovanou a spornou byla též otázka, kdo by měl vlastně přírodopisné ilustrace vytvářet. Autoři herbářů, učenci disponující adekvátními znalostmi, zpravidla nebyli nadáni výtvarným talentem, malíři zase mnohdy zobrazovali přírodniny s preferencí estetických, nikoli vědeckých kritérií. Například Leonardovy či Dürerovy ilustrace jsou v obecném povědomí vnímány jako realistické, avšak, jak upozorňuje např. S. Kusakawa, při bližším zkoumání těchto obrazů mnohdy zjistíme, že jejich realismus je pouze zdánlivý. Již Leonardův současník Girolamo Cardano (1501–1576) označil Leonardovy anatomické kresby jako krásné a cenné umělecké artefakty, avšak z hlediska lékařského jsou podle něj bezcenné. Podobně je tomu s kresbami Dürerovými.¹² „Naturalistické“ ztvárnění totiž ještě nevypovídá nic o skutečnosti, že byl obraz vytvořen na základě přímého pozorování, že skutečně

⁹ Carmen NIEKRASZ – Claudia SWAN. Art, c. d., s. 773. Srov. Peter HARRISON. *The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 80–82.

¹⁰ Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the book of nature: Image, text and argument in sixteenth-century human anatomy and medical botany*. Chicago, University of Chicago Press, 2012, s. 69.

¹¹ Tamtéž, s. 113–114. Např. v díle Theodora Dorstena *Botanicum* (1540) byl užit stejný dřevořez pro dvě rostliny, atriplex a mercurialis. Tuto praxi kritizoval Fuchs a trval na jednoznačné korespondenci mezi rostlinou a jejím obrazem. Kromě toho též vyžadoval, aby obrazy rostlin byly tak kompletní (*absolutissima*), jak je to jen možné, tj. aby ilustrace obsahovala kořeny, stonek, listy, květy, semena a plody.

¹² Přesto Leonardovy a Dürerovy skici byly napodobovány mnohými umělci i přírodopisci. Leonardovi „následníci“ se vyskytovali především v okolí Milána, Dürerovi v blízkosti Norimberku (Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN. *Merchants and marvels: Commerce, Science, and Art in Early Modern Europe*. New York – London, Routledge, 2002, s. 9).

zachycuje realitu.¹³ Umělci, kteří přírodopisné ilustrace vytvářeli, měli přirozeně jiná kritéria zobrazení než přírodovědci. Primárně neusilovali o jednoznačnou identifikovatelnost rostliny, ale o estetičnost provedení a též věrohodnost (čemuž například odporovalo zobrazování květů a plodů naráz, na jedné rostlině). Jako vhodné řešení se jevila spolupráce s umělci, kterým přírodovědci sdělili své konkrétní představy, jak by měly ilustrace vypadat, a na jejichž práci posléze dohlíželi.¹⁴ Takto postupoval např. L. Fuchs a C. Gessner, kteří v rámci svých rozsáhlých přírodopisných projektů zaměstnávali řadu umělců.¹⁵ Též samotné vytváření ilustrací a posléze příprava dřevořezů či mědirytů vyžadovaly komunikaci a kooperaci kreslířů, příp. i řezbářů a rytců, pokud jimi nebyli sami umělci.

Renesanční autoři jako Fuchs či Gessner se tak ve svých dílech raději již předem bránili možným protiargumentům a svůj záměr zakomponovat do svých děl ilustrace legitimizovali. Například Fuchs vyzdvihoval význam ilustrace pro snazší zapamatování informace ve srovnání s užitím pouhého textu. Obrazy podle něj vyjadřují věci jasněji než slova, byť vynikajícího řečníka.¹⁶ Didaktickou funkci ilustrací v přírodopisných pojednáních vyzdvihoval i Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), překladatel Mattioliho herbáře do češtiny. Ve své předmluvě k Mattioliho dílu z roku 1562 se nejprve kriticky vyjadřuje o „starém českém Herbáři“, tj. díle *Knihy lekárska, která slowe herbář aneb zelinář* od autora Jana Černého, vydaném roku 1517 v Norimberku.¹⁷ Podle Hájka tato publikace obsahovala

¹³ Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the Book of Nature*, c. d., s. 6–8. Srov. Brian OGILVIE: *Image and Text in Natural History, 1500–1700*, c. d., s. 143. Ogilvie zde uvádí příklad Hanse Weiditze, Dürerova žáka, který připravil ilustrace k dílu *Herbarum vivae eicones*, jehož autorem je O. Brunfels. Ogilvie jednak ukazuje na primaritu obrazů před textem, který vzniká až sekundárně, nadto jako kompilát textů tradičních, a dále poukazuje na další problém, který renesanční historia naturalis řešila. Weiditzovy ilustrace totiž zobrazovaly vždy konkrétní individuální rostliny, nikoli jejich idealizované typy.

¹⁴ Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the Book of Nature...*, c. d., s. 24.

¹⁵ Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN. *Commerce and the Representation of Nature in Art and Science*. In Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN. *Merchants and marvels ...*, c. d., s. 14. Více o zobrazování přírody v renesanci viz např. Larry SILVER – Pamela H. SMITH. *Splendor in the Grass. The Powers of Nature and Art in the Age of Dürer*. In Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN: *Merchants and marvels ...*, c. d., s. 29–62; Pamela LONG: *Objects of Art/Objects of Nature*. In Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN: *Merchants and marvels*, c. d., s. 63–82.

¹⁶ Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the book of nature ...*, c. d., s. 112.

¹⁷ Tadeáš HÁJEK Z HÁJKU. In Pietro Andrea MATTIOLI [překlad Tadeáše Hájka z Hájku]. *Herbarz, ginak, Bylinář welmi vžitečný a figurami pieknymi y zřetelnymi podle*

mnohá pochybení v systematicce a pojmenování, kdy „různé byliny byly uváděny jako rostlina jedna, ačkoliv byly od sebe znamenitě odlišné a i v účincích si odporující“.¹⁸ Poukazoval tedy na stejný problém jako jeho evropští kolegové. Hájek z těchto nedostatků usuzuje, že Černý zkoumané byliny „sám na vlastní oči neviděl“ a nechal je vymalovat podle svého zdání. Nakolik je Hájkův herbář rozdílný od knihy Černého, dle Hájka pozná nakonec čtenář sám, neboť se liší jako světlo od tmy. Hájek s nemalým sebevědomím poukazuje na přednosti svého díla, které není pouhým překladem, ale jak sám uvádí, bylo jím mnohé ještě „přidáno, rozhojněno a daleko důkladněji a dokonaleji sebráno, než byl kdy který Herbář v kterém jazyku sepsán a vydán.“¹⁹ Vyzdvihuje pak především obrázky, které jsou v jeho herbáři vymalovány „pěkně ozdobně, správně a přirozeně“, že se podle nich může každý naučit znát byliny v zimním čase v teplé světnici a poté je snadno rozpoznat v přírodě.²⁰

Německý přírodovědec Joachim Camerarius (1534–1598), který Mattioliho dílo překládal do německého jazyka,²¹ uvedl, že oproti originálu též přidává nové ilustrace, jejichž příprava byla velmi náročná nejen kvůli bdělosti a pozornosti, jež byla věnována vytváření forem (dřevořezů), ale též vyhledáváním a vyšetřováním informací o samotných rostlinách, které jsou v jeho díle „vymalovány

praveho a jako živého zrostu bylin ozdobeny y také mnohými a zkusenými lékařstvíjmi rozbohnieny gesto takony nikad w žádnem jazyku prvé vydán nebyl. Praha, Melantrých z Awentynu, 1562, s. VIIIv.

Za ochotné zpřístupnění různých edic Mattioliho herbáře a též dalších souvisejících pramenů děkuji paní dr. Marii Hálové (historický fond SVKPL v Plzni).

¹⁸ Tadeáš HÁJEK Z HÁJKU. In Pietro Andrea MATTIOLI [překlad Tadeáše Hájka z Hájků]. *Herbarz, ginak, Bylinář...*, c. d., s. VIII v.

¹⁹ Tamtéž. Hájek při svém překladu Mattioliho díla sice některé rostlinné druhy oproti originálnímu herbáři přidal navíc, ovšem jiné zase vyřadil. Kritériem jeho výběru byla dostupnost rostlin v daném prostředí; rostlinné druhy vyskytující se ve středoevropském prostoru přitahovaly Hájkovu pozornost na úkor rostlin exotických.

²⁰ Tamtéž. K povaze přírodopisné ilustrace v českých edicích Mattioliho herbáře viz Mirijam BOHATCOVÁ. *České tištěné herbáře 16. století*. Praha, Národní knihovna, 1991. ISBN 80-7050-103-0, např. s. 50, 67–68. Dále srov. Agnes Robertson ARBER. *Herbals, their origin and evolution, 1470–1670*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

²¹ A to v návaznosti na nedokončené dílo C. Gessnera *Biblioteca Herbaria*, vyžadující podle Camerariových slov revize a především doplnění. Camerariova kniha sloužila jako předloha pro druhé české vydání Mattioliho Herbáře (1596), jehož autorem byl osobní lékař Rudolfa II. Adam Huber (1545–1613).

novým způsobem, nikoli jako u jiných“.²² Camerarius uvádí, že nezobrazuje pouze celé rostliny, ale též jejich součásti jako kořeny, ratolesti, listy, květy, semena, ovoce či lusky. Podle něj je tento způsob vhodnější a vede k lepšímu a přesnějšímu poznání rostlin. Co největší preciznost a konkrétnost při zobrazování vyžadovaly zejména takové rostliny, které byly nové, evropským přírodopiscům zcela neznámé. Podle Otty Brunfelse (asi 1488–1534) byly novými či „nahými“ rostlinami (*herba nuda*) takové, u nichž nebylo možné určit jejich starověká jména, jinými slovy tyto rostlinné druhy postrádaly relaci ke klasickým rámcům vědění. Za *herba nuda* lze bezpochyby označit rostliny z Nového světa, které, společně s druhy živočišnými, vyvolávaly mezi evropskými učiteli údiv, zvědavost, ale zpočátku též nedůvěru či předsudky.

Nahé rostliny a podivuhodná zvířata: ilustrování radikální jinakosti

Vizuální zobrazení přírody Nového světa, jež svou pestrostí a jinakostí na jedné straně vyvolávala úžas, na straně druhé přinášela pochybnosti o možnostech adekvátního poznání a vyobrazení, se zpočátku jevilo jako nesnadný úkol. Již Amerigo Vespucci je ve svém díle *Novus Mundus* na jedné straně fascinován rajskou přírodou a její rozmanitostí, zároveň však skepticky pronáší, že ani mistr kresby Polykleitos²³ by takovou rozmanitost nezvládl zobrazit.²⁴ Jiného názoru je autor první *historia naturalis* Nového světa (*De la natural historia de las Indias*, 1526) Fernández de Oviedo, který pochybuje sice o své schopnosti přírodu Nového světa vyličit slovy, ale je přesvědčen o tom, že by takový úkol svedl štětec Beruguetta,²⁵

²² Joachim CAMERARIUS. Předmluva k dobrotivému čtenáři. In Pietro Andrea-MATTIOLI [překlad Adama Hubera z Riesenpachu]. *Herbář, aneb, Bylinář nýsoce včeného a wznesseného p. doktora Petra Ondřege Mathiola; nynj zase přehlédnutý a mnohými pěknými novými figurami, též y vžitečnými lékařstvjmi s obzvláštnj pilností rozbogněný a správený skrze Joachyma Kameraria, v slavném rýjsském městě Normberce lékaře a doktora; z německého pak gazyku w český přeložený od Adama Hubera z Rysnbachu*, s. 2 v. Praha, Daniel Adama z Veleslavína, 1595.

²³ Zde se Vespucci mýlí a hovoří o sochaři Polykleitovi jako o malíři.

²⁴ Amerigo VESPUCCI: *Mundus Novus*. Přeložil George Tyler Northup. Princeton University Press, 1916 – London University Press, 1916, s. 8–9.

²⁵ Pedro Beruguette (asi 1450–1503), španělský renesanční malíř. Umělecky se formoval pravděpodobně pod vedením salamanského malíře Fernanda Gallega (asi 1440–1507), jenž je známý především vytvořením tzv. *Salamanského nebe* (*Cielo de Salamanca*), které zdobilo strop první univerzitní knihovny. Více viz např. Cirilo

Leonarda da Vinciho²⁶ či Mantegny. Oviedo byl zároveň prvním autorem, který v Evropě publikoval soubor obrázků americké flóry a fauny.²⁷ Přitom si byl významu a informativní funkce ilustrace zcela vědom. Uvedl, že v obrazech nachází oporu především tehdy, kdy „stará slova“ selhávají při líčení nových objektů.²⁸ Dále sděloval, že díky připojení ilustrace, která usiluje o adekvátní zobrazení reality, člověk zkoumané entitě lépe porozumí (*mejor se entiende*).²⁹ Sice si nejvíce cenil přímé zkušenosti, jež je nenahraditelná, nemůže-li se jí však člověku dostat, kresba je podle něj hned druhou nejlepší možnou cestou, jak neznámý objekt poznat.³⁰ Nebyl to tedy ani Vesalius (*De humani corporis fabrica*, 1543), ani Fuchs (*De historia stirpium*, 1542), kdo první ve své době explicitně psal o užitečnosti obrazů pro utváření znalostí o přírodě.³¹

Vizuální informace dokáže podle Ovieda přiblížit evropskému čtenáři podobu americké fauny a flóry výstižněji než mnohá slova, avšak i přesto si je autor vědom toho, že jeho kresby poskytnou pouze neúplný obraz dané skutečnosti. Popisuje-li například ananas, uvádí, že se mu nedostává slov, která by mohla

FLÓREZ MIGUEL – Pablo GARCÍA CASTILLO – Roberto ALBARES ALBARES. *El humanismo científico*. Salamanca, Caja Duero, 1999, s. 21–24.

Srov. např. Pamela H. SMITH – Paula FINDLEN. Commerce and the Representation of Nature in Art and Science, c. d., s. 7, nebo Raquel ÁLVAREZ PELÁEZ. La historia natural en tiempos del emperador Carlos V. La importancia de la conquista del Nuevo Mundo. *Revista de Indias*, 60, 2000, No. 218, s. 25.

²⁶ S Leonardem da Vinci se Oviedo setkal při svém pobytu v Itálii. Kathleen Ann MYERS. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History for a New World*, c. d., s. 13.

²⁷ Juan CARILLO CASTILLO. Naming Difference: The Politics of Naming in Fernández de Oviedo's *Historia general y natural de las Indias*. *Science in Context*, 16, 2003, Nr. 4, s. 490.

²⁸ „Mucha ayuda es a la pluma la imagen dellas [destas cosas – pozn. J. Č.] [...] bastará la significación del dibujo y mis palabras para que otro los sepa poner más al natural“ (Gonzalo FERNÁNDEZ DE OVIEDO. *Historia general y natural de las Indias*, I. Madrid, Atlas, 1959, s. 268).

²⁹ Např. Gonzalo FERNÁNDEZ DE OVIEDO. *Historia general y natural de las Indias*, II. Madrid, Atlas, 1959, Kniha XI, Kap. III (s. 18); Kniha XIII, Kap. XL (s. 56).

³⁰ Srov. Kathleen Ann MYERS. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History for a New World*, c. d., s. 70. Srov. rovněž Kathleen Ann MYERS. The representation of New World Phenomena. Visual Epistemology and Gonzalo Fernández de Oviedo's Illustrations. In Jerry. M. WILLIAMS – Robert. E. LEWIS. *Early Images of the Americas. Transfer and Invention*. Tucson, 1993, s. 183–213. ISBN 0-8165-1184-5.

³¹ Sachiko KUSUKAWA. *Picturing the Book of Nature ...*, c. d., s. 3.

vyličít vynikající a výjimečnou chuť tohoto ovoce, nesrovnatelnou s jakoukoli jinou chutí, již doposud poznal. Za nedostačující shledává i svou kresbu: soudí, že vhodnější by bylo ilustraci provést v barvách (*serían menester las colores*), které by čtenáři dokázaly neznámé ovoce lépe, alespoň v některých ohledech, přiblížit. V principu je však přesvědčen, že čtenářův pohled (*vista del lector*), tedy obeznámenost s obrazovou informací, umožní větší podíl na pravdě, a je tak předpokladem adekvátnější znalosti daného rostlinného druhu.³² Ačkoli jeho kresby nezohledňují druhovou rozmanitost, Oviedo si jí je vědom a alespoň prostřednictvím verbálního popisu s ní čtenáře seznamuje. U ananasu uvádí tři druhy – *yayama*, *boniama* a *yayagua* – a navzájem porovnává tvar jejich plodů, barevnost či chuť.³³

Oviedovy ilustrace byly na jednu stranu hodnoceny pozitivně, jako jedny z prvních přesných zobrazení přírody Nového světa, na stranu druhou mu byla vytýkána absence uměleckého talentu.³⁴ Ačkoli jeho kresby postrádají mistrnosti ilustrací např. Dürerovy ilustrátorské školy a obzvláště ty, které zachycují faunu, nejsou příliš precizní, nelze jim upřít snahu o realističnost a možnost zobrazení rostlinný či živočišný druh identifikovat. Příroda, která je Oviedem zachycena, navíc není deformována eurocentristickým pohledem, jako tomu je u většiny obrazů Nového světa, které vytvářeli jeho současníci. Oviedovy kresby taktéž neslouží ani jiným – politickým či náboženským zájmům (srov. Theodor de Bry). Jejich záměrem je co nejpresněji zobrazit *naturalia* Nového světa a zprostředkovat je evropským čtenářům, kteří je nemohli vidět na vlastní oči. Obrazová informace mu potom též slouží k vyvrácení nepravdivých názorů a potvrzení pravdivosti vlastních slov. Například v kapitole o leguánovi Oviedo uvádí, že italský filosof Codro se domníval, že ještěři obývající Tierra Firme jsou krokodýli. Oviedo však tvrdí, že se o krokodýly rozhodně nejedná, neboť se jim v žádném ohledu nepodobají a na důkaz toho připojuje kresbu leguána (*iuana*), kterou vyhotovil se záměrem napodobit realitu, jak jen uměl.³⁵ Oviedo rovněž některé ilustrace průběžně revidoval a zkvalitňoval; po roce 1540 jsou jeho kresby propracovanější, zhotovované s větším důrazem na detaily (například rostliny jsou na rozdíl od kreseb předchozích zobrazovány celé, většinou i s kořeny).³⁶

³² Gonzalo FERNÁNDEZ DE OVIEDO. *Historia general...* I, c. d., s. 240.

³³ Tamtéž, s. 242.

³⁴ Kathleen Ann MYERS. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America...*, c. d., s. 65.

³⁵ Gonzalo FERNÁNDEZ DE OVIEDO. *Historia general...* II, c. d., s. 34 (Kniha XII, Kapitola XVII).

³⁶ Kathleen Ann MYERS: *Fernández de Oviedo's Chronicle of America...*, c. d., s. 79.

Oviedo byl jedním z prvních autorů, ne-li vůbec prvním, který explicitně akcentoval význam ilustrací při zkoumání přírody. Jeho specifický empirický přístup, který kladl důraz na didaktickou a informativní funkci vizuální prezentace, ovšem nepramenil z Oviedovy originality a nadčasovosti. Naopak by se dalo říci, že byl podmíněn konkrétními kulturně-sociálními okolnostmi. Potřebu zobrazovat neznámé přírodniny vyvolala jednak jejich radikální novost a absence pojmů a názvů vztahujících se k tradičním epistemologickým modelům. Dále to byla velmi pravděpodobně královská nařízení, která vedla Ovieda k začlenění vizuální informace do jeho *historia naturalis*. Již v královských listinách z dob vlády Karla V., adresovaných osobám podílejícím se na správě Nového světa, lze nalézt výzvy k vytváření ilustrací americké přírody. Například v královské listině z 19. prosince 1533 se objevuje příkaz připojovat k informacím verbálním rovněž co nejvěrohodnější ilustrace všeho, co lze nakreslit.³⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že Oviedo byl od r. 1532 oficiálním královským kronikářem, je téměř nemožné, aby mu podobné instrukce a doporučení nebyly známy.

Výrazně větší počet ilustrací přírodnin z Nového světa pořídil v letech 1571–1577 Francisco de Hernández během své expedice do Nového Španělska, tj. dnešního Mexika. Výsledkem jeho vědecké výpravy, organizované Filipem II., bylo vytvoření velmi rozsáhlého díla, obsahujícího popisy přibližně tří tisíc rostlin, více než pěti set zvířat a dvanácti minerálů. Texty byly doprovozeny více než třemi tisíci ilustrací, které byly na rozdíl od kreseb Oviedových propracované do větších detailů. Význam Hernándezova díla vynikne více, vezmeme-li v potaz skutečnost, že Evropanům do této doby bylo známo přibližně šest set rostlin.³⁸

Na ilustracích k Hernándezově *historia naturalis* se v nemalé míře podíleli domorodí kreslíři (*tlacuilos*), kteří většinou pocházeli z elitních rodin a získali vzdělání ve španělských klášterních školách.³⁹ Rozsah i podoba ilustrací neměly ve své době obdoby, avšak jejich specifické uspořádání a mnohdy též provedení, stejně jako povaha celé Hernándezovy *historia naturalis*, zapříčinily, že dílo nebylo ve

³⁷ Real cedula a la audiencia de Mexico... Monzón, 19. prosinec 1533. In *Cuestionarios para la formación de las relaciones geograficas de Indias, siglos XVI–XIX*. Madrid, Centro de Estudios Históricos, Departamento de Historia de América, 1988, s. 4. Názvy dokumentů reprodukuji doslovně, neuvádím je v soulad se současnými pravidly španělštiny.

³⁸ Jorge CAÑIZARES-ESGUERRA. *Nature, Empire, and Nation : Explorations of the History of Science in the Iberian World*. Stanford, Ca, Stanford University Press, 2006, s. 65.

³⁹ Srov. Barbara E. MUNDY. *The Mapping of New Spain: Indigenous Cartography and the Maps of the Relaciones Geográficas*. University of Chicago Press, Chicago, IL., 1996, s. 61 a 77.

své originální podobě publikováno a zůstalo v El Escorialu, přístupné očím jen několika mála učenců. Přesto i kopie a opisy, které v evropském prostředí kolovaly, vyvolávaly zájem a údiv evropských intelektuálů. Například kopie Hernándezových ilustrací, jež byly přístupné v Accademia dei Lincei, vzbudily nemalou pozornost Galilea Galileiho, který tak velkou druhovou hojnost považoval až za nereálnou.⁴⁰ Originální kresby se roku 1671 při požáru v El Escorialu ztratily a jen několik kopií se zachovalo v dílech *Códice pomar* Jaimeho Honorata Pomara a v *Historia naturae, maxime peregrinae* (1635) Juana Eusebia Nieremberg. Konkrétně v *Codexu Pomar* lze nalézt ilustrace sedmi zvířat z Nového světa a 5 rostlin, taktéž i ptáka rajky (*paradisea apoda*), který sice pocházel z Indonésie, avšak Hernández mu během své expedice věnoval pozornost a vyobrazil jej, jak bylo zvykem, bez nohou.⁴¹ Ilustrace, které jsou původní podobě již poměrně vzdáleny, byly vytvořeny na sklonku 16. století a objevily se v římské edici Hernándezova díla, publikované r. 1651 pod názvem *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus, seu, Plantarum animalium mineralium Mexicanorum historia*.⁴² Tyto ilustrace též doprovází moderní vydání Hernándezova díla.

I přesto, že ilustrace římského vydání ztratily na původnosti a originalitě, je třeba ocenit detailnost a preciznost jejich zpracování. Snaha o co největší přesnost a věrnost realitě se projevuje v rozkreslování jednotlivých květů, plodů a listů, způsobem příznačným pro evropské prostředí. Poměrně běžně též zohledňují i druhovou rozmanitost (viz např. kresby několika druhů plodu *chilli*, lišících se svým tvarem).⁴³ Některé druhy, např. *Aristolochia mexicana*, jsou nakresleny jiným způsobem, ornamentálněji, s menším smyslem pro detail a s menší přírodopisnou výpovědní hodnotou, podobnou estetiku vykazuje i zobrazení ananasu (*pinea indica*).⁴⁴ Poněkud nereálných tvarů či proporcí nabývají někteří živočichové, např. mexický vlk (*canis mexicana*), avšak na rozdíl od soudobých

⁴⁰ José PARDO TOMÁS. Saberes y prácticas médicas en Nueva España. Textos, objetos e imágenes (siglos XVI y XVII). Una propuesta de investigación. In *Ciencia y cultura entre dos mundos. Nueva España y Canarias como ejemplos de 'knowledge in transit'*, s. 1.

⁴¹ Srov. José María LÓPEZ PIÑERO: *El código Pomar (ca. 1590), el interés de Felipe II por la historia natural y la expedición Hernández a América*. Valencia, Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia, 1991, s. 30.

⁴² Tamtéž, s. 21.

⁴³ Francisco HERNÁNDEZ (ed. Nardo Antonio RECCHI). *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus, seu, Plantarum animalium mineralium Mexicanorum historia*. Romae, Vitalis Mascardi, 1651, s. 135–137.

⁴⁴ Tamtéž, s. 162–163 a 312.

evropských přírodních historií, v nichž též figurovaly i přírodniny z Nového světa, se zde nelze setkat s obrazy živočichů bájných a fantaskních.

Obrazy přírodnin z Nového světa v českém prostředí

Některá vyobrazení americké fauny a flóry nezůstala skrytá ani českému renesančnímu čtenáři. Exotické ilustrace si mohl prohlédnout v různých překladech Mattioliho herbářů, především v Hájkově či Huberově edici. Tadeáš Hájek z Hájku se přitom zajímal především o takové rostlinné druhy, které byly dostupné v českém prostředí.⁴⁵ Zmiňuje se tedy o guajakovém dřevu (*guayákové dřevo*), jojobovém stromě, indiánské či turecké pšenici, tedy kukuřici, indiánském (tureckém) pepři, tj. chilli, nebo o tureckém hrachu, tedy fazolích. Přestože si je Hájek významu ilustrací vědom a snaží se jimi opatřit většinu popisovaných přírodních druhů, u guajakového dřeva stejně jako u jojoby chybí. Ani Huberovo vydání ještě ilustraci guajaku neobsahuje a v překladu komentáře lékaře J. Cameraria, které Huberova edice zahrnuje,⁴⁶ je patrná lítost nad absencí vizuálního doprovodu a většího množství ilustrací: „A jest vpravdě čemu se podivovati, že nic jiného o tomto stromu vyzvědět nemůžeme: ačkoli dobrou naději mám, že o něm gruntovnou zprávu i s vymalováním od některých dobrých přátel svých dostanu, o čemž na jiném místě více doložím“.⁴⁷ Camerarius přitom odkazuje na lékaře Nicoláse Monardese, který působil v hispánské Seville a který španělským jazykem psal *historiam de medicamentis simplicibus ex nouo orbe delatis*. Monardes, stejně jako další španělský lékař, Andrés Laguna, který přeložil Dioskoridovo dílo do španělštiny, se na rozdíl od lékařů českých seznamoval s americkými přírodninami bezprostředně a dalo by se říci běžně. Obzvláště Monardes, jenž působil v Seville, městě, které bylo jedinou a výsadní bránou do Nového světa, do níž proudily všechny exotické a kuriózní přírodniny

⁴⁵ Proto se v Hájkově překladu u rostlin, které nejsou pro české (resp. i pro blízké „germánské“) prostředí charakteristické a musejí se dovážet, objevuje též informace, odkud se k nám dostávají a jaká je jejich dostupnost v apotékách, popř. se Hájek vyjadřuje i o takových rostlinách, které by se do Čech mohly začít dovážet a v nich pěstovat.

⁴⁶ Huberova edice je překladem německého vydání Mattioliho herbáře, pořízeného lékařem Joachimem Camerariem. Text, který přidal k Mattioliho dílu Camerarius, je vždy umístěn mezi dvěma hvězdičkami, Huberovy komentáře jsou zase odděleny dvěma křížky.

⁴⁷ Joachim CAMERARIUS. In Pietro Andrea MATTIOLI [překlad Adama Hubera z Riesenpachu]. *Herbář, aneb, Bylinář...*, c. d., s. 55r.

jako první, byl ve stálém kontaktu s podivuhodnými naturáliemi a pěstoval je i ve své zahradě. Není tedy divu, že v Monardesově práci *Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales* i Lagunově španělském překladu se obrázek guajakového dřeva objevuje. Na druhou stranu vzdálenost od centra informací se neukazuje jako limitující v jiných případech. Například u papriky se jak v Hájkově, tak v Huberově edici ilustrace objevují, na rozdíl od překladu Lagunova, kde zcela chybí. Kromě toho i Lagunova ilustrace kukuřice (*mijo turquesco* či *mayz*) je schematictější a méně propracovanější než ty, které se objevují v Hájkově či Huberově edici.⁴⁸ Ve srovnání s tím v Huberově vydání herbáře lze nalézt velmi precizní ilustraci papriky, která prezentuje i druhovou rozmanitost a představuje různé tvary plodů. Kromě toho se v jiných případech Laguna Mattioliho dílem inspiroval a čerpal z něj.⁴⁹

Při porovnání nejen obrazových informací Hájkovy a Huberovy edice nalezneme mnohé a výrazné odlišnosti, a to především proto, že Huber využil jiné zdroje než Hájek, konkrétně frankfurtskou edici Mattioliho, vytvořenou lékařem Joachimem Camerariem (1534–1598) *Kreutterbuch Deß Hochgelehrten weltberühmbten und Herrn D. Petri Andreae Matthioli*. Camerarius přitom čerpal znalosti z děl dalších současných botaniků (C. Clusia, M. Lobelia, R. Dodonea a P. Pena) a ilustrace obsažené v jeho edici byly nově vytvořené a obohacené též o ty, které pocházely z pozůstalosti Conrada Gessnera. Skutečnost, že vizuální informaci považovali Huber i Camerarius za důležitou, dokazuje i to, že měli tendenci jednotlivé ilustrace sami komentovat a precizovat. Stejně jako své komentáře doplňovali do textu a patřičně je odlišovali, přidávali informace i k vizuálnímu doprovodu, ať už sami jednotlivé části (květy, plody) dokreslovali, nebo jen komentovali (vytvoření nové rytiny by bylo komplikovanější a hlavně nákladnější). Podobně postupoval i Mattioli: například v dopisu adresovaném Giovannimu Odoricovi Melchiorimu, v němž popisuje podivné zvíře (*animalis raritatem*), které si Ferdinand Tyrolský zakoupil za více než sto dukátů. Uvádí, že živočich pochází ze západního Peru (*Peru Occidentalium*), podobá se zčásti jelenovi a zčásti velbloudovi a bývá nazýván též indickou ovčí (*Indicam ovem*). Mattioli takové přirovnání odmítá a nazývá zvíře jelenovelbloudem (*Cervocamelo*). Připojuje též ilustraci tohoto živočicha, tedy lamy, k jejímuž vypodobení však činí kritické

⁴⁸ Andrés LAGUNA. *Acerca de la materia medicinal y de los venenos mortíferos*. Salamanca, Mathias Gast, 1570, s. 81 a 183.

⁴⁹ Mattioli přitom k Lagunovi nezaujímá zrovna kladný postoj, nehodnotí jej jako originálního autora. Pietro Andrea MATTIOLI. *Epistolarum medicinalium libri quinque*. Praga, Georgius Melantrichij ab Aventino, 1561, s. 208.

poznámky a jednotlivé proporce a tvary zvířete zpřesňuje na základě vlastní zkušenosti.⁵⁰

Huber, ale ani Hájek v edici dřívější, neopomínají zdůraznit, jak usilovná práce musela být na řezání forem, na vytvoření „nákladných a pěkných figur“ vynaložena. Huber vyzdvihuje i způsob, jímž jsou jeho ilustrace provedeny, na rozdíl od mnohých podobných dobových spisů zachycuje všechny části rostlin, které obsahují něco „podivuhodného“ (tj. kořeny, ratolesti, listy, květy aj.), a podotýká, že kdyby nemusel respektovat figury Gessnerovy, udělal by ty své větší.⁵¹ O přesné provedení a případné další vylepšování ilustrací jednotlivých rostlin měl zájem i vydavatel Daniel Adam z Veleslavína, což je patrné z erraty k Huberově edici. Zde projevuje přání, aby herbář ještě k obnově přiveden byl, omyly napraveny a nové byliny přidány, a to vše ke cti a slávě Pána Boha těch věcí stvořitele, ku pohodlí zdraví lidského, a k prospěchu národa českého. Upozorňuje též na to, že ilustrace jednotlivých rostlin by bylo potřeba upravit (některé listy by měly být okrouhlejší, jiné zase špičatější), jak vyrozuměl od J. Cameraria.

Zkrátka, vyobrazení rostlin měla co nejvíce odpovídat realitě a zamezovat případným pochybením při jejich identifikaci. Huber ve své *Apatéce domácí*, jež vznikla též na základě Mattioliho herbáře a měla sloužit jako příručka do doby vydání kompletního překladu, uvádí, že Mattioli své dílo opatřil „nákladnými figurami a jako živými a pravými obrazy bylin“.⁵² Ovšem nákladné nebylo pouze provedení ilustrací, ale též zakoupení samotného herbáře ilustracemi opatřeného, o to více, pokud byly ještě kolorované. Proto se poznávání přírodnin z Nového světa v jejich vizuální (popř. i reálné) podobě stalo výsadou movitější vrstvy obyvatelstva, ta méně majetná se o exotických rostlinách dozvíдалa například z již výše zmíněné *Apatéky domácí*, která „skrovná jest a za laciné peníze koupiti se může“.⁵³ V rovině textuální se s líčením přírody Nového světa mohl člověk českého raného novověku setkat i v dalších titulech a kontextech,

⁵⁰ Pietro Andrea MATTIOLI. Ioanni Melchiorio Resptolam, ondetur ad praecedente Epistolam. In Pietro Andrea MATTIOLI. *Epistolarum medicinalium libri quinque*, c. d., s. 382.

⁵¹ Adam HUBER, in Pietro Andrea MATTIOLI [překlad Adama Hubera z Riesenpachu]. *Herbář, aneb, Bylinář*, s. 1; Tadeáš HÁJEK Z HÁJKU, in Pietro Andrea MATTIOLI [překlad Tadeáše Hájky z Hájku]. *Herbarz, ginak, Bylinář*, s. IIIr.

⁵² Adam HUBER Z RISENPACHU. Předmluva (nečíslováno). In *Apatéka domácí. W kteréž se zanyraj a vypisuj rozličná Lékařstvj, snadná k přístrojenj, proti vselikým neduhům Těla Lidského, y Audům gebo od Hlany až do Nob, vnitřnjm y zevnitřnjm: y také některým nedostatkům Howadským, a giným věcem k Hospodářstvj náležejícím*. Praha, Daniel Adama z Veleslavína, 1595.

⁵³ Tamtéž.

at' již více či méně modifikovaným eurocentrickým pohledem.⁵⁴ V rovině vizuální, ne-přírodovědecké, se aluze na *naturalia* Nového světa českému recipientovi otevíraly spíše výjimečně, a to opět vyšším společenským vrstvám (mapy, obrazy, užité umění).

Ilustrace přírody Nového světa mimo kontext *historia naturalis*

Obrazy přírody Nového světa lze od raného 16. století nalézat i mimo přírodopisná vědecká pojednání. Objevují se jednak v mapách, cestopisech, knihách emblemů, na rytinách různých alegorií, v užitém umění či na plátnech známých umělců, kde jsou vyobrazeny jednou schematicky a nepřesně, jindy až s přesností vědeckou, mající tak ve své vizuální podobě informativní charakter srovnatelný s vyobrazením v přírodovědeckém spisu, ovšem nadto jsou obdařeny ještě významem symbolickým.

Vůbec první vizuální vyobrazení Nového světa, resp. ostrova objeveného nedávno v Indickém moři (*insulis nuper in mari Indico repertis*), doprovázelo druhé basilejské vydání Kolumbova dopisu (1493). Na přiložených dřevorezech mohl evropský čtenář poprvé vidět obyvatele i schematicky zachycenou přírodu nového ostrova (*Insula Hyspana*).⁵⁵ Na raných ilustracích setkání s Novým světem, včetně těch ke Kolumbově dopisu či k letáku Ameriga Vespucciho *Novus Mundus*, se zpravidla objevuje loď, at' již jakožto pouhý prostředek zámořských objevů, aluze dálky a plavby či později ve smyslu obrazném, jakožto překonání starého novým. Většinou nechybějí ani nazí domorodí obyvatelé, jejichž podoba je modifikována eurocentrickým pohledem. Tendenci harmonizovat starý svět s novým, uchopit jej v kontextu, který je Evropanům známý, podléhají zpočátku i zobrazení přírody (viz opět např. basilejské vydání Kolumbova dopisu).

⁵⁴ Více informací o této problematice viz studie *About a Powerful Antidote, a Strange Camel and Turkish Pepper: Iberian Science, Discovery of the New World and Early Modern Czech Lands*, kterou připravuji pro tisk.

⁵⁵ Cristobal COLÓN. *Epistola de insulis nuper inventis*. Basel, Johann Bergmann von Olpe, 1494, dostupné z www.uni-mannheim.de.

Obecně by bylo možné říci, že na prvních obrazech Nového světa se projevuje podobná tendence jako v nejranějších textech. Tedy je z nich patrné určité zjednodušení, schematická zkratka, stylizace a v neposlední řadě též fascinace podivuhodným. V podstatě lze též uvést, že jedny obrazy vykreslovaly Nový svět idealisticky, jako místo blaženého života, druhé naopak poukazovaly na jevy negativní, jakými byl indiánský kanibalismus.

První mapy Nového světa, například mapa španělského kartografa a mořeplavce Juana de la Cosa (1500),⁵⁶ vyobrazení nových přírodnin ještě neobsahují. Později vyhotovované mapy světa byly již detailnější a některé o Americe přinášely nejen geografické informace. Reprezentativním příkladem je v tomto ohledu mapa královského kosmografa a kosmografa sevillské *Casa* Diega de Ribery z roku 1529.⁵⁷ Na Riberově univerzální mapě, která obsahuje „vše, co až doposud bylo ve světě objeveno“, nejsou zakresleny pouze jednotlivé světadíly, země a velké množství různých typů lodí, ale i fauna a flóra, jež se v jednotlivých částech světa vyskytuje. Na rozdíl od Cosovy mapy je zde již detailně vykreslena část *Mundus Novus*, včetně řady rozmanitých živočichů. Ribera byl přitom, podobně jako ostatní vědci v královských službách, Filipem II. pověřen, aby o nově objevených územích pořizoval informace nejen verbální, ale též vizuální.⁵⁸

Velice specifický případ zobrazování přírody Nového světa představují ilustrace obsažené v mapách, které byly zaslány do Španělska jako odpovědi na dotazníky, rozeslané královskou Korunou v letech 1577 a 1584. Jedná se totiž opět o ilustrace, jež byly (spolu)vytvářeny indiánskými kreslíři, proto se vymykají soudobým

⁵⁶ Na pergamenu rozměrů 93 x 183 cm jsou zakresleny části světa, které byly Cosovi, účastníkovi tří Kolumbových výprav, a jeho současníkům známy: tj. Evropa, Středomoří, Afrika a části východní i „Západní“ Asie, včetně nově objevených ostrovů, tedy Nového světa. Oblasti, které Evropané znali důvěrně, jsou obydlené portréty králů se symboly jejich moci, vlajkami, kresbami hradů, či biblickými a mytologickými výjevy. Části neprozkoumané jsou ponechány prázdné, tvoří je pouze zelená plocha. Srov. Luis MARTÍN MERÁS. La Carta de Juan de la Cosa: interpretación e historia. In *Monte Buciero (Ayuntamiento de Santoña)*, s. 71–86.

⁵⁷ Carta Universal En que se contiene todo lo que del mundo Se ha descubierto fasta agora. Tedy Mapa světa, zobrazující všechny části světa, jež byly dosud objeveny, s podtitulem Hizola Diego Ribero Cosmographo de Su Magestad: Año de 1529. La qual Se divide en dos partes conforme a la capitulcio que hizieron los catholicos Reyes de españa, y El Rey don Juan de portugal e la Villa de tordessilas: Año de 1494. Srov. Antonio BARRERA-OSORIO. *The Spanish American Empire and the Early Scientific Revolution*. Texas, University of Texas Press, 2006, s. 43.

⁵⁸ „Vos mandamos y encargamos q luego agais ynformacion asi por escrito como por palabra y pintura y qualesquier persona que seyan de la dcha arte e tengan noticia y espiriencia de la navegacion a los q mandamos q se junten con vos y con juramento q de ello recibais vos digan y declaren lo q cerca de lo susodicho supieren y vos muestren las pinturas y coxturas q tovieren tocantes a ello de q os pudieres aprovechar para este efecto.“ AGI, Indiferente general – Registros – Libros generalísimos de Reales Ordenes etc. (1526–1528), folio 234-39-1-7-T.II. In Germán LATORRE. *Diego Ribero, Cosmógrafo y cartógrafo de la Casa de la Contratación de Sevilla*. Sevilla, Tip. Zarzuela, 1919.

evropským standardům. Mezi vyobrazeními měst se symboly světské a církevní moci lze nalézt například schematicky až naivně zachycené agáve, ananasy (Amoltepec, 1580), chilli papriky (např. *Relacion geografica of Matlatlan a Chila*, 1581) a pásovice (např. mapa Tescaltitlanu, 1579–1580), tedy naturalia, která byla od počátku objevení Nového světa vnímána jako charakteristická pro nové země.⁵⁹ Mapy jsou sice vytvářeny primárně domorodými obyvateli, ale pro evropského recipienta (o tom svědčí i dominantní postavení křesťanských kostelů a klášterů na jednotlivých vyobrazeních), přesto však ve své době zůstaly bez reflexe, především pro svou odlišnost (a tedy principální obtížnost porozumění).

Již výše zmíněný pásovec, který nemohl chybět v žádném významném renesančním kabinetu kuriozit, představoval potom přírodninu, jež Nový svět zastupovala v mnohých alegorických kontextech. Jako příklad lze uvést rytinu *America* Adriaena Collaerta – nový kontinent je na ní zpodoběn jako žena s rysy Evropanky, která však sedí, odhalená do půl těla, na nadpřirozeně velkém pásovcí.⁶⁰ Pásovec se objevuje též v díle *Symbola et Emblemata* (1605) Joachima Cameraria (zde již zmiňovaného v souvislosti s překladem Mattioliho díla) a výmluvně ilustruje proces integrace exotického do evropského způsobu uvažování.⁶¹ Ještě evidentnější je snaha ukázat propojenost světa starého s nově objeveným a harmonii přírody jako celku ve výtvarných dílech Michiela Coxcie (Nalodění do Noemovy archy, 1555)⁶² či Jana Brueghela de Velours (Pozemský ráj, 1610).⁶³ Na Brueghelově malbě je, jak vyplývá z názvu, vyobrazen ráj, v němž lze spatřit kromě Adama s Evou též rozmanitá zvířata, mezi kterými figurují jak lvi, labutě, ovce, velbloudi, tak i jednorožci a mezi nimi se objevují též krocani, tedy „indičtí

⁵⁹ Viz např. Germán LATORRE. *Relaciones geográficas de Indias*. 2 svazky. Sevilla, Centro Oficial de Estudios Americanistas, 1919–1920.

⁶⁰ Viz např. Sběrka grafiky a kresby Národní galerie v Praze. Vypodobování Ameriky jako (polo)nahé ženy mělo ve své době mnohdy politický podtext (žena, bezbranná a neoděná, někdy i klečící na kolenou před španělským vládařem, prezentovala moc španělského impéria). Srov. např. María Concepción GARCÍA SAIZ. La imagen del Indio en el arte español del siglo de oro. In *La imagen del indio en la Europa moderna*. Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Fundación Europea de la Ciencia, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1990, s. 422.

⁶¹ Obraz pásovice pravděpodobně pocházel též z Gessnerovy pozůstalosti (a zřejmě byl odvozen od ilustrace Hernándezovy). V Camerariově díle lze nalézt z exotických živočichů např. též dikobraza. K této problematice viz např. *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. Und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart, Herausgegeben von Arthur Henkel und Albrecht Schöne, 1967.

⁶² Viz Palacio Real, Madrid (původně bylo dílo určeno pro El Escorial).

⁶³ Viz Museo de Bellas Artes, Sevilla.

kohouti“ (*gallopavo, pavón de las Indias, gallina d'India, Indianisch or Kalekuttisch or Welsch Hühn, kok of Ind*).⁶⁴ Na malbě Michiela Coxcieho se taktéž v příběhu Noemovy archy potkávají zvířata světa starého s živočichy bájnými a těmi, která obývají kontinent nově objevený. Vyobrazování přírodnin Nového světa v biblickém kontextu by potom bylo možné interpretovat jako (renesanční) úsilí harmonizovat starý a nový svět a ukázat (narozdíl od prvních obrazů z Nového světa v nedeformované podobě), že byly stvořeny naráz, jen byly člověkem objeveny později. Ostatně například slova výše zmíněného Fernándeze de Ovieda by takový postoj dokládala. Oviedo totiž věřil v jednotu stvořeného, Nový svět vnímal pouze jako „doplňek“ světa Starého a oba vnímal v jejich integritě.⁶⁵ Západní Indie podle něj byly „nové“ pouze ve smyslu předchozí ne-známosti. Bůh stvořil svět naráz, tedy Indie nemohou být mladší ani starší než ostatní části světa. Oba světy a přírodniny, které se v nich nacházejí, je tedy třeba vnímat jako nekontradiktorické a harmonické. To, co lze v Novém světě spatřit, je žádoucí uvést do souladu s tím, co je obsaženo v Bibli.

Vyobrazení naturálií Nového světa postupně pronikalo též do sféry každodennosti, přinejmenším renesančního aristokrata, kde se stávalo projevem určité prestiže a „modernosti“, a také osobní zvědavost a obliby (stejně jako podivuhodné objekty shromažďované v kunstkomorách a kabinetech kuriozit). Jako příklad lze uvést rozmanité předměty užitého umění (poháry ve tvaru ananasu či mísy v podobě krocana, popř. dokonce i hudební nástroje z krunýřů pásovců).⁶⁶ Staly se též objekty dekorací královských paláců a letohrádků. Jako reprezentativní příklad lze uvést zámek Filipa II. El Pardo, kde jsou na stěnách *Královniny věže* vypodobena opět jak zvířata světa starého, tak druhy pocházející z amerického kontinentu (krocani, ježura). Filip si přitom pro vytvoření výmalb najal Gaspara Becceru,⁶⁷ umělce, který bývá spojován s ilustracemi ke spisu *La Anatomia del corpo*

⁶⁴ Srov. Conrad GESSNER. *Vogelbuch, oder, Ausführliche Beschreibung und lebendige ja auch eygentliche Controfactur und Abmahlung aller und jeder Vögel, wie dieselben unter dem weiten Himmel allenthalben gefunden und gesehen werden*. Frankfurt am Main, Johann Saur, 1600, s. 218–221.

⁶⁵ Srov. José PARDO TOMÁS. *El tesoro natural de América: Oviedo, Monardes, Hernández: colonialismo y ciencia en el siglo XVI*. Tres Cantos, Nivola, 2002, s. 62.

⁶⁶ Viz např. Museo de América, Madrid. Pohárek ve tvaru ananasu či motivy amazonských papoušků na skleničkách se objevily též v českém prostředí, na rožmberském dvoře. Viz např. J. PÁNEK a kol. *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice, Národní památkový ústav, 2011, s. 353 a 359.

⁶⁷ Více viz Carmen GARCÍA – Frías CHECA. *Gaspar Becerra y las pinturas de la Torre de la Reina del Palacio de El Pardo. Una nueva lectura tras su restauración*. Madrid, Patrimonio Nacional, 2005.

umano (1586) Juana Valverde de Amusca, které se vedle ilustrací k Vesaliovu dílu *De humani corporis fabrica* staly v kontextu renesanční anatomie nejznámějšími. Výmalby přírody jsou dominantními i v prostorách českého rožmberského letohrádku Kratochvíle, zde se ovšem setkávají pouze zvířata mytologická a ta, která obývají starý svět. Ačkoli se například ve voliéře pánů z Rožmberku objevoval i „kohoutek indický“, jak dokládá dobová korespondence,⁶⁸ přece jen se jednalo o živočicha, který byl pro Středoevropana nevšední, nemající tradiční symbolický význam.

Historická ilustrace a moderní odborný čtenář

Zcela zvláštní pozornost by bezpochyby vyžadovala analýza frontispisů dobových (přírodovědeckých) spisů, které vypovídají nejen o obsahu samotných textů, jež uvozují, ale též o sociokulturním kontextu, do něhož jsou zasazeny. Obecně by potom bylo možné říci, že analýze vizuálních obrazů (ať již vědeckých či naopak uměleckých a laických, z vědeckých čerpajících) nebyla v rámci dějin vědy, přinejmenším renesanční a raně novověké, věnována pozornost, již by si zasluhovala.⁶⁹ V osmdesátých letech 20. století si přední španělský historik vědy José María López Piñero posteskl, že tato oblast je ve španělském kontextu neoprávněně opomíjena, ačkoli její studium by mohlo skýtat hlubší porozumění dějinám vědy.⁷⁰ Analýza vědeckých ilustrací by zároveň umožňovala a na druhou stranu vyžadovala interdisciplinární přístup, propojující poznatky (i metody) věd přírodních, historie obecné, ale i dějin umění a kulturních dějin obecně. V posledních letech se někteří španělští kolegové (Emma Sallent del Colombo, José Ramón Marcaida) studiu informační hodnoty renesanční ilustrace začínají věnovat, z dalších zahraničních autorů je to potom např. S. Kusukawa, Volker R. Remmert, W. Lefèvre, C. Swan či P. Mason.⁷¹

⁶⁸ Jan ČERNÝ Z VINORE, dopis panu Vilémovi z Rožmberka, na Vintrberce, 1. únor 1561. In Hynek GROSS: *Dopisy rodu Rožmberského z oboru lesnictví, lovu a o zásilkách zvěřiny, ryb a jiných potřeb ke dvoru a do kuchyně rožmberské, z let 1464–1609*. I. díl. Písek, 1909, s. 154–157.

⁶⁹ V letošním roce jsem řešitelkou projektu SGS *Vizuální (re)prezentace v raně novověké vědě*, jehož výstupem je i tato studie. V současnosti připravuji (pro zahraniční prostředí) obsáhlejší studii o české renesanční přírodovědecké ilustraci. Přitom jsem si vědoma, že mnoho materiálů zatím zůstává neprozkoumáno a vyžaduje další i hlubší pozornost.

⁷⁰ José María LÓPEZ PIÑERO. *El grabado en la ciencia hispánica*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, s. 9–12.

⁷¹ V českém prostředí je specifickým příspěvkem k dějinám přírodovědecké ilustrace publikace Karla Chobota *Dějiny bmyzu v obrazech*, jejímž hlavním cílem je „zmapovat

Ovšem vezmeme-li v potaz fakt, že renesanční a raně novověkou kulturu by bylo možné charakterizovat jako výrazně vizuální, a obrazy, které vytvářela, je třeba vnímat jako prochnuté symboly a skrytými významy, zasloužila by si bezpochyby analýza dobových vědeckých ilustrací i jejich pronikání do kontextů nevědeckých větší pozornost. Stejně tak je třeba při studiu dějin každého vědního oboru věnovat se nejen obsahu jednotlivých spisů, ale též doprovodné ilustraci, která je, obzvláště v renesanci a raném novověku, plnohodnotnou součástí textu, nikoli jen estetickým doplňkem. Přesto není výjimkou, že novější vydání historických textů postrádají ilustrace, které v originálech byly obsaženy, či jejich počet redukuje. Výmluvným příkladem, kdy se původnost ilustrací ztratila v různých překladech a edicích, popř. kdy se ztratily ilustrace zcela,⁷² byla *historia naturalis* Francisca Hernándeze. Druhým z příkladů souvisejím s tématem této studie je stírání rozdílů mezi Hájkovým a Huberovým překladem Mattioliho díla, k němuž běžně dochází. A to je též důvod, proč by se historik vědy měl zajímat o různé dobové edice spisů, kterými se hlouběji zabývá. V případě, že se spoléhá pouze na moderní edice textu, byť kritické, může být o mnohé ochuzen. A nemusí se jednat jen o ilustrace, které jsou původní součástí textu, ale též o různé komentáře (ať už verbální či vizuální) dobových čtenářů, napovídající o recipientské skupině a o uvažování „marginálních“, anonymních osobností. Bude-li postupovat opačně, odměnou se mu může stát odhalení některých doplňujících i rozšiřujících aspektů vnitřních i vnějších dějin vědy.

Summary

The paper showed how the illustration became part of the scientific discourse in the 16th century and how it had to defend its position. Particular attention is paid to illustrations of exotic specimens, originating from the New World, which became an indispensable means to understand the radical otherness of the local nature and which contributed to the formation of early modern empirical science. The article also discusses Czech early modern natural history illustration, specifically analyzing Hajek's and Huber's edition of Mattioli's herba-

a pokusit se popsat základní tendence a směry ve vývoji zobrazování hmyzu, a to především ve vztahu k entomologii jako vědě o hmyzu“ (Karel CHOBOT. *Dějiny hmyzu v obrazech. Dějiny obrazu hmyzu*. Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2010).

⁷² Např. v edici Casimira Gomeze Ortegy *Francisci Hernandi, medici atqui historici Philippi II. Hisp. Et Indiar. Regis, et totius novi orbis archiatri, opera, cum edita, tum inedita, ad autographi fidem et integritatem expressa* (Madrid, 1790) ilustrace chybí úplně.

rium. The non-scientific context of the images of “exotic” nature, often enriched with symbolic references and meanings, is also mentioned.

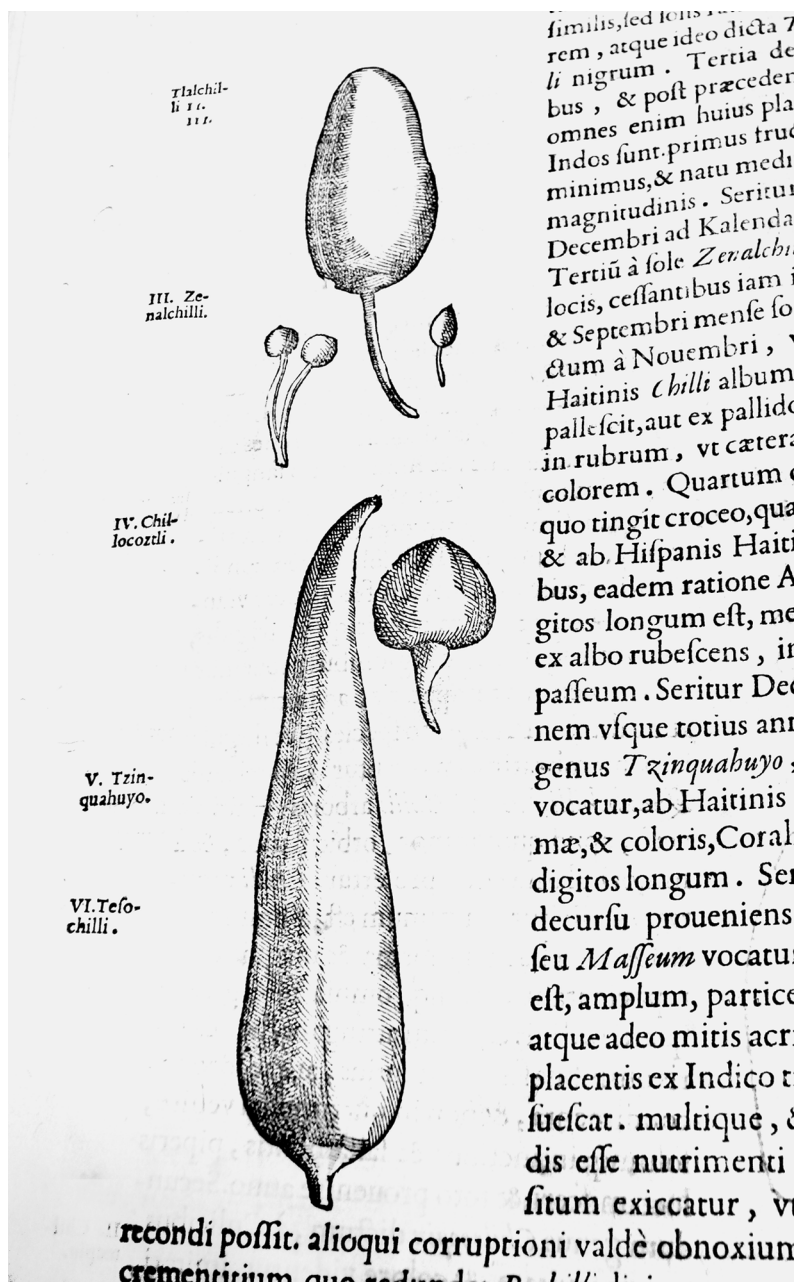
Author's address:
Katedra filozofie FF ZČU
Sedláčková 19, 306 14 Plzeň

Obr. 1. Gessnerův krocan (*gallopavo*, *pavón de las Indias*, *gallina d'India*, *Indianisch*, *Kalekuttisch* či *Welsch Hühn*, *kok of Inde*). Gessner. *De Avibus* (*Historiae animalium liber III*, 1555, s. 464).

Obr. 2. Adriaen Collaert. *America* (cca 1588–1589, Národní galerie Praha).

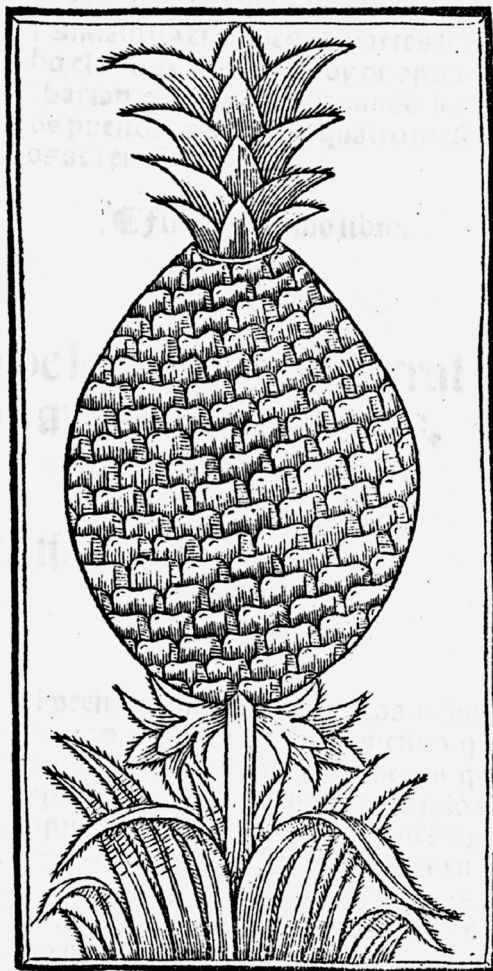

Obr. 3. Hernándezova reprezentace různých druhů chilli (F. HERNÁNDEZ – N. A. RECCHI. *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus, seu, Plantarum animalium mineralium Mexicanorum historia*. Romae 1651, lib. V, f. 136.

Libro.

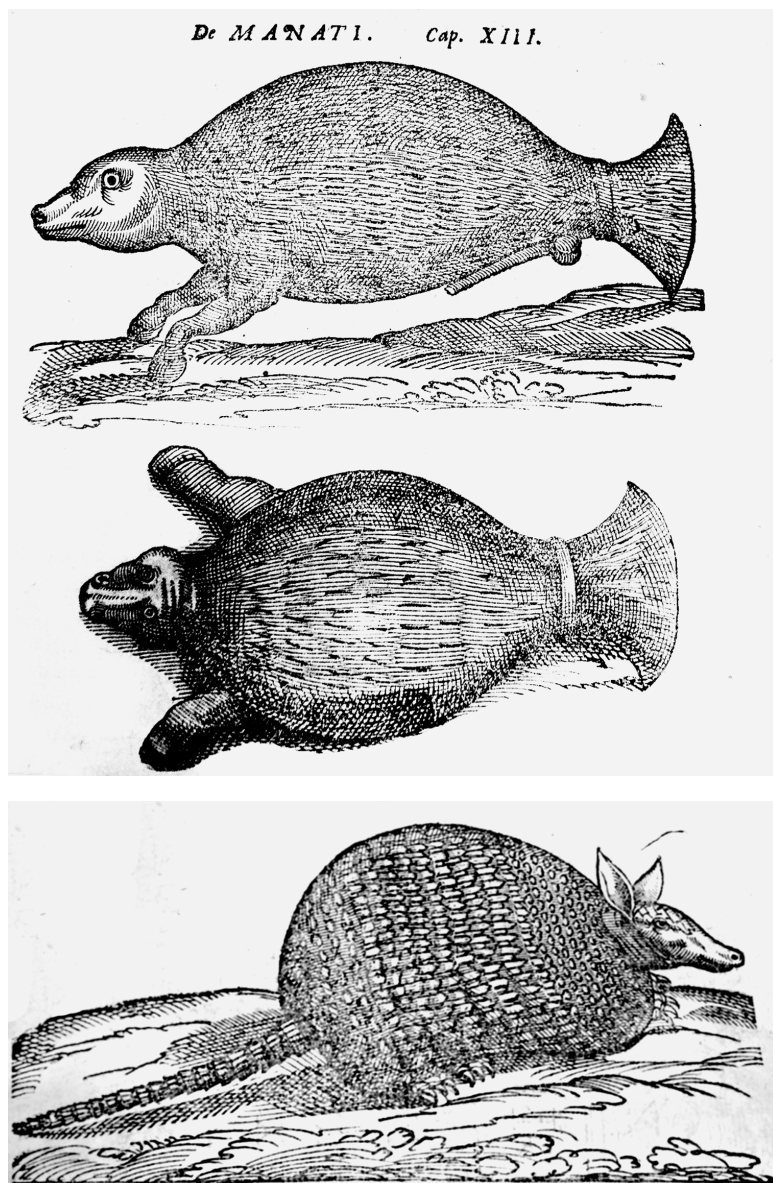
or colérica. Yo no se
e que despierta el ape
z basto no pueden co
ana para ello/ y les da
efforçar a comer z re
or mas puntual o alo
cer es al melocoton q̃
io z huele juntamen-
pero este sabor tiene
on vna mistiō de mol
e mejor sabor que los
i defecto tiene/ por el
a fruta a todos gustos
q̃ sea el mejor del mū-
ido tras la piña. E si
e con las peras assa-
que con el beuer tienē
del vino amigos/ fue
dlos tales/ z creo que
e aca no estan bien al
ni tan poco sabe bien
as la piña. Y esto que
cha z gran dificultad
es grā privilegio y ex
los ydropicos z ami-
nen digo que la carno
ene foriles bñz nas co
cardos que se comen
s encubiertas mucho
empacho o estoruo en
no son vñles alas en
ando se cōtinuan a co
En tierra firme en al-
ios hazen vino destas
ano z yo le he beuido:
tal como el nuestro cō
s muy dulce z ningun
lo heuera teniēdo del

da/porque las otras dos de quien se ha di-
cho son mas redōdas: y aquesta vltima es

la mejor de todas z de dētro es la color am-
rilla escura y es muy dulce z suave de co-
mer z de quien se ha de entender la an-

Obr. 4. První vyobrazení ananasu v evropském prostředí (G. FERNÁNDEZ de OVIEDO. *La hystoria general de las Indias*. Salamanca, 1547, f. lxxxvii v).

Obr. 5. Manatí. (F. HERNÁNDEZ – N. A. RECCHI. *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus, seu, Plantarum animalium mineralium Mexicanorum historia*. Romae, 1651, lib. IX, f. 235).

Obr. 6. Pásovec (armadillo) (F. HERNÁNDEZ – N. A. RECCHI. *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus, seu, Plantarum animalium mineralium Mexicanorum historia*. Romae, 1651, lib. IX., s. 314).

České překlady Albrantova (Albrechtova) koňského lékařství¹

ALENA M. ČERNÁ

Czech Translations of Albrant's (Albrecht's) Horse Medicine. We have several manuscripts and old prints coming down to us from the 15th–18th centuries concerning treatment of horse ailments. The Czech editions have their origins in a German treatise on horse medicine authored by the horse dealer and equerry Albrant (often named Albrecht in Czech texts). As the years went by, the text were transformed and enlarged. This article is supported by research into eight Czech editions of Albrant's medicine. Drawing upon the 19th-century scholarly literature and ample quotes on horse medicine, it describes specific horse diseases and their treatment.

Key words: history of veterinary medicine • master Albrant (Albrecht) • Old Czech literature

Výzkum dějin léčení v českých zemích se může opřít mj. o velké množství středověkých rukopisů i tisků z mladších období. Kromě léčení člověka se mnoho textů věnuje i léčbě hospodářských zvířat, především koní. Kůň představoval pro naše předky nejen velký majetek, ale byl pro ně nepostradatelným pomocníkem ve válečných vřávách i v klidných časech míru.² Není tedy divu, že jeho zdraví byla věnována velká pozornost.

Většina starých česky psaných děl věnovaných léčbě koně vychází z jednoho zdroje, kterým je německý spis mistra Albranta, německého štolmistra a kováře.³ České překlady jeho díla jsou uváděny se jménem mistr Albrecht a s přídomkem „z Neapole“ (z Napule, z Napulie); některé německé tisky ze jména Neapol mylně vytvořily jméno Konstantinopol.⁴ O mistru Albrantovi máme velmi málo

¹ Článek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází).

² Srov. Jaromír DUŠEK. *Kůň ve službách člověka (středověk)*. Praha, Natural s. r. o. v nakladatelství APROS, 1995.

³ Gerhard EIS. *Meister Albrants Roßarzneibuch im deutschen Osten*. Reichenberg, Sudentend. Verl. Franz Kraus, 1939.

⁴ Chybnou informaci převzal též Václav PUMPRLA. *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*. Praha, Filozofický ústav, 2010, s. 23 (heslo *Albrecht*,

informací,⁵ avšak je známo, že zhruba v polovině 13. století působil v Itálii na dvoře císaře Fridricha II. Štaufského. Jeho dílo původně obsahovalo 36 návodů k léčbě koňských obtíží. Návodů byly založeny empiricky, vycházely z poznatků z práce s koňmi. Při léčbě se využívalo především přírodních léčiv (ingredience z rostlin a zvířat atp.), různých terapeutických postupů (natahování, vázání, mazání atp.) a pouštění krve žilou. V pozdějších letech se původní stručné návody rozšiřovaly a přidávaly se další předpisy, které vycházely ze zkušenosti pozdějších uživatelů. Empirie byla doplňována návody založenými na lidovém léčení a také na magii. V mladších textech tedy nalézáme např. léčbu založenou na zařikávání. – Kromě díla mistra Albranta je nutné připomenout i obsáhlou a systematicky utříděnou knihu o koňském lékařství autora Jana z Krušce,⁶ která vyšla (snad již v druhém vydání) v roce 1608.

České překlady Albrantova koňského lékařství se dochovaly v několika rukopisech a tiscích.⁷ Nejstarší chová Národní knihovna ČR pod signaturou XI C 2;⁸ text je zapsán v rukopise z poloviny 15. století na fol. 289r–291v (dále jej budeme citovat pod zkratkou LékKoňNK1). Rukopis datovaný rokem 1444 a obsahující Albrantovo lékařství je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze se signaturou IV H 28;⁹ text je zapsán na fol. 319r–324v (LékKoňMuz1). Táž instituce má ve fondu další dva opisy koňského lékařství – v rukopise se signaturou I H 29¹⁰ z 2. poloviny 15. století je na fol. 280r–287v zachována část Albrantova díla (LékKoňMuz2) a celé je zapsáno na fol. 422–439 v lékařském rukopise I F 10¹¹ z konce 15. století (LékKoňMuz3). Další opis je až ze století šestnáctého; rukopis signatury XVII E 42¹² z Národní knihovny je datován rokem 1554 a lékařství je zapsáno na fol. 93r–106r (LékKoňNK2). Dochovaly se rovněž

Mistr), též Josef JUNGSMANN. *Historie literatury české*. Praha, Nákladem Českého museum, 1849, 2. vyd., s. 82, položka 290.

⁵ Gerhard EIS. „Albrant“. In *Neue Deutsche Biographie* 1, 1953, s. 151–152. Dostupné on-line <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118501593.html>.

⁶ Srov. Knihopis <http://db.knihopis.org/l.dll?cll~P=4626>; též Václav PUMPRLA, c. d., s. 618, a Josef JUNGSMANN, c. d., s. 180, položka 909.

⁷ Německé verze nejstarších rukopisů v přepise otiskl Gerhard EIS, c. d. v pozn. 3.

⁸ Josef TRUHLÁŘ. *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum II*. Pragæ, Regia societas scientiarum Bohemica, 1906, s. 131–133.

⁹ František Michálek BARTOŠ. *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze. Svazek I*. Praha, Melantrich, 1926, s. 234.

¹⁰ Tamtéž, s. 65.

¹¹ Tamtéž, s. 41–42.

¹² Viz J. TRUHLÁŘ, c. d., s. 84–85.

staré tisky s Albrantovým textem: pro náš výzkum vybíráme tři – první je humanistický tisk z dílny Jana Pekka z roku 1527, A1r–C4v (LékKoňT1, fotokopie exempláře s označením Archiv Knihopisu 49 f má k dispozici Národní knihovna); zbylé dva barokní tisky jsou uloženy v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Pod signaturou AC VI 81 je to tisk Karla Josefa Jauernicha z doby kolem roku 1760, A1r–D8v (LékKoňT2) a pod signaturou AA XV 44, s. 1–64 nedatovaný tisk neznámého tiskaře, který však pochází z přibližně stejné doby jako tisk Jauernichův (LékKoňT3)¹³.

V dalším textu se chceme zabývat obsahem uvedených osmi překladů Albrantova koňského lékařství. Pro náš výzkum využijeme elektronické edice uvedených textů, které připravila autorka článku a které jsou dostupné z internetových stránek Vokabuláře webového.¹⁴

Obsah jednotlivých verzí se rozrůstal: zatímco nejstarší rukopis z Národní knihovny poskytuje na 30 návodů k léčbě koňských obtíží a v nejstarším rukopise z Knihovny Národního muzea je jich zhruba 40, v humanistickém tisku je jich 110 a barokní tisky nabízejí přes 140 receptů. V těchto textech tvoří původní Albrantův spis jen část; i ta se během doby změnila, v některých případech rozšířila, někdy byla částečně vypuštěna či jinak upravena. Rady mistra Albranta doplnili mnozí anonymní uživatelé a opisovači, takže v mladších textech můžeme hovořit o kolektivním autorství mnoha dnes neznámých osob. V mnohých případech je uvedeno více návodů na jednu zdravotní obtíž, výjimečně se návody opakují. Texty kromě léčby obsahují i rady týkající se zdraví koně jen nepřímo – např. rada, jak podle vzhledu a chování poznat dobrého koně, či rada, jak dobře připravit koně k závodu. Ojedinele se vyskytují i recepty k léčbě člověka či hospodářské rady. Oba barokní tisky již na titulním listu uvádějí, že kromě „základního“ Albrantova (Albrechtova) lékařství doplňují i další „věci“ (*Lékařství konská jistá a dokonale skusená. Sepsaná od M. Albrechta, štolmistra, kováře a koníře císaře Fridricha. K nimž mnohé věci užitečné jsou přidané...* LékKoňT2 A1r). Užitečnou pomůckou pro vyhledávání potřebného předpisu jsou abecední rejstříky, které jsou k oběma strahovským tiskům přičiněny; mladší texty je nemají.

Obsah knih lze stručně shrnout pod dvě otázky – co se léčilo a čím se léčilo. Odpovědi na tyto otázky podáváme mj. i ve formě citátů z knih koňského

¹³ Josef JUNGSMANN, c. d., s. 82, zmiňuje tisk o 64 stranách, který byl vytištěn v Pardubicích; mohlo by se jednat o tento náš tisk.

¹⁴ Viz VOKABULÁŘ WEBOVÝ. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny, <http://vokabular.ujc.cas.cz> (ediční modul). Text LékKoňT vyjde v tomto roce jako elektronická kniha a bude zdarma dostupný v řadě Starší česká literatura e-shopu nakladatelství Academia (<http://eknihy.academia.cz/starsi-ceska-literatura-1.html>)

lékařství. Stejně jako při léčení člověka se v minulých obdobích i u koní léčily především příznaky chorob, nikoliv jejich příčiny; užíváme-li v následujícím textu výraz *nemoc* či *choroba*, jedná se o zjednodušenou formulaci při vědomí, že se o nemoc v dnešním slova smyslu často nejedná. Rovněž v případech, kdy se ve starších textech vyskytuje název nemoci, který je dodnes užíván nebo znám, nemusí jeho význam odpovídat významu v současné češtině.¹⁵ Vzhledem k rozsahu stati není možné vyjmenovat všechny neduhy, které v koňských lékařstvích nalézáme, vybíráme tedy jen příklady. Jednotlivé obtíže jsme rozdělili do skupin na základě novodobých příruček klasifikace nemocí koní (použijeme skripta J. Zakopala¹⁶) a přiřadili další vhodné skupiny, do nichž názvy nemoc řadíme podle příznaků – skutečná nemoc však může postihovat jinou část koňského organismu.

Při popisu nemocí uvádíme na první místo tučně název vyskytující se v nejstarším textu (LékKoňNK1 či LékKoňMuz1) a dále odlišné názvy či opisná spojení z dalších textů v hláskové podobě, kterou v textech nacházíme (zachováváme mj. i kolísavou vokalickou kvantitu, kterou zaznamenaly staré tisky). Stejně názvy již neuvádíme a neuvádíme ani názvy lišící se pouze hláskovým vývojem. Za nejstarším dokladem uvádíme kontext dokladu, pokud s sebou nese nějaké další informace. V komentářích k charakteru nemoci se opíráme mj. o odbornou literaturu: zvolili jsme záměrně literaturu co nejstarší, aby interpretace choroby měla blíže k jejím popisům ve starých textech, a to práce A. Jungmanna *Navedení o koních* z roku 1818¹⁷ a J. Pečírky *Úplný dobytčí lékař* z roku 1858¹⁸. Interpretace historických názvů koňských nemocí na základě moderní odborné literatury by mohla být zavádějící; staří lékaři koní i lidí často označovali více

¹⁵ K interpretaci významu staročeských i mladších výrazů poslouží mj. slovníky zveřejněné na internetových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR pod názvem *VOKABULÁŘ WEBOVÝ*, viz předchozí poznámka. Dalším zdrojem je slovník Josefa JUNGMANNA (*Slovník česko-německý Josefa Jungmanna I–V*, Praha, Pomocí Českého Museum, 1835–1839) a Františka Štěpána KOTTA (*Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický I–VII*, Praha, 1878–1893; dostupný z internetových stránek Ústavu pro jazyk český <http://kott.ujc.cas.cz/>).

¹⁶ Josef ZAKOPAL. *Nemoci koní 1, 2*, Praha, SPN, 1985 (skripta); ze současné odborné literatury o koňských nemocech uvedeme alespoň objemnou knihu sestavenou Hansem-Jürgenem WINTZEREM. *Choroby koní / Nemoci koní*. Bratislava, H&H, 1999.

¹⁷ Antonín Jan JUNGMANN. *Navedení o koních*. Praha, František Fetterl, 1818 (v poznámkách dále jen Jungmann a číslo strany).

¹⁸ Josef PEČÍRKA. *Úplný dobytčí lékař, to jest, zřetelné poučení o správném léčení všech nemocí koňů, hovězího, skopového a vepřového dobytka, psů i drůbeže* Praha, Jaroslav Pospíšil, 1858 (v poznámkách dále jen Pečírka a číslo strany).

chorob jedním názvem, případně pro jednu chorobu (např. v různých stadiích vývoje) měli názvů několik.

Nemoci respiračního ústrojí

dýchavice¹⁹ (LékKoňNK1 291v), dejchavičnost (LékKoňNK2 103r), kuon dejchavičí (LékKoňT1 B2v), dejchavičný kuň (LékKoňT2 B3v)

Dýchavice je typický příklad obtíže, kdy se jedná o příznak probíhající či přestálé nemoci,²⁰ nikoliv o vlastní chorobu. Běžnost tohoto problému je v textech signalizována tím, že autor nemoc nepopisuje, jen uvede léčebný postup. Léčba spočívala v podávání nápoje z hořce,²¹ soli a vína či octa. V textu LékKoňMuz1 je zapsán ještě jeden návod na léčbu dýchavice, který mj. poukazuje na nebezpečnost choroby: *Vezmi úboř živý, pustiž koni v hrdlo a oděj jej, at' jest dobře v teple, a tak jej zhojiš, než takéť umírá, než musíš se tobo vážiti.* (LékKoňMuz1 324r). Živočišné léčivo je doporučeno i v textu LékKoňMuz3 434, kde se píše o léčivosti směsi prachu ze spáleného ježka s octem. Další předpisy z tohoto lékařství na *dýchavici* pak uvádějí jiné léčivé rostliny, např. mateřídoušku či černobýl, v textu LékKoňNK2 se doporučuje odvar z mladého žita (103v) nebo pražený mák přidáný do ovsu (106r). Hojnost návodů k léčbě opět poukazuje na běžnost obtíže a také na její různé příčiny.

kašel²² (*Který kuň má kašel a počíná boky souiti* LékKoňNK2 103v, taktéž tisky)

Opět se jedná o typický příznak nemoci, většinou nikoliv o nemoc samu. Za poznamenání stojí, že o kašli se nejdříve pojednává až v rukopise z poloviny 16. století – ve středověkých rukopisech se o této obtíži nepíše. Z citovaného dokladu vyplývá, že se jedná o závažnější chorobu, neboť kuň při ní začne *súti* (nebo *ssúti*), tj. hubnutím se mu začnou propadat boky. Nejstarší text opět doporučuje živočišné léčivo: *Vezmi kopec mravencův i s tím se vším kopcem, totiž z země, a vař je u vodě, přikryje hrncem, aby nevylezli, dobře, a uvař je, proced' skrze šat, dávej to koni pít, nechce li, lej jemu to v hrdlo, a buďet' zdrav* (LékKoňNK2 103v). Tisky uvádějí kromě tohoto receptu ještě návody, které mají racionálnější základ – užívají k léčbě především rostliny (jiví, chřen, čekanka) či sádlo, sůl a slanine – vše se přidalo do krmiva. Další možností léčení byla vejce s octem, která se vlila koni

¹⁹ Srov. Jungmann, s. 110.

²⁰ Též Pečírka, s. 119.

²¹ Ingredience léčiv uvádíme podle pramenných textů; je nutno mít na mysli, že uvedený výraz nemusel mít stejný význam, který má v současné češtině.

²² Jungmann, s. 111, Pečírka, s. 90–91.

do hrdla. Pokud by uvedená léčba nebyla úspěšná, autor textu radí koně prodat (*pakliť jemu to nespomuož, odbud' jeho* LékKoňT1 B2v–B3r).

kón jest vozhrívý (LékKoňNK1 290v), jest ozhrívý (LékKoňMuz2 280r), vozhrívce, vozhrívka²³ (LékKoňMuz3 433, 435), jest ohrívý, vohrívce (LékKoňNK2 93v, 94r), vohrívka (LékKoňT2 A3v)

Dle popisu u A. Jungmanna i J. Pečírky se jedná o vážnou nemoc, která má různé stupně průběhu a může trvat různou dobu. J. Pečírka pro nakažlivost choroby doporučuje utracení zvířete a dezinfekci stájí, *jak velí zákon*.²⁴ Dle A. Jungmanna se *vozhrívka* může vyléčit v raných stádiích.²⁵ Výrazem *vozhrívka* ap. byla pravděpodobně ve starých pojednáních označována různá nákaza katarového charakteru – v textech není choroba nikterak popsána, bylo zřejmě obecně známé, o jaký neduh se jedná. Staří koňští lékaři *vozhrívku* hojili, i když i z nejstaršího textu plyne, že léčba olivovým olejem smíchaným s měděnkou byla nejistá co do délky léčby i co do výsledku: *Vezmi puol libry oleje dřevěného a zvař jej u pávni a vezmi k tomu špangrýn a přičiň a nechaj, ažť ustydne, nalíš pak koni v chrěpi, budeť do téhodne zdráv, nebo umře u puol létě*. (LékKoňNK1 290v). Už rukopis LékKoňMuz3 z konce 15. století návody na vozhrívku rozšiřuje a doporučuje též další léčiva, např. bedrník, routu, starček, sůl, rtuť atd. Často se na různé neduhy doporučovaly topinky se solí (*Upečení topénku vosole z režného chleba, dávaj mu ji vždy před vodú*. LékKoňMuz3 435). Účinný měl být také prach z netopýra s octem (*Vezmi netopýře a spal je v hrnci. A rozpustě ten prach octem, lí koni v hrdlo*. LékKoňMuz3 433). Rukopis z 16. století již doporučuje i léčivo z *apateky*: *Vezmi prachu v apatyce, jenž slove kejchavka, nasyť ji do uzlíčku sena a vecpej koni v chrěpě, at' se besky vyprská, a to několikrát za den, dokudž se nezhojí* (LékKoňNK2 94r).

hříběcí (nemoc)²⁶ (*Proti hříběcí nemoci, když chrěpěmi jde, a má žlázy mezi čelistmi; Proti hříběcí v čelistech* LékKoňNK2 94v)

Rovněž název této choroby, ať již jako substantivizované adjektivum či slovní spojení, se vyskytuje až v mladších textech. Závažnost choroby se nehodnotila stejně: J. Pečírka píše,²⁷ že *patří mezi nejobyčejnější nemoci koňské* (s. 93), která *skoro*

²³ *Ozhrívce* Jungmann, s. 104, *ozhrívka* Pečírka, s. 96–100.

²⁴ Pečírka, s. 98.

²⁵ Jungmann, s. 106.

²⁶ Jungmann, s. 95–96, Pečírka, s. 93–95.

²⁷ Pečírka rovněž správně zdůvodňuje variabilitu v násloví výrazu (*hříběcí, chrěpěcí*), která trvá do dnešní češtiny: „Hříběcí sluje proto, že nejčastěji u hříbat přichází, a chrěpěcí proto, že uchvacuje nejprve nos čili chrěpě.“ (s. 93).

nikdy smrtelně nekončí (s. 94). A. Jungmann upozorňuje na různý průběh nemoci, také ve spojitosti s tím, který úd či orgán nemoc postihne (s. 95). Uvedený rukopis popisuje hříběcí *kedýž chrípěmi jde, a [kůň] má žlázy mezi čelistmi* (94v), k tomu doporučuje masť ze sádla, másla a rozchodníku, aby se *žlázy provalily*. V jiném receptu se k mazavé složce přidává česnek (94v). Naběhlé žlázy se mohou vyskytovat i na nohách, které mokvají a pokrývají se strupy: *Kterému koni teče hříběcí po nobách. Nedej s ním do vody jezdit, dokudž mu strup nebude pršeti, nežli kterej má nohy naběhlé a vosuté, s tím kaž do vody často jezdit, a tím mu nohy zplasknou*. LékKoň-NK2 103r). V těch případech autor doporučuje studenou vodu.²⁸

Nemoci hlavy, očí, uší, tlamy a zubů

nehet²⁹ (LékKoňMuz3 423)

Výrazem *nehet* se označoval oční problém, kdy spojivka prerůstá na rohovku³⁰ a vypadá jako nehet. Středověký rukopis v předpise proti *nehtu* uvádí možnost léčení, kterou jsme zatím v příkladech neuvedli – zařikávání: *Neht. Leží u mne host v stodolici, založiv hlavu tobolici. A to buď ve jméno ř otce i ř syna i ř ducha svatého. ř Amen. A to potřikrát řekaj*. V tiscích nalezneme další návody k léčbě; ani z nich neplyne, že se jedná o onemocnění oka: *Přehni mu ucha na dvě, uřež mu vnitř kus ucha a nasyp mu do něho a v chrípí soli, aneb vstrč mu v chrípí špici na obě strany a natři mu je soli dobře*. (LékKoňT2 C5v). Pomoci rovněž mělo pouštění krve z žil v okolí očí (*má kůň žílu pod očima, blíž k čelu, prořež mu ji nožem, ať mu krev jde, a nezmeškávej ho, neb by umřel, jakž by se mu nehet rozmohl*) (LékKoňT3 43).

hluchý kůň (LékKoňT2 D1r)

Pouze v barokních tiscích nalézáme recept na koňskou hluchotu. Koni pomůže výluh z ředkve a netřesku s pepřem: *Vezmi vodu ředkovou a vodu netřeskovou, ať jest ji s lžíčkou, potom dvě žrna třeného pepře, vsyp do té vody a pouštěj mu ji do uší, a bude zase slyšeti dobře*. (LékKoňT2 D1r).

podnozubek (LékKoňMuz3 436), *podzubek*³¹ (LékKoňNK2 101r)

Jedná se o ostrý výrůstek na stoličkách, který koni vadí zvláště při krmení. Formulace v záhlaví uvedeném textu z muzejního lékařství je zřejmě chybná. Kromě špatně uvedeného názvu *podnozubek* je zřejmě celý recept chybně přia-

²⁸ Taktéž Pečírka, s. 94.

²⁹ Jungmann, s. 134–135.

³⁰ Srov. STAROČESKÝ SLOVNÍK, s. v. *nehet*, dostupný z <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

³¹ Jungmann, s. 194–195.

zený, neboť se v něm píše, že se hodí k léčbě kožních problémů a doporučuje se v něm přikládat směs z bílku a vápna. Náležitá je spíše léčba uvedená v mladších textech, kde se doporučuje nejprve mechanická léčba, kterou radí též A. Jungmann³² (*Rozkaž mu je dobře vybrati a vystroubati* LékKoňT2 B1r); z pokračování předpisu však není dostatečně jasné, kam se má směs s cukrem či medem po tři dny aplikovat (*potom mu škevař s cukrem, pakli nemáš cukru, tehdy spust medu s starým sádlem a napust mu toho medu a nech tak státi až do třetího dne, pakli jest velký, číň mu to více, a tak mu spomuzeš* LékKoňT2 B1r). – *Pod(no)zubeck* je příkladem obtíže, kdy se projevuje chybovost a nesrozumitelnost starých textů, jejichž obsah byl často opisovatelům či tiskařům nepochopitelný a tak jej, jistě nezáměrně, zkrusili.

žábry³³ (LékKoňT1 C3v)

Nemoc s názvem *žábry* (též *žabry*) nacházíme rovněž až v tiscích. Jedná se o vřidky na sliznici v tlamě, zvláště na dásních. A. Jungmann radí pouštět z dásní krev; tento předpis se dle starých koňarů hodí jen pro starší a na pouštění krve zvyklé koně. Mladým je doporučeno požírat ječmen, případně *žábry* propalovat (*Kaž udělati železo jako kliku a potom rozhorčiti, zdeř mu tím tu svrchni kuoži z žabruov, neuškodit mu nic, a potomť jich miti nebude, budeť dobře jisti*. LékKoňT1 C3v). I koni zvyklému na pouštění se krev musí pouštět s opatrností: *Vežma jazyk ven z hrdla, kaž držeti a roubik mu v hrdlo vstrč, aby tě neukousil, potom, vežma pušťadlo, druhou daseň mu probodni a dalé nic. Pakli dále zabodneš, nebudeš moci krve staviti, puojdet mu tři dni a umřet*. (tamtéž). Pokud by nešlo krev zastavit, doporučuje se zajet s koněm hluboko do vody.

Nemoci trávicího ústrojí

oteklé hrdlo³⁴ (*Který kuoň má oteké hrdlo, že proto jiesti nemóž* LékKoňNK1 289r), otok hrdla (LékKoňT1 A2v)

Jedná se o obstrukci v hrdle, která znemožňuje přijímání potravy. Jako léčivé prostředky jsou užitá syrová vejce s octem, která se spálí a prach se vstrčí koni do hrdla. Následkem toho se dle starších textů *nežity propadnú*. Mladší tisky uvádějí, že se *vředove prodějí* (LékKoňT1 A2v). Terminologie označující chorobné novotvary byla ve staré i starší češtině dosti bohatá a významy se vzájemně překrývaly. *Nežít* i *vřed* mohly označovat stejný problém.

³² Jungmann, s. 195.

³³ Jungmann, s. 186 (slučuje zde onemocnění *žábry* a *žába*, což není náležité).

³⁴ Srov. *bolení hrdla* Jungmann, s. 89–91.

žlázy (LékKoňNK1 290v)

Název této nemoci se vyskytuje jen v rukopisech, v tiscích jej nenalézáme. Jedná se opět o združeninu v hrdle. Jako lék se předepisují bílky z 24 vajec smíšené s kadidlem. Doplnkem léčby jsou dva kruhy z kořene kopřivy, přiložené na hrdlo a na prsa: *Vezma bielky od čtrmezcétma vajec, směsiž to s kadidlem a nalí jemu v hrdlo a polož jemu kruh na hrdlo a druhý na prsi. A ten jest kruh kopřivný kořen.* (LékKoňNK1 290v). Jedná se opět o návod, jehož správným zněním si nejsme jisti. Písař rukopisu LékKoňMuz1 321v zřejmě rovněž nerozuměl obsahu a jeho zápis je velmi zkomolený. Mladší muzejní rukopis cituje v podobném znění jako nejstarší text z Národní knihovny, rozdíl je pouze v počtu užitých vajec: uvádí jich jen 23 (LékKoňMuz3 426).

nemůže ho [koně] žádná věc proskočiti, aby lejna pouštěl (LékKoňNK2 104r); kůň, který srátí nemuož³⁵ (LékKoňT2 D2r)

Poruchy vyprazdňování řeší pouze mladší texty koňského lékařství. Text z Národní knihovny píše o prospěšnosti ševcovského černidla a benátského mýdla – směs se koni naleje v hrdlo. Benátské mýdlo je možné smíchat také se sádlem; zde autor doporučuje uvázat koni hlavu vzhůru v lisících, tj. ohradě užívané ke kování: *Vezmi staré sádlo, ztluč je a benátské mejdlo drobně zkrájej a vymíšej do tobo sádla a kaž koni v hrdlo klásti, at' požívá, a uvaž jemu hlavu nahoru, ale v lisících, aby mohl požívati, a tak jej ihned proskočí.* Barokní text LékKoňT2 D2r poskytuje další recept pro koně, který srátí nemuož: *Vař mu oves s zaječí řepou, dávej mu, což nejčastěj, a bude zdrav.*

sračka³⁶ (*Sračku koni zastaviti* LékKoňT2 D2r)

Opačný případ problematického vyprazdňování zase řeší jen mladší texty; doporučují žaludy, pohanku a omezení přísunu vody: *Dávej mu mlené žaludy, což nejstarší můžješ mít, stluč je s pohankou, na to at' nepije, i budet' zdrav.* (LékKoňT3 52–53).

Nemoci močového a pohlavního ústrojí

kuoň v sobě vodu zadrží³⁷ (*Který kuoň v sobě vodu zadrží nebo se v něm staví* LékKoňNK1 291r); nemuož vody pouštěti (LékKoňT1 B4r).

Proti zadržení moči je doporučena stlučená skalice se sádlem, aplikovaná do konečníku (*Tehda vezmi atramét, ztluciž jej na prach, k tomu přičiň kus sádla v vstrč jemu*

³⁵ Srov. *zápka* Pečírka, s. 132.

³⁶ Srov. *průjem* Pečírka, s. 130, Jungmann, s. 118–120.

³⁷ Srov. *stavení vody* Jungmann, s. 126–128.

v řít, a tak bude scáti. LékKoňMuz1 322rv). Tisk z 16. století dodává další návody – užití benátského mýdla a černidla současně se zahřátím koně při běhu. Živočišnou léčbu představuje užití ingrediencí z kapra a raka (rakůvek, tj. usazenin z račího žaludku, a pravděpodobně chrupavek z hlavy kapra), jak o tom svědčí tisky: *vezma žernovky rakove a z hlav kaprových, stluc to na prach, daj mu to v brdlo s teplou vodou* (LékKoňT1 B4r). O účinnosti prachu z jeleního rohu se slepičím vejcem se píše v textu LékKoňT2 B2v; jelen však musel být skolen mezi dvěma svátky Panny Marie: *vezmi jelení roh, kterého mezi matkami božíma zabijejí, nastruž ho pilníkem, a slepičí vejce, dej koni píti s vodou, a musíť pustiti, až krvi pujde.* V témže textu je uveden další způsob léčby – pouštění z žil na nohách.

žluva³⁸ (*Který kuon má žluvu, že jemu žila otekla pod břichem* LékKoňNK1 291r); žluna (LékKoňNK2 102r); žlava³⁹ (LékKoňT2 B2v)

Dle Jungmannova *Navedení* se jedná o otok penisu, který může pocházet od nedbalého mytí a čištění koně. Nejstarší text doporučuje mazání bylinnými léčivými: *K tomu vezmi semenec a psí kopr a to směs a žtluc spolu, zmažíš jemu, budet' zdráv etc.* (LékKoňNK1 291r). Stejně staré muzejní lékařství a také všechny pozdější texty však místo psího kopru doporučují psí krev (LékKoňMuz1 322r). Znění v LékKoňNK1 je tedy nejspíš chybné; přidání krve do léčiva k mazání by mělo větší opodstatnění.

konec teče (*Kterému koni konec teče* LékKoňT1 C4r)

Jen v tiscích nalézáme informaci o výtoku z pyje. Doporučeno je provlékání žíní, kterým se odstraňoval zanícený otok:⁴⁰ *Vezmi žíní a uvlec mu a třetí den hneš žíní, pustit' se hnuoj a otok zpláskne a zbojíš jej.* (LékKoňT1 C4r). Variantní léčbou bylo přikládání směsi bílé mouky, medu a octa: *vezmi běl, strdí a ocet, vař to spolu dobře a přikládej* (LékKoňT3 47).

Nemoci pohybového ústrojí, včetně kopyt

vyplecení⁴¹ (LékKoňNK2 96v); kůň se vyplecí (LékKoňNK2 96r)

O vymknutí kosti z lopatkového kloubu informují opět až mladší texty. Výraz *vyplecení* se v nich užívá nejen v souvislosti s plecemi, nýbrž vypleceny mohou

³⁸ Jungmann, s. 177–178.

³⁹ Tento název je uveden v hlavním textu tisku, v rejstříku je podoba *žluva* i *žlava*.

⁴⁰ O této metodě též Pečírka, s. 146–148.

⁴¹ *Ochroma v pleci* Pečírka, s. 45–47, Jungmann, s. 199–200.

být i jiné klouby. Mladší rukopis z Národní knihovny radí, jak poznat vypleceného koně: *Hled' mu na obě plece, a jestliže jest vyplecen, hned má suší jedno plece nežli druhé. Jinak: Kaž se jemu na tu nohu obrátiti, a bude li vyplecen, obrátí se téžce.* (LékKoňNK2 96r). Na samotné vyplecení, které je patrné na noze, má působit krev s reznou moukou a popelem; touto směsí doporučuje autor po zahřátí mazat koni plece: *Kaž koně zahřítí dobře, potom dej mu pustiti z paty z žily u té nohy, na kteréž se vyplecí, vezmi tu krev v střep a rezné mouky, též popel a směš to spolu, potom dej mu prosekati plece, kdežt' se ždá, pušť adlem a nechej ho tak až do třetího dne.* (LékKoňNK2 96v). Po důkladném umytí se kůň v teple opakovaně maže sádlem a olejem: *mazej starým sádlem rozpustě, dokud jest toho potřebí, s lněným olejem rovnými mírami, a to spolu vař a maž v teple vždycky třetí den až potřikrát, potom mazej starým sádlem a dřevěným olejem rozpustě, a tím mu spomůžes* (tamtéž). Kromě této léčby využívající léčiv i mechanické terapie text doporučuje též magickou léčbu, kterou označuje za *nejskušenější lékařství*: *Vežmi nit a změř koni to plece a udělej z té míry svíci, přidaje k ní jiných nití víc, a měř od vrchu dolů a dej tu svíci ve jméno boží a matky boží a svatého Štěpána do kostela, ať shoří, a k tomu některý peníz boží, zhojít' se, to jest nejskušenější lékařství.* (LékKoňNK2 96r).

vejtká (LékKoňMuz3 434)

Jen jednou máme ze zkoumaných textů doložen lexém *vejtká* (< **výtka*), který pravděpodobně označuje podobný problém jako vyplecení, tj. vymknutí kosti z kloubu. Rukopis z konce 15. století poskytuje jediný návod k léčbě, a to opět léčbu slovem, *lekováním*: *Svatý Petr jel na svém plesnivém koni, potkala jej milá matka boží, an kulhá. „Svatý Petře, co jest koni tvému plesnivému, že kulhá?“ „Milá Marie, matko božě, vejtku má v noze aneb v pleci.“ „Svatý Petře, lekuj mu, ať nekulhá.“ „Neumiem.“ „Lekuj mu kost k kosti, oud k oudu, maso k masu, žíla k žíle, kuože k kůži. A to ve jmě boha, žehnám vejtku ven, i ve jmě syna, i ducha svatého, i všeho jednoho hospodina, vystup ven z dnešním sluncem za boru, amen.“* (LékKoňMuz3 434)

próboj⁴² (*Který kón má próboj u nohy* LékKoňNK1 291v); probuj (LékKoňT2 C3v)

Při kování došlo občas k zaražení hřebu do kopyta, případně si kůň poranil kopyto jiným předmětem, např. kamenem či trnem. Léčba spočívala ve vyčištění rány a v přikládání horkého chleba a následně sádla a jedlového chvojí: *Tomu [tj. koni s próbojem] jej prořež horkým železem a inbed měj horký chléb botov a nalož na to, nechajž za tři dni. Potom vezmi staré sádlo a listie jedlové, nalož na to, tiem jemu mōžes pomoci etc.* (LékKoňNK1 291v).

⁴² Jungmann, s. 207–208, *zakování* Pečírka, s. 18–19.

zájem (LékKoňNK1 291r)

Podobný problém pojmenovával výraz *zájem* (A. Jungmann i J. Pečírka⁴³ užívají oba výrazy jako synonyma). Rovněž na *zájem* doporučuje nejstarší rukopis z Národní knihovny po odejmutí podkovy přikládání horkých ingrediencí, po němž se kuň do druhého dne zhojí: *Vežmi k tomu dobře vařené jáhly s horkým sádlem, odejma podkovu, navěšijž jemu na nohu přes noc a zítra jed', kam chceš, budeť zdráv.* (LékKoňNK1 291r). Mladší rukopis z téže knihovny dodává druhý, shodný předpis, pouze v něm jsou jáhly nahrazeny prosem (LékKoňNK2 99r). Podrobnější popis přikládání směsi se sádlem v jakési kapse na nohu uvádí nejstarší tisk: *Vežmi jáhly anebo pšeno, vař je v tuku anebo v sádle, vytahna břebík aneb chceš li podkovu odjiti, učiníš mošničku koženou aneb platěnnou, nakladiž v ni těch jabel, vstrčíž koni nohu v tu mošničku a obvěž, nechceš li déle, ale přes noc.* (LékKoňT1 A4v). Protože se jistě jednalo o častý problém koní, rovněž barokní tisky dodávají další recepty s využitím jiných přísad.

kůň sobě zaskočí (LékKoňNK1 290r); **záskoka** (LékKoňNK2 95v); **zašlepeni** konské (LékKoňT1 C2r); **kuoň zašlepi sobě** (tamtéž); **zášlapa** koňská (LékKoňT2 C3v); **zášlap**⁴⁴ (tamtéž D5r)

Těmito různými pojmenováními se označuje poranění korunky kopyta, když si kuň přišlápne nohu; toto zranění mu může způsobit i jiný kuň. *Zášlap* může mít za následek otevřenou ránu, otok a zánět. Ránu je třeba vyčistit, aby (dále) nehnisala a poté je vhodné přikládat léčivou směs těsta a vaječného bílku: *Tebda učině ránu čistí, položijž na to topenici s solí, at' se nesmrdí, a čijž to na každý den. Anebo vezma bílé těsto, smíšijž s bílkem v bromadu a nalož na to a nechaj do třetieho dne, tak jemu spomóžeš.* (LékKoňNK1 290r). Užití vaječného bílku s dalšími přísadami v kombinaci s koupelí ve vodním toku doporučuje také tisk ze Strahovské knihovny: *Vežmi vitrolium, rozdělej je s bílkem vaječným, to spolu přikládej mu na ten roh v tu bolest, a vysuší mu všecko. Potom vezmi vysoký traník, černohlávek a řepiček, zvař to, vezma vody po proudě dolu, vymejvej mu, a zhojít' se, by se na maličku držel, a také aby mu zaškevařoval starým sádlem.* (LékKoňT3 59).

roh prší (LékKoňMuz3 433), **roh prchlý** (LékKoňNK2 102r)

Rohové pouzdro kopyta není dostatečně pevné, loupe se, opadávají (*prší*) z něho části a postupně se rozpadává. Nejdůležitější je jej důkladně promastit a zpevnit hustou tekutinou: *Vežmi pryskeřici z jedle a med s voskem, staré slaniny, zvieretci luoj rozpustěný. A kolomast, spust' to v bromadu a maž roh.* (LékKoňMuz3 433).

⁴³ Srov. předchozí poznámka.

⁴⁴ Jungmann, s. 219–220, Pečírka, s. 14–15.

Písař jiného lékařství soudí, že stačí čisté máslo: *Maž jemu máslem nepraným, hned jak je z podmáslí vezmeš, a tak mu roh spěšně vyroste* (LékKoňNK2 101v). Důležité rovněž je, aby kůň nestál na tvrdé podložce, ale aby stání bylo měkké – k tomu jsou využita lejna, v nichž má přes den kůň stát: *Zkopej koni stání pod předníma nohama a nalej do tobo místa z hnojné louže vody a vundej tam kravích a sviňských lejn, aby tobo bylo více nežli prsti, a at' v tom kůň stojí ve dne, a na noc jej zase dej na jiné, čistotné stání* (LékKoňNK2 101v–102r). Mazání a měkké stání doporučuje též A. Jungmann.⁴⁵

Nemoci kůže, otoky a novotvary

prhněly⁴⁶ (LékKoňNK1 289r), prchněly (LékKoňMuz1 319v), prohnily (LékKoňNK2 97r), prchy (LékKoňT1 C1r), prchnily (LékKoňT2 A6v)

Název označuje mokvající strupy (*chrasty*) na nohou koně. Léčba spočívá v aplikaci pro kůži a srst agresivních prostředků, jako je louh, moč, síra či rtuť, kterými se strupy vyčistí a vysuší. Následuje přikládání léčiv se sádlem: *Tomu [koni] myj kalkusem a močem, až ty chrasty jemu spadají. Potom vezmi kyselé těsto, kladíš mu na to po tři dni, až mu ty vlasy spadnú. A vezmi pak staré sádlo a rtuť a síru, smíšš to v bromadu, mažíš tiem často, a tiem jej zhojíš.* (LékKoňNK1 289rv). Lékařství z konce 15. století dokládá léčbu živočišnou, za pomoci nějakého druhu plžů či žížal: *Vezmi kuoru s listem olšovic, zvaříš to velmi dobře. A tu vodu, vezma kus sukna, omoče je v tu vodu, tříš velmi dobře, ažť jemu krev poteče. Potom vezma ty hlemýžďe, z země vylazie, spališ je ve dví hrci novú, což tobo tu vynde, tiem maž tomu koni.* (LékKoňMuz3 430). Alternativou je popel spálených šišek, který se patrně smíchá s nějakou mazlavou složkou: *Pakli by těch hlemýžďov z země nemohl mieti, ale vezmi šišek borových velmi suchých. A ty také spal v hrnciech. A což tu vyteče, tiem tu maž.* (tamtéž).

nežity (LékKoňNK1 290r)

Jako *nežit* se v staré češtině označoval jakýkoli novotvar či otok, který byl různě nebezpečný a mohl být naplněn různým obsahem (hnis, výpotek, tkáň aj.). Pod tento výraz se tedy zahrnovaly puchýře, vředy, nádory, bradavice atp. V koňském lékařství je uvedena jak léčba *nežitů* ve formě otoků, které mají po zákroku splasknout a které se nacházejí např. v hrdle (*vstrč [léčivo] koni v hrdlo, ažť mu se nežity propadnú* LékKoňNK1 289r), tak *nežitů* na kůži, které je třeba radikálně vyčistit a následně zacelit (*Který kůň má nežity kdež kolivěke, tu jemu na kříž prořež, pak síru borkým železem tam zapuť, pak vezma topenici dobře slaná, navěžíš jemu dvakrát za den tamtéž* 290r).

⁴⁵ Jungmann, s. 217.

⁴⁶ Prchnily Jungmann, s. 173–175, Pečírka, s. 38–40.

kóň má zdávený chřbet,⁴⁷ **sadmo** (LékKoňNK1 291r), sadmivý chřbet (LékKoňMuz2 281r), sadnivý hřbet (LékKoňNK2 95v), oddávený hřbet (LékKoňT1 C1v)

Hřbet koně se někdy otláčí či odře od sedla či jiné části postroje. Poranění může mít různé podoby, od zhmožděnin po krvavé a mokvající rány. Koňští lékaři *sadmo* léčili aplikací prachu a snažili se sedlem nezakrývat postižená místa: *Který kóň má zdávený chřbet, tehdy sežha staré podešvi, k tomu svíní kost, ščí čelist, učiniš prach, pospiž jemu sadmo, bude lit' náblo kam jeti, ale učin komórku na sedle, jakož sadmo široko, pak oblož jej, zčělét'.* (LékKoňNK1 291r). Místo *ščí čelisti* doporučuje písař LékKoňMuz2 281v *srní žub*; tato záměna zřejmě vznikla nesprávným čtením opisovaného textu. Mladší texty uvádějí i další recepty na *sadmo*, které jsou založené na mazání sádlem či přikládání hojivých prostředků: *Který kuň má sadmo, vezmi bořkého lupene koření a starého sádla, žtluč jednoho jako druhého spolu a maž koně, a žhojít' se. Jinak: Vezmi hadí traňke a vař jej s vodou a s starým pivem a pař ho tím často a přikládej listička z tobo koření na rány často, žhojít' se tím spíše nežli s čím jiným.* (LékKoňNK2 95v). V tiscích se nacházejí další předpisy k léčení, které využívají nejrozličnějších ingrediencí a postupů – vhodné je např. časté mytí vodou či močí: *Hřbet oddávený žhojiti, mej mu často s studenou vodou, pakli chceš močem člověčím, lépe jest, potom maž starým sádlem dobře a braň mu, at' sobě nebryže.* (LékKoňT2 C2r). U mnohých receptů se vyskytuje sádlo,⁴⁸ které má i jiný význam než vytvořit masťový základ (*vezmi tlusté předito, stluč s sádlem a namaž mu sádmo, předito táhne hnůj a sádlo obměkčuje a bnojí tamtéž*).

špáty⁴⁹ (LékKoňNK1 291v)

Lexém označuje novotvar na kloubu nohy, který postupně kostnatí. Staří lékaři doporučovali léčit *špáty* v době, kdy ještě kostnatění nenastalo; ve všech textech jsme našli jen tento jediný návod: *Který kóň má špáty, tomu kóži na kříž prořez a navěš jemu balsán planý za tři dni, a tiem se žhojí etc.* (LékKoňNK1 291v). Název nemoci je původem německý a nebyl mladším tiskařům srozumitelný, takže záhy dochází ke komolení textu a uvedená léčba je zapsána pod nadpisem: *Který kuň nemuož spáti* (LékKoňT1 C3r, podobně LékKoňT2 C5r). Poslední tisk nadepsal citovaný návod nadpisem *Zápar který kuň má* (LékKoňT3 28).

⁴⁷ Jungmann, s. 167, *bolesti na koboutku* Pečírka, s. 61–62.

⁴⁸ O léčivých účincích sádla srov. Alena M. ČERNÁ. Hloupý jako sádlo a stydlavý jako skopový lůj. *Naše řeč*, 90, 2007, s. 81–93.

⁴⁹ Jungmann, s. 196–197, *špát neb nákolence* Pečírka, s. 30–32.

halguf⁵⁰ (*Který kóní má halguf, to jest jako sě vlasy nad kopytem zdrastie* LékKoňNK1 291v), haghuf (LékKoňMuz1 323v), vlasy nad kopytem zdraštěné (LékKoňMuz2 284r), hangulft (LékKoňMuz3 428), hangluf (LékKoňT1 B4r), haglauf (LékKoňT2 B6v), hangluf (LékKoňT3 60)

Variantnost v zápisu choroby svědčí o rozpacích písařů a tiskařů, kterým název německého původu nebyl srozumitelný, proto jej někdy vynechali a zachovali jen popis obtíže (LékKoňMuz2 284r). A. Jungmann ztotožňuje *halguf* s *podllemem*,⁵¹ což je zánět spěnkové kosti, který má za následek trhliny v oblasti korunky kopyta a následné mokvání a poškození (*zdrastění*) okolní srsti. Léčba spočívala ve vyčištění rány a přikládání kadidla a později směsi otrub, soli a silného, kvalitního octa: *K tomu vezmi čisté kadidlo a rozšíř to na dva prsty v šíři, ztluc v horké medenici a nalož jemu za borka. A po třech dnech sejmi a vezmi otruby a suol rovně a octa litého, směsíž to v bromadu a tříž jemu často, a tiem jemu spomuožeš.* (LékKoňMuz2 284r). Proti *halgufu* opět v textech nenalézáme dalšího předpisu k léčbě.

měchýř v koleně⁵² (LékKoňT2 C8v)

O vodnatém otoku kolena se zmiňují jen oba barokní tisky. Výsledkem léčby má být odstranění tekutiny, kterou *měchýř* obsahuje, zabránění vzniku hnisu a „vysušení“ otoku. Toho lze dosáhnout protahováním žíní⁵³ (*Vežmi žíni, protáhni všecken měchýř a zážeňej jej.* LékKoňT2 C8v). Jiná léčba spočívá v přikládání obkladů, prachů a kaší z různých přísad: *vezmi dobrý ocet, sred, z lnu mouku a planý kmín, vař to dobře jako varmuži a pař mu nobu pod srsti dobře, a potom vem otrusku sených, posyp na nobu, splaskeň měchýř i otok, nech ho tak za tři dni státí a tou varmuži maž mu měchýř, vytáhne jej i vysuší.* (tamtéž).

Paraziti

črvi v žaludce anebo v břiše⁵⁴ (LékKoňNK1 289v), kůň jest červivý (LékKoňNK2 100v)

V textech koňských lékařství se poměrně často píše o různých parazitech, které napadají vnitřek i vnějšek koňského těla. Dle popisu není možné stanovit, o kterého parazita konkrétně se jedná. – Trávicí ústrojí koně dle textů napadají

⁵⁰ Jungmann, s. 173.

⁵¹ Srov. předchozí poznámka.

⁵² *Nálevka* Jungmann, s. 183–186, taktéž Pečírka, s. 29–30.

⁵³ Srov. Pečírka, s. 146–148.

⁵⁴ Jungmann, s. 121, Pečírka, s. 135.

červi; zatímco J. Pečírka považuje výskyt červů v žaludku koně za běžnou a nikterak nebezpečnou záležitost, nehodnou léčení, A. Jungmann vypisuje množství problémů, které červi mohou způsobit – od nechutenství až po padoucnici a souchotiny; pod výraz *červ* totiž zahrnuje osm odlišných a různě nebezpečných parazitů.⁵⁵ – Albrantovo koňské lékařství léčí *červy v bříše* octem, vínem či olejem smíchaným s aromatickým a pálivým prostředkem, který má parazity zahubit: *Vezmi ocet a vaječné skořepiny, sčiniš to v bromaду a ztluc. A vezma rez od železa a pražený peř, sčiniš to vše v bromaду, aby bylo vlažno, vliš to koni v brdlo. Neb vezmi rebríček a zřez jej dobře a vař jej u víně. A když bude vhod, nalíš jemu v brdlo* (LékKoňNK1 289v). Účinnost léčby však nebývá nepochybná, proto autor mladšího rukopisu z Národní knihovny doporučuje raději koně včas prodat, resp. se jej zbavit: *Který kůň jest červivý, vezmi půl funtu oleje a zvař jej v pánvi, potom vezmi bedrník a rtuť k tomu a nechej, až vystydne, vli to koni v chrápek, bude zase zdráv, ale v půl léte umře, rač jej odbýt*. (LékKoňNK2 100v).

Kromě vnitřních červů nacházíme v lékařství i návody na léčbu červa, který poškozuje koňskou kůži: *Červa na hrbetě umořiti. ... Takto jej umoříš: Vezmi kuřecí trus, moč jej aneb vař u vodě a namaž mu na díru a najdeš ten červ potom na flastru*. (LékKoňT2 C6r).

rúpi⁵⁶ (*koni jsú rúpi* LékKoňMuz1 323r),

Nejstarší rukopis píše o léčbě *roupů* bitím koně; tento způsob léčení se v koňském lékařství vyskytuje výjimečně: *Kterému koni jsú rúpi, přivěz jej k silnému kólu neb k věřji, at' se nemóž utrhnúti, tehdy dvě lopatce učin z šindela, pak ten kóň kaž bíti dobře po bříše, a tak je umoříš*. (LékKoňMuz1 323rv). Obvyklou léčbu bylinkami atp. uvádí např. mladší muzejní rukopis; objevuje se v něm i oblíbené podávání chleba (topinky) se solí: *Starček s slaným chlebem daj koni, i jiný každý červ koni z života vyžene. A olovo černé s chřenem a s uovsem koni dáno, též činí*. (LékKoňMuz3 429). Při léčbě *roupů* nechybí ani možnost pouštět krev: *Když který kůň má roup, zatiníš jemu třetí vrub v ustech od zubův na vrchu a drž koni hlavu, at' do něho krev jde, přestaneť mu, skušeno*. (LékKoňNK2 100r).

Z textů je patrné, že koňští lékaři nerozlišovali, kdy se jedná o *roupa*, kdy o *červa*. Někdy byl výraz *červ*, stejně jako u A. Jungmanna, považován za nadřazený výraz, v některých kontextech nelze stanovit, zda spojka *aneb*, která oba výrazy spojuje, má význam slučovací, či ekvivalentní (*Roupy aneb červy v žaludku neb v bříše hojiti* LékKoňT2 A8r).

⁵⁵ Srov. Jungmann, s. 122.

⁵⁶ Jungmann, s. 122.

živý vlas (*kteřij kuonň má živý vlas* LékKoňT1 B2v)

V tisících je jednou zaznamenána léčba parazita s názvem *živý vlas*. Dle A. Jungmanna je to *červ, tenký co nit*, který je koni velmi nebezpečný.⁵⁷ Žije sice v koňských útrobach, ale může se kůži dostat i na povrch těla. V těchto případech koňská lékařství užívají roušky namočené v odvarech z bylin a zasypy: *Vezmi bořec a zajemne koření, to vař u vodě a, vomoče roušku v tom, přikládajž často teplého vlašně, a minet jeho, potom zasyp mu prachem stolařským.* (LékKoňT1 B2v).

Další zdravotní problémy

Kromě uvedených okruhů nemocí se léčily i další potíže, které rovněž uvedeme ve výběru:

kůň se ochvátí⁵⁸ (LékKoňMuz1 322v), (v)ochvata (LékKoňMuz3 435), ochvácení (LékKoňT1 B3v), ochvácený kůň (LékKoňT2 B6r)

Neduh se projevuje revmatickou bolestivostí v postižené části těla, především v nohou, a horečkou. Léčba často spočívala v chlazení kůže vodou či přikládáním chladivých léčiv či v pouštění žilou: *pust' jemu krev ze vsie nohy. Pakli to nepomôž jeho..., ale přivěž kón na prúd, ješto z vysoka odněkad padá, jakožto z mlynářských stavón, a to jemu vytepe vsichny trudy z nóh, ale nechaj celý den státi.* (LékKoňMuz1 323r). Nezřídka byly k léčbě užívány lidské exkrementy: *Sejma uzdu s něho, provlečž skrze lajno člověče horké a vžděj uzdu jemu na hlavu zase a žadus jemu chřepie, až bude prskati, a tiem se zhojí.* (tamtéž 322v–326r). Ochvácení mohlo být podle znění v tisících způsobeno nečistotami ve žlabu (*Proti ochvácení od prachu, když mu žlebu nevymitají* LékKoňT1 B3v), větrem (*kteřij kuonň se ochvátí od větru* LékKoňT1 C3r) či vodou (*kteřij kuonň se ochvátí vodou* tamtéž). Ve všech těchto případech účinkovalo pouštění krve žilou z různých částí těla.

kón jest zastřelen (*Kterij kón byl by zastřelen a šípa nemôžez dobytí* LékKoňNK1 291r), zástřel (LékKoňMuz3 430), prostřelený kůň (LékKoňT2 B3r)

Staročeský lexém *zastřeliti* měl odlišný význam než v současné češtině – neznamenal usmrtit, nýbrž zasáhnout střelou. Na střelu, která zůstala v ráně, bylo pokládáno *vytáhavých* ingrediencí, které ji vypudily na povrch těla. Sádlo opět působilo jako měkkící prostředek: *Vezmi rtut a žtluc starým sádlem, naložž jemu toho na ránu, tiem jemu pomôžez a šíp jemu přes noc vytiehne.* (LékKoňNK1 291r). Text LékKoňMuz2 282r uvádí místo slova *rtut* výraz *rak*; zřejmě se jedná o chybu

⁵⁷ Jungmann, s. 123.

⁵⁸ *Ochvat', ochvácení* Jungmann, s. 101.

v opise. Mladší rukopisy opět přidávají návody založené na pověrečném lékařství a využívají živočišných léčiv: *Hlava ještěrčie nebo konopie zelené nebo prach mladých vlaštovic i s hnězdy spálených. A na ránu sypati nebo klásti a z druhé strany zaječí sádlo, ač muož naložiti, a vytiehnout' ven to, čims zaklán nebo zastřelen.* (LékKoňMuz3 430). Humanistický tisk i barokní tisky zase užívají sádlo, a to *staré* a k tomu také *zaječr*. *Vezmi zaječí sádlo a stluc je s starým sádlem, navěš koni tobo na ránu a tak mu ten šíp vyjde.* (LékKoňT1 B2r).

kůň ocasem točí (LékKoňNK2 104v)

Jen autor humanistického rukopisu se zabývá léčením koňského zlovyku točit ocasem. Doporučuje pouštění krve z žíly v ocase a chlazení tekoucí vodou: *Zabodni jemu ocas, prostrče špici na dlaň bloub anebo víc, a jeď na něm do vody a stůj s ním tak ve vodě, dokudž krev jde jemu, ublídáš, že potom ocasem točiti nebude.* (LékKoňNK2 104v).

kůň určitý (*určitý kůň napravit*) (LékKoňT2 D1r)

Problémy působilo, když koně někdo urkl. Barokní tisky doporučují léčbu důkladným umytím a mazáním živočišnými léčivy; nechybí ani magické postupy: *Zmej ho ... namydlic jej mejdlem, potom vezmi zmrzlé včely, konské muchy a domácí, zvař je v tekutem másle a tím máslem maž ho od chrčpí až do vocasu, přes hlavu i přes hřbet, a potom, jak sedáš na koně, přes břicho. A tak potom žádného koně neuřknou, při tom ať má pod pravým uchem kousek sukna červeného aneb kousek červce.* (LékKoňT2 D1r).

kůň jest ostaružný (*kůň jest ostaružný a línati nechce*) (LékKoňNK1 290v), kuon ostarý jest (LékKoňMuz3 426), kůň jest starý a že již schází (LékKoňNK2 105r)

Kůň pokročilého věku je vystaven pouštění z žíly; poté se pomaže získanou krví a srst se po zaschnutí vyčistí: *Tebdy jej upotě dobře, zatniž jemu kervannici. Potom jej tú krevi zmaže nechajž, ať uschne. Potom jej zvidě, tiem sě srst polepší etc.* (LékKoňNK1 290v). Muzejní rukopisy LékKoňMuz2 a LékKoňMuz3 v nadpise uvádějí místo slovesa *línati* výraz *hnáti*..., což vzhledem k současnému požadavku *vyčidě-ní* srsti, aby byla kvalitnější, pokládáme za chybné čtení předlohy.

Kromě zdravotních či estetických nedostatků nacházíme v koňských lékařstvích též jiné návody. Už od nejmladšího středověkého rukopisu se objevuje rada, jak poznat dobrého koně,⁵⁹ která se v tisících přesouvá na samý začátek textu a nároky na koupě hodného koně se rozhojňují:

⁵⁹ Jungmann, s. 9–17.

kuoň dobrý poznati (LékKoňMuz3 434), o znameních dobrého koně (LékKoňT1 A2r)

At' jest hlava malá, suchá, čelist zpodnie široká, oči velikých, uši vostré, malé, krátké, hrůva hustá, šíje vznesená, prsi široké vysedlé, bedra veliká, okružlá, bok dlouhý, podkasaň, kuože blízko kosti, tělo husté i žilami svázané, noha suchá s kopytem, ocasu hustého, hnátuov krátkých, klusu prostranného. (LékKoňMuz3 434). Tuto radu doprovází informace o stavbě těla a barvě srsti, které spoluutvářejí charakter a nadání koně: *Všecek kuoň když jest vraněj bez srstí jiné barvy, item všecek rejzj, všecek takéj bilej, těch srstí koni dobře pracovati mohou. Piehovatí s promíšenou bílou srstí bývají koni hbití a dobří. Bělostrakatí koni jsou v poli netrpěliví na se vsedati, ale jistě robotní. Černopiehovatí s mnohou bělostí promíšenou těž netrpěliví na se vsedati, ale tvrdí v chuži a v běhu...* (LékKoňT1 A2r).

Specifické nároky byly na koně kladeny v případě, že se jednalo o závodního koně (*Chceš li, aby kůň o závod běžel* LékKoňNK2 105v). Ten byl po tři dny před závodem k jízdě připravován vybranou krmí a zvláštním zacházením (mytí, mazání, pozvolné projíždění). Již rukopis z poloviny 16. století dokumentuje, že koňské závody se pořádaly také kvůli peněžní výhře: *Prve nežli poběhne o peníze, také mu dej jeden funt sena řeckého dvakrát nebo třikrát v ovse jísti.* (LékKoňNK2 105v).

Bylo již řečeno, že péče o nemocného koně, jak jsme ji představili výše na základě citátů z rukopisů a starých tisků, směřovala především na příznaky koňských nemocí, které byly pozorovatelné ze vzhledu, chování a celkového stavu koně. Nejvíce obtíží bylo spojeno s pohybovým aparátem koně, přičemž velmi často bylo léčeno koňské kopyto. Dalším centrem obtíží byla koňská kůže, kde se vyskytovali nejen paraziti, ale také nejrozumnější vyrážky, novotvary, otlaky. Problémy často působilo také zažívání a vyměšování koně. Z uvedených citátů je rovněž patrné, jak se základní jádro Albrantova lékařství rozšiřovalo nejen o nové léčby známých problémů, ale též o definice dalších obtíží a jejich léčbu, což svědčí o vývoji lidského poznání o dané problematice. Současně však z mladších textů plyne, jak se původní racionální, na empirickém poznání založené léčení rozmnožuje o postupy lidového, často na pověrách založeného léčení, které k léčbě využívalo např. části živočišných těl, exkrementy atd. Nezřídka se v mladších textech vyskytuje i léčba zařikáváním. V tomto smyslu jako přelomový můžeme označit muzejní rukopis z konce 15. století, v němž se tyto – ve srovnání se staršími texty – neracionální postupy objevují poprvé a v hojně míře. Tento rukopis rovněž obsahuje návody k léčbě člověka (*o člověčíem bělmu a kteří lidé plodu nemají* LékKoňMuz3 433) a dále také hospodářské rady (např. *aby mléka nemohli odjieti kravám a chceš li, at' syrové se nekažie* tamtéž 438–439).

Albrantovo koňské lékařství zanechalo výraznou stopu v dějinách české odborné literatury. Jeho základní text se postupem času díky svým četným užívatelům rozrůstal, uchovával se v rukopisech a stal se podkladem pro tisky starých

tiskařů. Až do 18. století tvořil pomůcku pro koníře a kováře; teprve v 19. století byl nahrazen odbornou literaturou podloženou vědeckými základy.

Literatura

- BARTOŠ, František Michálek. *Soupis rukopisů Národního musea v Praze. Svazek I.* Praha, Melantrich, 1926.
- ČERNÁ, Alena M. Hloupý jako sádlo a stydlavý jako skopový lůj. *Naše řeč*, 90, 2007, s. 81–93.
- DUŠEK, Jaromír. *Kůň ve službách člověka (středověk)*. Praha, Natural s. r. o. v nakladatelství APROS, 1995.
- EIS, Gerhard. *Meister Albrants Roßarzneibuch im deutschen Osten*. Reichenberg, Sudetendt. Verl. Franz Kraus, 1939.
- EIS, Gerhard. „Albrant“. In *Neue Deutsche Biographie* 1, 1953, s. 151–152. Dostupné on-line <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118501593.html>.
- HARNACH, Richard (ml.): Zvěroléčitelská a zvěrolékařská publicistika v minulých stoletích v Českých zemích. In *Sborník přednášek z dějin farmacie přednesených na odborných sympozii v roce 2008 a 2009*. Praha, Sekce dějin farmacie České farmaceutické společnosti ČLS JEP, 2009, s. 53–55. Dostupné on-line http://www.cfs-cls.cz/Files/nastenka/page_5181/Version1/sbornik-prednasek-z-dejin-farmacie-2008-2009.pdf.
- HORÁK, František, WIZDÁLKOVÁ, Bedřiška a TOBOLKA, Zdeněk Václav (eds.). *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha, Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků, 1925–1967. Dostupné on-line <http://www.knihopis.org/>.
- JUNGSMANN, Antonín Jan. *Navedení o koních*. Praha, František Fetterl, 1818, též v upravené verzi *Koňský lékař aneb Potřebné navedení o koních ...* Hradec Králové, Jan Pospíšil, 1825.
- JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý I–V*. Praha, Pomocí Českého Museum, 1835–1839.
- JUNGSMANN, Josef. *Josefa Jungsmanna Historie literatury české* Praha, Nákladem Českého museum, 1849, 2. vyd.
- KOLLOFRATH, Markéta. *Das Buch der Pferdeheilkunde von Matěj Augustýn Aumicko-Brodský aus dem Jahre 1642. Kniha koňská lékařská od Matěje Augustýna Aumicko-Brodského z roku 1642 (Staatliches Regionalarchiv in Brünn; G 11, Nr 1109)*. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 1997.
- KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický I–VII*. Praha, 1878–1893. Dostupné on-line <http://kott.ujc.cas.cz>.

PEČÍRKA, Josef. *Úplný dobytčí lékař, to jest, zřetelné poučení o správném léčení všech nemocí koňů, hovězího, skopového a vepřového dobytka, psů i drůbeže...* Praha, Jaroslav Pospíšil, 1858.

TRUHLÁŘ, Josef. *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum II*. Pragæ, Regia societas scientiarum Bohemica, 1906.

VOKABULÁŘ WEBOVÝ. *Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*.

Dostupné on-line <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

WINTZER, Hans-Jürgen. *Choroby koní / Nemoci koní*. Bratislava, H&H, 1999.

ZAKOPAL, Josef. *Nemoci koní 1, 2*. Praha, SPN, 1985 (skripta).

Summary

There are several manuscripts and old prints that have come down to us from the 15th–18th centuries concerning the treatment of horse ailments. The Czech editions have their origins in a German treatise on horse medicine authored by the horse dealer and equerry Albrant (often named Albrecht). As years went by, they were transformed and enlarged. This article is supported by a research into the Czech editions of Albrant's medicine. Drawing upon the 19th-century scholarly literature and ample quotes on horse medicine, it describes specific horse diseases and their treatment. The material base comprises eight Czech editions of Albrant's medicine (the National Library of the Czech Republic XI C 2 and XVII E 42, the National Museum Library IV H 28, I H 29 and I F 10), a humanist printing from 1527, and two undated baroque printings from the second half of the 18th century. The content of individual editions gradually increased in size. While the oldest National Library print provides up to 30 instructions on how to treat horse ailments and in the edition in the National Museum Library the number is about 40, in the humanist printings we already find 110 procedures, and in the baroque printings there are over 140. Besides the treatments, these texts contain also some secondary advice on horse health – for example how to judge a horse's health from its appearance and behaviour, and how to train a horse for a race. We found also some sporadic advice on treatment of humans and farming. The texts clearly show that a majority of issues involved the locomotive organs of the horse, of which the hoof received a particularly frequent treatment (*vyplecení, próboj, zájem, záskočka*, etc.). Another area of concern was the horse skin with the occurrence of various types of rash, tumours, warbles, and also parasites (*prhněly, sadmo, špáty, halguf, živý vlas, rúpi*, etc.). There also occurred problems with digestion (*žábry, žlázy*, etc.) and excretion (*sračka*, etc.). On the basis of the texts analysis we can clearly see how the fundamentals of Albrant's medicine were enlarged not only by new treatments of familiar ailments, but also by identification of new problems and

their treatment – which testifies to increasing human knowledge in this field. At the same time, however, the later texts also clearly show how the original, rational treatment drawing on empirical observation was multiplied by including folk treatment procedures, frequently based on superstition. These often made use of, for instance, animal parts, excrements, etc. In the later texts one also finds a number of charms and cures.

Translated by Jana Klapilová

Author's address:

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
116 46 Praha 1-Staré Město

Neodarwinismus a August Weismann

UWE HOSSFELD, MICHAL V. ŠIMŮNEK & ULRICH KUTSCHERA

Neo-Darwinism and August Weismann. The article commemorates the centenary of the death of August Weismann (1834–1914), a German zoologist who in the second half of the 19th century contributed significantly to the development of the theory of evolution (which he called the ‘transmutation hypothesis’) and the theory of selection. The article also describes some 19th century ways of understanding neo-Darwinism and Weismann’s contribution to its general acceptance, which was fundamentally linked to a new formulation of the theory of heredity (which used the notion of heredity of germ plasm/Keimplasma) and a radical departure from Lamarckism.

Keywords: evolution • neodarwinismus • Weismann

Úvodem

Jeden z mála biologů, kteří se v druhé polovině 19. století zasadili o prosazení selekční teorie, byl německý zoolog August Weismann (1834–1914), který působil ve Freiburgu/Breisgau a od jehož úmrtí uplynulo sto let. Již koncem 60. let 19. století odhalil protivy v ontogenetických a saltacionistických teoriích. Poukázal např. na to, že „náhlá, skoková proměna“ druhů není myslitelná, „protože by druh musela učinit neschopným existence (existenzunfähig)“ (Weismann, 1886, s. 264). Weismann se ale nemohl se svou kritikou prosadit, protože saltacionismus byl po tzv. znovuobjevení Mendelových pravidel/zákonů dědičnosti znovu nevýslovně populární (Šimůnek, 2010). Weismann byl dále jedním z prvních biologů, kteří ověřovali působení selekce experimentálním způsobem, když např. různé zbarvené housenky vysadil na různě zbarvené pozadí, aby je tak vystavil útoku možných dravců (Weismann, 1876). Pro další rozvoj evoluční myšlenky byl důležitý především tím, že počátkem 80. let 19. století navrhl teorii přirozeného výběru, která se obešla bez mechanismu získaných vlastností. Tím se stal ústředním iniciátorem tzv. neodarwinismu a zřejmě i jedním z nejvlivnějších evolučních teoretiků 19. století po Charlesi Darwinovi (Gaupp, 1917; Churchill, 1985, 1987; Mayr, 1985; Churchill/Risler, 1999). Weismannova kritika tzv. lamarckismu probíhala zejména od 80. let 19. století a byla součástí neodarwinismu. Trvalo ovšem dalších zhruba padesát let, nežli v tzv. syntetické teorii lamarckistické myšlenky z evoluční teorie víceméně zmizely (Junker & Hoßfeld, 2009, Kutschera, 2009).

Neodarwinismus

Vlastní pojem ‚neodarwinismus‘ použil původně Darwinův žák George John Romanes roku 1895, když se pokusil označit Weismannovu evoluční teorii, navazující tehdy na dílo Alfreda Russela Wallace (Kutschera & Hoßfeld, 2013a, 2013b). Romanes v ní přitom viděl odklon od vlastní Darwinovy evoluční teorie, která obsahovala lamarckistické elementy. Coby neodarwinismus označoval „čistou selekční teorii za vyloučení jakékoli jiné doplňující teorie“ (Romanes 1895, s. 12). Od této doby se pod tímto označením rozumí především selekční teorie, které neobsahují lamarckistické pomocné principy.

Je v zásadě fascinující pozorovat, že Weismann – obdobně jako dříve Lamarck – formuloval svou klíčovou myšlenku relativně pozdě během své kariéry. Až do roku 1881/1882 věřil, ostatně jako většina jeho dobových kolegů, na dědičnost získaných vlastností. Když tuto teorii roku 1882 odmítl, bylo mu již sedmačtyřicet let a byl nucen nově přeformulovat své dřívější pozice a názory. Musel především ukázat, že dostatečná dědičná variabilita může vzniknout i bez lamarckistických faktorů. Z tohoto důvodu se více než jedno desetiletí (1882–1895) věnoval převážně genetickým otázkám. Práce na nové teorii dědičnosti později označil jako „prostředek k vyššímu cíli“, tedy k dosažení evoluční teorie jako takové (Weismann, 1913, 1, s. III).

Weismann patřil k prvním příznivcům Darwina v Německu. Dokonce už jeho nástupní přednáška z roku 1868 byla nazvána: *O oprávněnosti darwinovské teorie* (*Über die Berechtigung der Darwin'schen Theorie*). Již v této době pro něj byla evoluční teorie, kterou nazýval jako tzv. transmutační hypotézu (*Transmutationshypothese*), „... jedinou, dnes oprávněnou vědeckou domněnkou o vzniku organických forem“ (Weismann, 1868, s. iii). Další pokrok vědecké diskuse měl být očekávatelný pouze tehdy, jestliže se bude otevřená otázka evolučních mechanismů řešit právě na této bázi.

Východiskem Weismannových úvah týkajících se evolučních mechanismů byla selekční teorie. Mezi biology přitom byl nejzásadovějším zastáncem přirozeného výběru v 19. století. Tak např. psal, že pokud by bylo možné prokázat pro jeden znak, že se jedná o přizpůsobení, potom „nemáme žádné jiné vysvětlení pro jeho vznik, nežli přírodní šlechtění“ (Weismann, 1876, s. 85). Selektce není potřebná jen pro vznik, nýbrž také pro udržení toho kterého orgánu. Pouze „prostřednictvím nepůsobící selektce je udržován na úrovni svého vývoje“ a „klesá od této úrovně nezadržitelně, i když velmi pomalu, jakmile již nemá žádnou hodnotu pro udržení druhu“ (Weismann, 1893, s. 51). Ústřední problém kauzality evoluce představoval ovšem jiný bod: námitky Asy Graye, Carla von Nägeliho a jiných učinily zřejmým, že Achillovou patou selekční teorie byl doklad dostatečné variability. V období před rokem 1882 se Weismann ještě domníval,

že zásadní zdroj variability představuje dědičnost získaných vlastností. Vyslovil se ale striktně proti ortogenetickým teoriím (Weismann, 1868, s. 25–26).

Dědičná variabilita (a tím i evoluce organismů) nenásleduje tedy dle Weismanna podle určeného směru, variabilita ovšem také není zcela nespoutaná. Považoval za jednostranné nadsazení „Darwinovské nauky, když se tvrdí, že organismy mohly variovat podle všech možných směrů. Jistě do všech možných, ale také pouze podle možných, čímž se připouští, že jsou také nemožné!“ Toto omezení by se dalo vysvětlit tím, že každý organismus vlastní jistě stabilní vlastnosti, které limitují jeho možnosti variace. Může „variovat pouze podle těch směrů ..., které jsou slučitelné s jeho chemickou a fyzikální konstitucí; nemůže tak vyvolat všechny myslitelné proměny, nýbrž pouze určité, i když tak četné“ (Weismann, 1868, s. 27). Tato myšlenka sice byla po jistou dobu jen málo zohledňována, nicméně se do budoucna ukázala jako důležitá: teprve nedávno byla omezení evolučních možností coby tzv. constraints znovuobjevena (Olsson et al., 2010). Další omezení evolučních možností vznikají podle Weismanna tím, že organismy musí zůstatvat při každém evolučním kroku životaschopné a selekční tlak na jeden znak může spoluovlivňovat celou řadu dalších znaků (Weismann, 1886, s. 258).

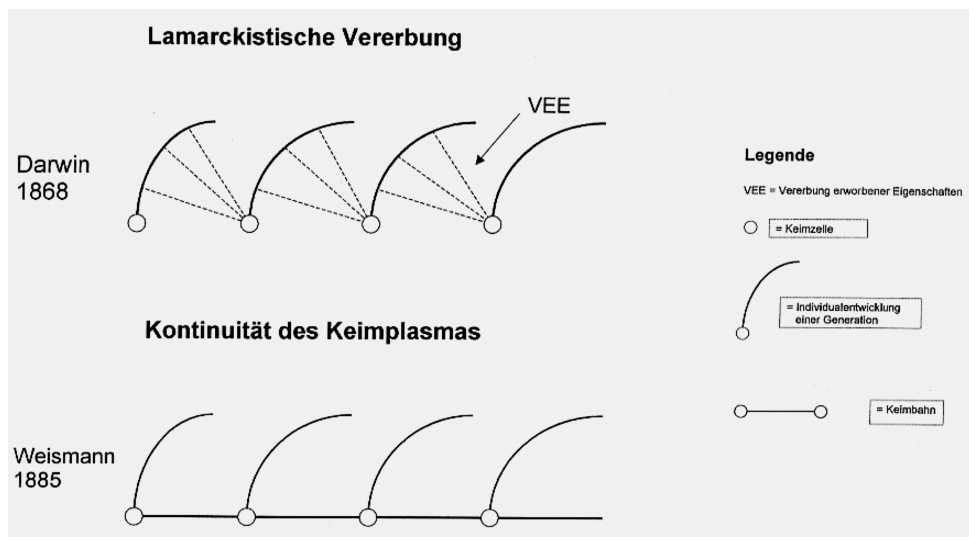
Dědičnost získaných vlastností a teorie zárodečného plazmatu

Tento pro Weismannovy současníky plausibilní model vzniku dědičné variability zpochybnil Weismann počátkem 80. let 19. století, když odvrhl dědičnost získaných vlastností a přešel k čistě selekční teorii (*Über die Vererbung*, 1883). Zcela rozhodující moment při tomto přechodu bylo pozorování, že u převážné části živočichů „jsou zárodečné buňky ... odděleny již v embryogenezi, někdy už úplně na začátku vývoje tělesných buněk“ (Weismann, 1885, s. 53). Protože se přitom (nesprávně) domníval, že během dědičného mechanismu je předávaný substrát neboli jaderné plazma (Kernplasma) spotřebováváno v somatických tělesných buňkách při výstavbě organismu, postuloval striktní rozdělení mezi jadernou plazmou a zárodečnými popř. tělesnými buňkami: musel „považovat za chybnou představu, že by se somatické zárodečné plazma mohlo zpětně proměňovat do zárodečného plazmatu, tedy takovou představu, která by mohla být zhruba označena jako ‚oběh zárodečného plazmatu‘“ (Weismann, 1885, s. 52). Jeho teorie tzv. kontinuity zárodečného plazmatu říká, že zárodečné plazma je od samého počátku oddělené od tělesného plazmatu a že tak změny organismu nemohou mít žádný vliv na zárodečné buňky a jejich zárodečné plazma. Weismann zde i přes různé nepřesné předpoklady projevil správnou intuici,

když dedukoval, že neexistuje žádná reverze fenotypických znaků do genetické informace. Tím byla dědičnost získaných vlastností nemožná. Domníval se nicméně, že závora, která zabráňuje, aby se získané vlastnosti staly dědičnými, je lokalizována mezi zárodečnými a tělesnými buňkami, zatímco je dnes známo, že existuje v každé buňce mezi proteiny a DNA. Weismann ale nenavrhl pouze tento teoretický model, nýbrž poukázal rovněž na těžkosti lamarckistické pozice jako takové. Uvedl četné znaky, které se nedají vysvětlit užíváním/neužíváním. Ptal se např., jak se mají např. dědit přizpůsobení mravenčích kast dělníků a vojáků používáním, když ty se nerozmnožují? A konečně ukázal, kolik známých lamarckistických případů se dá vysvětlit pomocí selekční teorie.

Weismannovo odmítnutí dědičnosti získaných vlastností se považuje za jeho nejdůležitější příspěvek k evoluční teorii, čímž ale vznikla citelná mezera ve výkladu variability. „Kdo se mnou sdílí názor,“ uváděl, „že získané vlastnosti nejsou přenášeny na potomky, ten se zdá vidět svou dosavadní představu o vzniku variability jedinců a hledat nový zdroj tohoto zjevu, bez něhož se nemohou uskutečnit selekční procesy“ (Weismann, 1886, s. 252–253). Weismann rozpoznal, že jím může být proces amfimixe (tzn. rekombinace) při sexuálním rozmnožování. Pohlavní rozmnožování má vytvořit, psal, „materiál na individuálních rozdílech, jehož prostřednictvím selekce přináší nové druhy“ (Weismann 1886: 272). Ale také tento jeho druhý klíčový poznatek představoval zlom v tradičních pojetích. K rekombinaci dědičných vloh může dojít jenom tehdy, když otcovské a mateřské podíly nikoliv ireversibilně splynou, nýbrž pokud zůstávají jako částice a mohou být nově kombinovány. Když se naproti tomu (většina dobových biologů) vycházelo z toho, že dědičnost znamená analogicky promíšení dvou tekutin, vede pohlavní rozmnožování ke sjednocení druhu a nikoli k produkování variability. Možné bylo Weismannovo redefinování pohlavního rozmnožování objevem cytologů, že chromozómy během oplodnění nesplývají. Centrální význam pohlavního rozmnožování a rekombinace pro produkování genetické variability došly plně docenění až ve 30. letech 20. století.

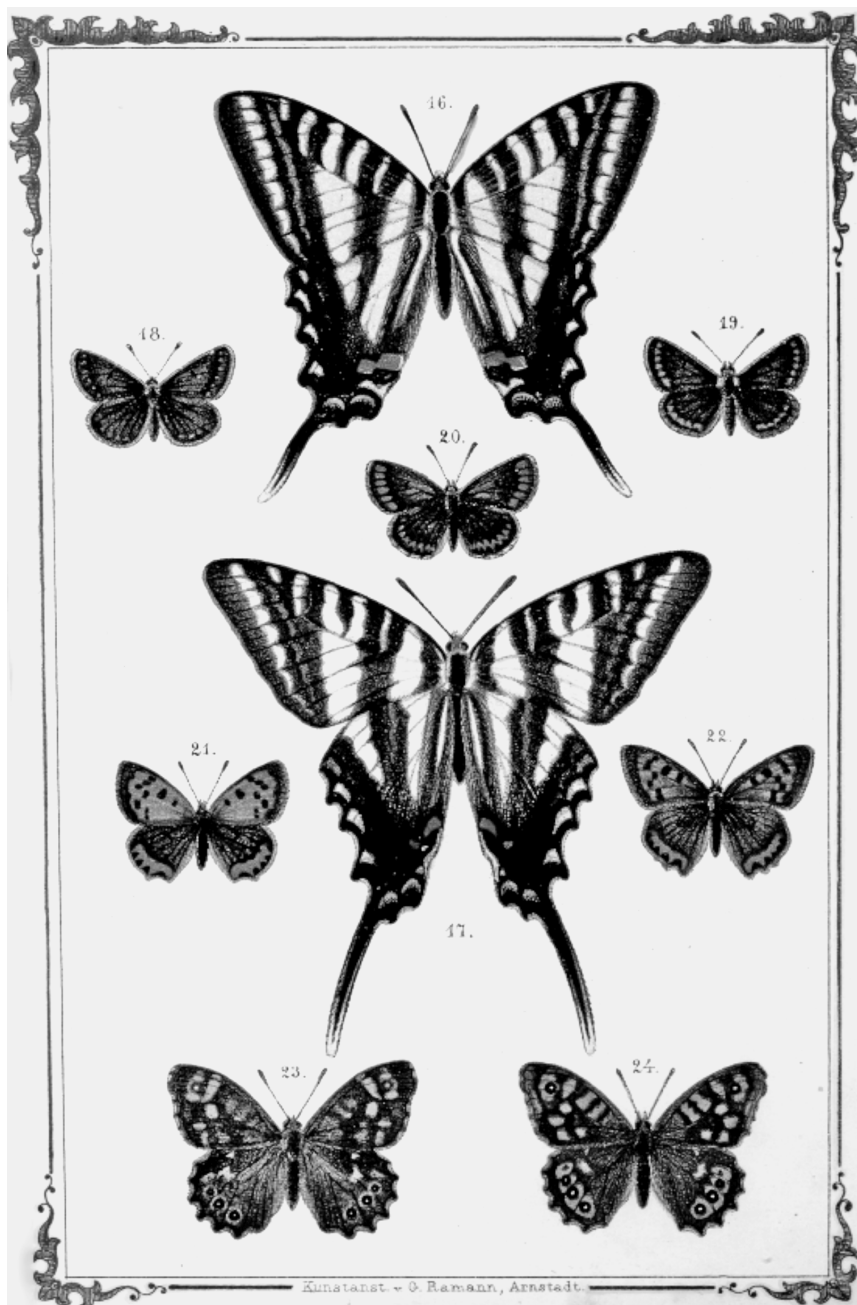
Ačkoliv se některé spekulativní domněnky Weismanna nepotvrdily, položil některými svými do budoucna orientovanými experimenty a teoriemi základy pro renesanci Darwinových teorií ve 20. století. Bezesporu nejdůležitější bylo vyvrácení dědičnosti získaných vlastností a objev, že při pohlavním rozmnožování dochází k rekombinaci, čímž vzniká „nevyčerpatelné množství vždy nových kombinací individuálních variací, jak je pro selekční procesy nezbytné“ (Weismann, 1892, s. 541).

Dědičnost získaných vlastností a teorie zárodečného plazmatu (Junker & Hoßfeld, 2009, s. 158)

August Weismann (Museum für Naturkunde Berlin)

Weismann, August, Studien zur Descendenz-Theorie. I. Ueber den Saison-Dimorphismus der Schmetterlinge, 1875, s. 98

Literatura

- CHURCHILL, Frederick B. From Heredity Theory to *Vererbung*: The Transmission Problem, 1850–1915. *Isis*, 78, 1987, s. 337–364.
- CHURCHILL, Frederick B. Weismann's Continuity of the Germ-Plasm in Historical Perspective. *Freiburger Universitätsblätter*, Bd. 24, Heft 87/88, 1985, s. 107–124.
- CHURCHILL, Frederick B. & Helmut Risler (eds.). *August Weismann: Ausgewählte Briefe und Dokumente*. 2 Bde. Freiburg, Universitätsbibliothek Freiburg, 1999.
- GAUPP, Ernst. *August Weismann. Sein Leben und sein Werk*. Jena, Gustav Fischer, 1917.
- JUNKER, Thomas & HOSSFELD Uwe. *Die Entdeckung der Evolution*. Darmstadt, WBG, 2009.
- KUTSCHERA, Ulrich. *Tatsache Evolution. Was Darwin nicht wissen konnte*. München, dtv, 2009.
- KUTSCHERA, Ulrich & HOSSFELD, Uwe (eds.) Alfred Russel Wallace (1823–1913): The man in the shadow of Charles Darwin. *Theory in Biosciences*, 2013, 132, 4. Special Issue. [2013a].
- KUTSCHERA, Ulrich & HOSSFELD Uwe. Alfred Russel Wallace (1823–1913): The forgotten co-founder of the Neo-Darwinian theory of biological evolution. Editorial. *Theory in Biosciences*, 2013, 132, 4, s. 207–214. Special Issue. [2013b].
- LEVIT, Georgy, MEISTER, K. & HOSSFELD, U. Alternative Evolutionstheorien. In U. Krohs & G. Toepfer (Hrsg.). *Philosophie der Biologie: Eine Einführung*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2005, s. 267–286.
- LEVIT, Georgy, MEISTER, K. & HOSSFELD, U. Alternative Evolutionary Theories: A Historical Survey. *Journal of Bioeconomics*, 2008, 10, 1, s. 71–96.
- MAYR, Ernst. August Weismann und die Evolution der Organismen. *Freiburger Universitätsblätter*, Bd. 24, Heft 87/88, 1985, s. 61–82.
- OLSSON, Lennart, LEVIT, Georgy S. & HOSSFELD, Uwe. Evolutionary Developmental Biology: Its Concepts and History with a Focus on Russian and German Contributions. *Naturwissenschaften*, 97, 2010, 11, s. 951–969.
- ROMANES, George John. *Darwin and after Darwin: An Exposition of the Darwinian Theory and a Discussion of Post-Darwinian Questions*. 3 vols. Chicago, Open Court, 1892–1897.
- ŠIMŮNEK, Michal V., HOSSFELD, Uwe, BREIDBACH, Olaf & MUELLER Miklos (eds.). *Mendelism in Bohemia und Moravia, 1900–1930. Collection of Selected Papers*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010.

- WEISMANN, August. *Über die Berechtigung der Darwin'schen Theorie*. Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann, 1868.
- WEISMANN, August. *Über den Einfluß der Isolirung auf die Artbildung*. Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann, 1872.
- WEISMANN, August. *Studien zur Descendenz-Theorie*. Bd. 2, *Ueber die letzten Ursachen der Transmutationen*. Leipzig, Wilhelm Engelmann, 1876.
- WEISMANN, August. *Über die Vererbung. Ein Vortrag*. Jena, Gustav Fischer, 1883.
- WEISMANN, August. *Die Continuität des Keimplasma's als Grundlage einer Theorie der Vererbung. Ein Vortrag*. Jena, Gustav Fischer, 1885.
- WEISMANN, August. Die Bedeutung der sexuellen Fortpflanzung für die Selektions-Theorie [1886]. In WEISMANN, August. *Aufsätze über Vererbung und verwandte biologische Fragen*. Jena, Gustav Fischer, 1892, s. 303–395.
- WEISMANN, August. *Aufsätze über Vererbung und verwandte biologische Fragen*. Jena, Gustav Fischer, 1892.
- WEISMANN, August. *Die Allmacht der Naturzüchtung. Eine Erwiderung an Herbert Spencer*. Jena, Gustav Fischer, 1893.
- WEISMANN, August. *Vorträge über Deszendenztheorie*. 2 Bde. 3., přepracované vydání. Jena, Gustav Fischer, 1913.

Summary

Weismann grasped the crucial importance of natural selection in the evolution of organisms better than most of his contemporaries. He realized that the issue of hereditary variability is a central and as yet unanswered question that would decide between the various proposed mechanisms of evolution. By suggesting that variability arises through recombination, he partly answered the question. After the establishment of genetics after 1900 and the development of a theory of mutations, missing elements were just added into a pre-existing conception, which also explained the causality of evolution. The departure from Lamarckism started in the 19th century with Weismann but the process was completed only in the mid-1930s. This was because on the one hand, positive, experimental evidence of Lamarckian effects was missing but on the other hand, hereditary changes (mutations) described by classical genetics turned out to be independent of organisms' adaptive requirements. Last but not least, there was the issue of gradualism in evolution, which in the earliest stage of Mendelism seemed incompatible with the existence of discontinuous mutations. Gradualism in evolution seemed to support the existence of Lamarckian factors that could be explained within the framework of a mutation theory. Eventually, Lamarckism

came to be seen as not directly refuted but rather superfluous and unproven (Levit et al. 2005, 2008; Junker and Hoßfeld 2009).

Authors' addresses:

Uwe Hoßfeld
Arbeitsgruppe Biologiedidaktik,
Biologisch-Pharmazeutische Fakultät,
Friedrich-Schiller-Universität Jena;
Am Steiger 3, Bienenhaus,
D-07743 Jena, Germany
University ITMO, Lomonosova 9,
191002 St. Petersburg, Russia

Michal V. Šimůnek
Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR;
Puškinovo nám. 9,
CZ-160 00 Praha

Ulrich Kutschera
Institut für Biologie,
Universität Kassel,
Heinrich-Plett-Str. 40,
34132 Kassel, Germany

Memento 1914

Vypuknutí válečného konfliktu a počátek první celoevropské katastrofy 20. století přinesly polarizaci v tehdejších akademických kruzích, které představovaly elitu jednotlivých národů. Na německé straně vystoupilo v září 1914 po vpádu do neutrální Belgie, během něhož bylo mj. velmi poničeno univerzitní město Löwen, nejhlasitěji 93 vzdělanců, umělců a spisovatelů, kteří se postavili na obhajobu postupu německých vojsk.¹

V podstatě jako bezprostřední odpověď na tzv. manifest 93, oficiálně nazývaný jako *Výzva kulturnímu světu* (Aufruf an die Kulturwelt), vznikl v Berlíně „protimanifest“, jehož autorem byl profesor fyziologie na berlínské univerzitě Georg Friedrich Nicolai (1874–1964), známý svými pacifistickými postoji.² K jeho iniciativě se připojil i tehdy pětaticetiletý Albert Einstein (1879–1955), který se tak vůbec poprvé veřejně vyjádřil k obecně kulturnímu a civilizačnímu tématu; Nicolai byl blízkým známým Einsteinovy druhé ženy Elsy.³

Manifest, nazvaný jako *Výzva Evropanům* (Aufruf an die Europäer), sice cirkuloval mezi značným počtem německých akademiků, nicméně kromě Nicolaie a Einsteina svůj podpis připojil pouze Wilhelm Foerster (1832–1921), bývalý ředitel berlínské observatoře a mj. rovněž signatář manifestu 93; svou ochotu pak deklaroval filozof Otto Buek (1873–1966), působící na marburské univerzitě. Samotný text nakonec nebyl roku 1914 zveřejněn. K tomu došlo až o tři roky později, kdy jej Nicolai zahrnul do úvodu prvního vydání své pacifistické knihy *Biologie války* (Die Biologie des Krieges).⁴

¹ Srov. Ulf G. MEYER-REWERTS – Hagen STÖCKMANN. *Das „Manifest der 93“. Ausdruck oder Negation der Zivilgesellschaft?* In Johanna KLATT – Robert LORENZ (eds). *Manifeste. Geschichte und Gegenwart des politischen Appells*. Bielefeld, Transcript-Verlag, 2011, s. 113–134.

² K životu a dílu G. F. Nicolaie srov. Wolf W. ZUELZER. *Der Fall Nicolai. Ein Patriot ohne Heimat, ein Rebell als Pazifist, den es nicht geben durfte*. Frankfurt/Main, Societäts-Verlag, 1981.

³ Srov. Alice CALAPRICE. *The Einstein Almanac*. Baltimore, The John Hopkins University Press, 2005, s. 42; Martin J. KLEIN et al. (eds). *The Collected Papers of Albert Einstein* (Vol. 6 – Berlin Years: Writings, 1914–1917). Princeton, Princeton University Press, 1996; Fritz STERN. Einstein and Germany. In David HAFEMEISTER (ed.). *Physics and Nuclear Arms Today* (= Readings from Physics Today, No. 4). New York, American Institute of Physics, 1991, s. 242–252.

⁴ Georg F. NICOLAI. *Die Biologie des Krieges. Betrachtungen eines deutschen Naturforschers*. Zürich, Art. Inst. Orell Füssli, 1917; další vydání následovalo roku 1921, srov. TÝŽ.

U příležitosti 100. výročí vypuknutí první světové války přinášíme český překlad tohoto poněkud opomíjeného, nicméně důležitého a výmluvného dokumentu. Překlad byl pořízen podle textu publikovaného roku 1919 v druhém vydání *Biologie války*.⁵

Výzva Evropanům

Zatímco technika a doprava nás zjevně nutí k faktickému uznání mezinárodních vztahů, a tím tlačí k všeobecné světové kultuře, nepřerušila ještě nikdy válka kulturní pospolitost vzájemné spolupráce tak intenzivně jako ta nynější. Možná však, že nám to přijde tak zjevné, protože existovaly četné svazky, jejichž přerušení bolestivě pocítíme.

Ačkoli nás tento stav nesmí udivovat, najdou se přece jen tací, jimž ona společná světová kultura alespoň v nejmenším leží na srdci a kteří jsou dvakráte povinováni bojovat za zachování těchto principů. Ale ti, u nichž by měl člověk předpokládat takovéto přesvědčení, tedy hlavně vědci a umělci, říkali doposud výhradně takové věci, které dávají tušit, jako by s přerušением skutečných vztahů zmizelo rovněž přání po jejich pokračování, a které byly vysloveny z vyslovené bojové nálady, tedy přinejmenším ve vztahu k míru.

Tato nálada není omluvitelná na základě žádné národní vášně; není hodna toho, co doposud celý svět chápal pod jménem kultury, a pokud by se měla stát společným majetkem vzdělaných lidí, bylo by to neštěstí.

Ale bylo by to nejen neštěstí pro kulturu, nýbrž – a o tom jsme pevně přesvědčení – neštěstím pro to, kvůli čemu bylo koneckonců vše toto barbarství rozpoutáno, totiž pro národní existenci jednotlivých států.

Svět se stal díky technice *menším*, státy velkého poloostrova Evropa se dnes zdají být jeden druhému tak blízko, jako za starého času *města* každého středomořského poloostrova, a Evropa – člověk by téměř mohl říci celý svět – představuje

Aufruf an die Europäer. Aufsätze zum Wiederherstellen Europas. Wien, Verlag der Wiener Graphischen Werkstätte, 1921.

5 Georg F. NICOLAI. *Die Biologie des Krieges. Betrachtungen eines Naturforschers den Deutschen zur Besinnung* (Bd. 1). Zürich, Art. Inst. Orell Füssli, 1919, s. XX-XX. Slova a obraty zvýrazněné kurzívou odpovídají zvýraznění v originálu.

skrze nejrozmanitější vztahy jednotu, která je zdůvodněna v potřebách a prožitcích každého jedince.

Necht' je tedy povinností vzdělaných a dobromyslných Evropanů učinit pokus zabránit tomu, aby Evropa v důsledku své nedostatečné celkové organizace utrpěla stejný osud jako kdysi Řecko. Má se snad také Evropa postupně zcela vyčerpat a zaniknout bratrskou válkou?

Nebot' dnes zuřící boj zanechá jen stěží vítěze, nýbrž pravděpodobně pouze udolané. Proto se zdá být nejen dobré, nýbrž hořce *nutné, aby vzdělanci všech států* využili svůj vliv, aby – jakkoli dnes může být ještě výsledek války nejistý – se *podmínky míru nestaly zdrojem příštích válek*, aby byla daleko spíše využita skutečnost, že se touto válkou dostanou všechny poměry v Evropě do stejné *labilního a plastického stavu*, aby se z Evropy vytvořila organická *jednota*. – Technické a intelektuální podmínky jsou pro to vytvořeny.

Jakým způsobem je možný tento pořádek Evropy, to zde neřešíme. Chceme jen zásadně zdůraznit, že jsme pevně přesvědčeni o tom, že teď je čas, kdy *Evropa musí vystupovat jako celek, aby ochránila svou půdu, své obyvatele a svou kulturu*.

Věříme, že tato vůle je latentně obsažena v mnohých, a chceme společným vyslovením této vůle dosáhnout, aby se stala mocí.

Za tímto účelem se zdá být nejprve nezbytné, aby se semkli všichni ti, kteří mají srdce pro evropskou kulturu, kteří jsou tím, co *Goethe* jednou nazval „*dobří Evropané*“. Nebot' člověk se nesmí vzdát naděje, že jejich společné slovo – ani za zvuku zbraní – nezanikne zcela nevyslyšeno, obzvláště pokud se mezi těmito „dobrymi Evropany zítřka“ nacházejí všichni ti, kteří u vzdělaných příslušníků jejich stavu požívají uznání a autoritu.

Je ovšem nezbytné, aby se Evropané nejdříve setkali, a pokud se – v což doufáme – najde dost *Evropanů v Evropě*, tedy lidí, pro něž není Evropa pouze geografickým pojmem, nýbrž důležitou věcí srdce, pak se chceme pokusit svolat takovýto Svaz Evropanů. – Ten má potom mluvit a rozhodovat.

My sami to chceme pouze podnítit a vydat výzvu. Prosíme vás, pokud jste stejného přesvědčení a rozhodnutí zajistit evropské vůli pokud možná co největší odezvu stejně jako my, abyste nám zaslali váš podpis.

MICHAL V. ŠIMŮNEK (edice a překlad)

Nancy G. Siraisi. Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2013, 163 s., 4 obr., ISBN 978-1-4214-0749-4

Korespondenční síť propojující významné představitele humanismu v době raně novověké Evropy poutá pozornost historiků již řadu let; dopisy jsou důležitou výpovědí o osobnosti pisatele a v 16. století hrála vědecká korespondence mnohem důležitější roli než dnes. Až v poslední době však začíná blíže přitahovat zájem badatelů i početná skupina latinsky psaných dopisů s lékařskou tematikou. Zmapování korespondenční sítě mezi jednotlivými významnými (i méně známými) lékaři, kteří představovali nedílnou součást raně novověké *Rei Publicae Litterariae*, tedy nadnárodní vědecké obce, je zajímavou a nanejvýš přínosnou výzvou pro historii i historiografii dějin medicíny.

Význam lékařských dopisů pro výzkum raně moderního vzdělání (nejen lékařského), výměnu idejí, vzájemných vědeckých diskusí či dokonce sporů se stal tématem poslední práce jedné z nejuznávanějších současných historiček (i historiků) medicíny, emeritní profesorky na Hunter College, Nancy G. Siraisi (*1932).¹ Toho, kdo je zvyklý na její fundované a velmi obsáhlé monografie z dějin medicíny, překvapí tato nejnovější práce svou útlostí; samotný text čítá de facto necelých 80 stránek (přitom poznámkovému aparátu je věnováno více jak 50 stran). Vysvětlení podává sama autorka v úvodu své práce: kniha představuje revidovanou verzi jejích přednášek, které přednesla v Charles Singleton Center for Study of Pre-Modern Europe na Univerzitě Johna Hopkinse roku 2010. Jde tedy o několik jednotlivých studií, které mají společné téma: *rem publicam litterariam*, zde tedy lékařskou, a propojení jejích členů prostřednictvím *epistolae medicinales*. Počet edic sbírek lékařů psaných dopisů, které byly v průběhu 16. a na počátku 17. století vydány tiskem, je sám o sobě dostatečný, aby opravňoval jejich klasifikaci jako svébytného literárního žánru renesančního odborného lékařského diskursu.² Práce je rozdělena do tří hlavních kapitol se specifickými

¹ K jejím stěžejním pracím patří např. monografie *Taddeo Alderotti and His Pupils: Two Generations of Italian Medical Learning* (1981); *The clock and the mirror: Girolamo Cardano and Renaissance medicine*. Princeton, 1997; *Medicine and the Italian universities, 1250–1600*. Leiden, 2001; nebo *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*. Michigan, 2007.

² Autorka v souvislosti s prvními orientačními studiemi o šíření a nárůstu vydávání soukromé korespondence humanistickými lékaři upozorňuje především na nedocenitelné práce jednoho z nejvýznamnějších soudobých historiků medicíny, oxfordského profesora Iana Macleana.

tematickými okruhy. První kapitola je věnována kontaktům mezi jižní a střední Evropou (kterou ovšem autorka označuje za severní), dvě následující kapitoly jsou kvůli srovnání zaměřeny na rozbor sbírek lékařských dopisů z per dvou představitelů německého a italského okruhu.

V první kapitole, Context and Communication (s. 14–36), se Siraisi pokusila nejprve postihnout všeobecně platné zásady a znaky komunikace odborné humanistické veřejnosti. Blíže se pak zaměřila především na zajímavosti týkající se vzájemných epistolárních diskusí několika představitelů lékařské komunity (Giralamo Mercuriale, Nicollo Massa, Laurenz Scholz aj.) např. o lékařských inovacích, knižních novinkách, zkoumala jejich postoje vůči paracelsistům nebo empirikům, všímala si přítomnosti nebo naopak absence zmínek o náboženství, filozofii apod. Mimo jiné dospěla k pozoruhodnému zjištění, že nejrušnější lékařská komunikace prostřednictvím dopisů 16. století probíhala mezi německy mluvícími zeměmi a Itálií a že většina lékařských, latinsky psaných sbírek dopisů vyšla tiskem právě v těchto regionech. Obzvláště v německy mluvících zemích se těšil tento druh literatury velké oblibě, takže řada sbírek *epistolarum medicinalium* publikovaných v Itálii se vzápětí dočkala „reprintu“ v Německu. Za zmínku stojí i připomenutí korespondence nejvýraznějších osobností té doby, jejichž široký komunikační záběr je téměř nezmapovatelný; jako příklad uvedla autorka kontakty známého přírodovědce a lékaře Conrada Gesnera (1516–1565), lékaře a encyklopedisty Theodora Zwingera (1533–1588) nebo slavného botanika Carola Clusia (1526–1609).³

Německým lékařem, jehož životní dráze a korespondenci byla věnována druhá kapitola, je Johann Lange (1485–1565), dvorní lékař rýnských palatinů a reformátor lékařského studia na univerzitě v Heidelbergu. Siraisi si jej vybrala k bližšímu prostudování záměrně, protože je představitelem první generace intelektuálně formované lékařským humanismem rozvíjejícím se na německých univerzitách; v jeho korespondenci i dalších drobných spisech příbuzných žánrů (*consilia, observationes* aj.) jsou výborně zachyceny jak typické humanistické záliby v řečtině, antických autorech, nových přírodovědných a zeměpisných objevech, tak naopak i lpění na spíše středověkých scholastických tradicích. V kapitole The Court Physician Johann Lange and His Epistolae Medicinales (s. 38–60) jsou vedle studia a kariéry a s tím spojených korespondenčních vazeb J. Langeho

³ Conrad Gesner udržoval kontakt s nejméně 240 představiteli vědy z celé Evropy; přes 2000 dopisů z korespondence Theodora Zwingera je v manuskriptech uchováváno v archivu univerzity v Basileji; zpřístupnění korespondence Carola Clusia (Charles L'Ecluse) je cílem rozsáhlého projektu probíhajícího na univerzitě v Leidenu, v jehož rámci již bylo na internetu zveřejněno více jak 1500 dopisů.

načiněna i další témata a problémy, podle nichž si lze vytvořit poměrně přesný obraz jeho profesního života i názorů ovlivněných náboženskými zvraty a bojem proti existenci neakademické medicíny uvnitř regionu.

Orazio Augenio (1527–1603), „hlavní hrdina“ poslední kapitoly *The Medical Networks of Orazio Augenio*, byl autorkou zvolen kvůli kontrastu vůči životním osudům i postojům J. Langeho. Generačně mladší italský lékař pocházel z velmi odlišného regionálního i kulturního prostředí. V jeho lékařských dopisech, pocházejících ze 2. poloviny 16. století, je jasně patrné, že patřil ke generacím lékařů utvářených rozvinutým humanismem, který již dávno před tím zakořenil medicínu v širší vědecké i literární kultuře. Augenio byl po většinu života spjat s životem na malém městě, kde řadu let praktikoval; až na sklonku života se připojil k akademickému světu coby profesor medicíny nejprve univerzity v Turínu a posléze v Padově. To se přirozeně muselo obrazit i v jeho korespondenci; přestože se stal konzultujícím lékařem vládců světských i církevních, byl jeho život spjat výhradně s měšťanstvem. Zatímco v 70. a 80. letech padovští profesori udržovali kontakty s univerzitami v Heidelbergu, Zurichu i Basileji, Augenio využil disputativních možností dopisů v sérii prudkých sporů s kolegy, považovanými za kritiky nebo konkurenty, a jeho dopisy výmluvně ilustrují striktně lékařský zájem.

Autorka ve své krátké studii prokázala, že sbírky lékařských dopisů vrhají světlo na hlavní charakteristiku a typy žánru, na rozvětvenost profesního a intelektuálního milieus jejich autorů a vydavatelů, stejně jako na lékařské vědomosti a praxi odrážející se v těchto sbírkách. Dospěla k závěru, že dostatečným podkladem pro lékařskou korespondenci přes Alpy i přes politické a náboženské hranice bylo všeobecné formování a smysl pro profesní identitu, která pojila akademicky vzdělané latinizující lékaře 16. století. Velkým pojičkem byla rovněž univerzita v Padově, nejvyspělejší centrum medicíny té doby, kam zamířil alespoň na krátký čas takřka každý student. Ačkoliv jsou tedy *epistolae medicales* daleké toho, že by poskytovaly plný obrázek dobového spojení mezi lékaři a přírodovědci (z nichž většina byla v 16. století zběhlá v medicíně), zasluhují prokazatelně větší pozornost ze strany historiků. Detailní studie individuální korespondence lékařů mohou vrhnout nové světlo nejen na lékařův medicínský zájem a praxi, ale také na jeho místní situaci a politické a náboženské vazby, intelektuální a vědecké prostředí a vzájemné vztahy; ilustrovat způsoby, jimiž mohly sbírky dopisů a jejich publikování hrát roli ve vytváření lékařské pověsti a kariéry ve vysoce konkurenčním prostředí.

BOHDANA DIVIŠOVÁ

Ivana Lorencová. Významné osobnosti české chemie v Archivu Národního technického muzea v Praze.

Práce z dějin techniky a přírodních věd sv. 33. Praha, Národní technické muzeum, 2013, 179 s., ISBN 978-80-7037-221-0

Základní myšlenka knihy vypadá jednoduše a přitom velmi atraktivně – v 21 medailonech chemiků působících v českých zemích má být zpřístupněno bohatství Archivu Národního technického muzea a zároveň opraveny některé evidentní omyly tradované v dosavadní literatuře. Medailony jsou řazeny chronologicky podle data narození příslušné osobnosti, což sice může při hledání konkrétního životopisu působit drobné problémy, ale vzhledem k relativně omezenému počtu textů nelze hovořit o jakékoliv větší komplikaci pro čtenáře. To už bolestněji pocítí asi chybějící rejstřík, stejně jako celkový seznam použitých pramenů a literatury. Možná jsem poněkud staromódní, ale vědecká publikace se bez těchto náležitostí podle mého názoru obejde jen velmi těžko.

Pozitivně lze jistě hodnotit, že autorka zařadila jak nejproslulejší postavy české chemie – např. Bohuslava Braunera, Emila Votočka nebo Rudolfa Lukeše, stejně jako méně slavné – např. Vladislava Přistoupila či Jindřicha Fleka. Trochu mne však zarazil způsob výběru. Z názvu jsem totiž usuzoval, že půjde v první řadě o životopisné portréty chemiků, kteří mají v Archivu Národního technického muzea své osobní archivní fondy. Jenže I. Lorencová svou práci pojala podstatně širě a zařadila i vědce, k nimž nalezla dílčí materiály ve fondech jiných osobností, ve fondech institucí nebo v tzv. Kleplově sbírce vzpomínek. První medailon Křištofa Bergnera je dokonce pouze přepisem životopisného portrétu vytvořeného Vlastimilem Matulou a uloženého v Matulově osobním fondu. Speciálním případem je pak Karel Josef Napoleon Balling – jeho fond sice byl uložen v Archivu NTM, s největší pravděpodobností však došel zkázy při povodních v roce 2002.

Celkově není jasné, zda skutečně jediným kritériem pro zařazení byl dostatek vhodných archivních materiálů nebo zda autorka vybírala ještě na základě něčeho jiného. Zvolený přístup navíc prakticky znemožňuje, aby se recenzovaná kniha stala základem ediční řady, která by zpřístupnila životopisné informace o českých chemících i z jiných českých a moravských archivů – těžko si asi lze představit, že by se v podobné ediční řadě objevily portréty některých osobností víckrát. Chápu, že autorka chtěla zpřístupnit veškerý dostupný materiál, ale je otázka, zda si přitom nepočínala poněkud krátkozrace.

S ohledem na název práce jsem také počítal s detailnější informací o materiálech k jednotlivým osobnostem – často se však například vůbec nedozvíme, jak je příslušný osobní fond rozsáhlý a co přesně je v něm uloženo. Také údaje o komplementárních pramenech k životu osobnosti či o sekundární literatuře

nevynikají úplností. Například zcela vypadla informace o samostatném uspořádaném osobním fondu Vojtěcha Šafaříka v rozsahu tří kartonů, uloženém v Archivu Akademie věd ČR. I když se jedná především o materiály ze závěru jeho životní kariéry, kdy se věnoval astronomii a nikoliv chemii, domnívám se, že zmínka chybět rozhodně neměla, zejména když Archiv Národního technického muzea vlastní archivní fond nemá.

S doplňující sekundární literaturou je to samozřejmě nemalý problém. Autorka čerpá často z memoárových článků žáků či kolegů příslušné osobnosti, jejichž výpovědní hodnota bývá někdy dosti sporná, i když nepochybně text medailonů velmi oživují stejně jako pro historiky mnohem zajímavější výňatky z korespondence nebo z některých deníků (např. Vlastimila Matuly), uchovávaných v Národním technickém muzeu. Člověka napadne, zda by zápisky V. Matuly nestály za samostatné vydání, i když si uvědomuji, na jak velké potíže edice tohoto druhu narážejí. Zamrzí ovšem, že se autorka nevyvarovala některých drobných, ale přesto rušivých omylů. Např. opakovaně překřtila Jana Svatopluka Presla na Josefa (s. 33, 47, 112, 113, správně je uveden v textu na s. 33 a 39), a to i v popisku k obrázkům, na nichž je správné jméno uvedeno výrazným písmem (s. 33 a 112). V této souvislosti bych snad podotkl, že se tak jasně ukazuje význam rejstříku i pro autora. Z vlastní zkušeností bohužel vím, o čem mluvím. Jinak ovšem autorka píše poměrně čtivě, i když někdy by si formulace zasloužily asi větší přesnost – např. u Votočkova velkoobchodu papírem asi nelze mluvit už o „živnosti“, byť prosperující (srov. s. 109). Jindy došlo asi k překlepům nebo automatickým opravám – tak si alespoň vysvětluji informaci, že v Archivu NTM jsou uchovány diapozitivy „z Votočkových cest v Kutné Hoře, na Floridě, Kubě, ve Španělsku...“ (s. 115).

Rozsah jednotlivých medailonů velmi kolísá podle množství materiálu, který měla autorka k dispozici, a zrovna tak nevyrovnaně působí i hodnota podávaných informací, ať už psaných nebo obrazových. V některých případech I. Lorencová musí přímo zoufale hledat cokoliv spojené s příslušnou osobou, jindy se naopak topí v přebytku a jen s obtížemi omezuje svůj výběr. Celkově ovšem patří grafická úprava knihy rozhodně k jejím silným stránkám. Atraktivním prvkem, který však také nebylo možno použít u všech medailonů, je např. ukončení za pomoci reprodukce podpisu dané osobnosti.

Knihy se dobře čte a rozhodně nelze považovat čas strávený jejím studiem za ztracený. Najdeme zde i některé inspirativní poznámky, vybízející k přemýšlení o podobách formování vědeckého výzkumu v oblasti chemie v českých zemích. Pouze někdy archivní materiál umožnil i trochu hlubší psychologický pohled do nitra jednotlivých osobností. Vzhledem k omezenému prostoru však i v těchto případech zůstává příběh často jaksi nedopracovaný. Poloha mezi řekněme variantou encyklopedické příručky se stručnými životopisy a důkladnějším

rozbořem, vyžadujícím však spíše monografické zpracování, se mi nakonec nezdá jako nejšťastnější. Možná by bylo vhodnější se spíše soustředit na užší okruh chemiků (např. na jednotlivé školy nebo na chemiky zabývající se především cukrovarnictvím) a zpracovat jejich osudy a vzájemné vztahy důkladněji a s využitím širšího rejstříku pramenů. V tomto kontextu by jistě bylo možné i analyzovat některé otázky mechanismů fungování vědy a výzkumu, např. význam vazby učitel – žák, vytváření vlivových skupin, propojení s politickými zájmy apod. Podobných studií a knih zatím v českých dějinách vědy není zrovna nadbytek. Přitom by posunuly naše poznání více vpřed než sebeboplednější zpracované životopisné medailónky bez rozsáhlejší úvahové a hodnotící části.

MARTIN FRANC

KRONIKA

35. mezinárodní konference Historie matematiky

Ve dnech 22. až 26. srpna 2014 se ve Velkém Meziříčí konala již 35. pravidelná mezinárodní konference věnovaná dějinám matematiky, které se zúčastnilo více než 40 osob (vysokoškolští pedagogové z Čech, Slovenska, Polska a Tunisu, naši středoškolští učitelé, doktorandi a studenti). Hlavními organizátory byli J. Bečvář a M. Bečvářová.

Letošní konference nebyla tematicky zaměřena. Její program byl pestrý; tvořila jej trojice vyzvaných přednášek, téměř tři desítky konferenčních příspěvků, slavnostní zahájení a neformální společenský večer, který byl obohacen o klavírní koncert B. Riečana, ukázkou žonglérského umění M. Zamboje a oblíbenou tradiční dražbu starší matematické literatury.

První vyzvanou přednášku nazvanou *Archimédova Metoda, překlad a reflexe nového*

čtení proslovil Zdeněk Halas (Katedra didaktiky matematiky, MFF UK v Praze). Podrobně pohovořil o zajímavé a komplikované historii palimpsestu, který byl téměř po sto letech znovu objeven roku 1998 a obsahuje mimo jiné řecký text některých Archimédových spisů (např. *Metoda*, *Stomachion* a *O plovoucích tělesech I, II*). Popsal problémy spojené s jeho restaurováním, zkoumáním pomocí nejmodernějších technologií, odborným čtením a překladem.

Druhou vyzvanou přednášku s názvem *Aritmetizace matematické analýzy a pojem úplnosti* přednesl Ivan Netuka (Matematický ústav, MFF UK v Praze). Nastínil složitou cestu vedoucí k pojmu úplnosti a připomněl jeho význam pro moderní matematiku. Nápadně ukázal, jak bylo 19. století poznamenáno postupným zvyšováním nároků na přesnost matematického vyjadřování (solidní vybudování pojmů funkce, limita, spojitost, derivace,

konvergence atd.). Pečlivě a srozumitelně vysvětlil historický proces konstrukce reálných čísel spočívající v úplnění racionálních čísel; stal se inspirací pro dalekosáhlá zobecnění a našel široké uplatnění v moderní matematické analýze 20. století (např. teorie abstraktních prostorů, studium úplných metrických prostorů a úplných normovaných lineárních prostorů).

Třetí vyzvanou přednášku *Velké osobnosti v historii matematiky a matematické kartografie* připravila Margita Vajsábllová (Katedra matematiky a deskriptivnej geometrie, Stavebná fakulta Slovenskej technickej univerzity v Bratislave). V poutavém vystoupení uvedla přehledný a fundovaný průřez historií matematické kartografie. Osvětla úlohu, kterou v rozvoji kartografie hráli Hipparchos z Nikae, Claudios Ptolemaios, Johann Müller (Regiomontanus), Leonhard Euler, Johann Heinrich Lambert, Carl Friedrich Gauss aj. Neopomenula zdůraznit nejdůležitější historické souvislosti matematické kartografie, sférické geometrie, trigonometrie a zobrazovací metod.

Na konferenci zazněly následující kratší příspěvky:

E. Augustínová: *Vydávanie matematickej literatúry na Slovensku do roku 1918*; V. Bálint: *Takmer uzavretá história jedného problému kombinatorickej geometrie*; A. Bálintová: *Al-Qushji, kuriér sultánskych tabuliek*; J. Bečvár: *Pseudoinverze*; M. Bečvářová: *Zkoušky učitelské způsobilosti (před německou zkušební komisí)*; P. Boháč: *O Pascalově větě*; D. Cieśliska: *„Zasady algebry wyższej“ Władysława Zajączkowskiego*; J. Čížmár: *Predobra ku schémam*; S. Domoradzki: *O różnych aspektach działalności prof. J. Pużyny (1856–1919) we Lwowie*; H. Durnová: *Počet grafický a graficko-mechanický Václava Lásky*

a Václava Hrušky; M. Hykšová: *Kurt Hensel a p-adická čísla*; K. Jedynak: *Nauczanie geometrii analitycznej w krakowskich gimnazjach na przełomie XIX i XX wieku*; A. Kalousová: *Kvadratura cykloidy dle Robervalu*; K. Karpińska: *O przenikaniu nowych teorii do kształcenia szkolnego w toruńskiej Szkole Realnej w XIX wieku*; J. Kotůlek: *Hrdinou proti své vůli? Věnováno Františku Čuříkovi*; L. Koudela: *Robervalova rektifikace cykloidy*; L. Kvasz: *Frege ako tvorca formálnej logiky*; J. Marek: *Mayerova metoda průměří a problém zeměpisné délky*; L. Moravec, M. Bečvářová, J. Škoda: *Olomoucký konkurs*; M. Otavová: *Zrojení kombinatoriky v díle Jana Caramuela z Lobkovic*; M. Otisk: *Mezi matematikou a filozofií: poznámky k dopisu Gerberta z Remeše Konstantinovi z Fleury*; Z. Pogoda: *Some Remarks on History of Poincaré Conjecture*; B. Riečan: *K základom modernej slovenskej matematiky*; I. Sýkorová: *Počátky algebry ve staré Indii*; P. Šatný: *Charles Babbage a jeho přínos v teorii funkcionálních rovnic*; M. Štěpánová: *Znovuzrojení Weyrova kanonického tvaru*; L. Vízek: *Z historie počtenic*; W. Wójcik: *Nowe idee topologiczne w piernszych pracach twórców polskiej szkoły matematycznej*.

Z výše uvedených názvů je patrná pestrost a rozmanitost celé akce, neboť přednášející se věnovali historii matematiky a vyučování matematice, vývoji matematických myšlenek a metod a v neposlední řadě i životu a dílu různých osobností.

Při prezentaci získali účastníci konference tyto publikace: *Sborník 35. mezinárodní konference Historie matematiky*. J. BEČVÁŘ, M. BEČVÁŘOVÁ (eds.). Praha, Matfyzpress, 2014, 273 stran; M. OTISK, R. PSÍK. *Matematické listy Gerberta z Remeše*. Edice Dějiny matematiky, svazek č. 57. Praha, Matfyzpress, 2014, 164 stran, dva starší svazky edice Dějiny matematiky

podle vlastního přání a četné propagační materiály o Velkém Meziříčí a jeho okolí.

Za úspěšný průběh konference je nutné poděkovat organizátorům, zaměstnancům gymnázia a domova mládeže ve Velkém Meziříčí, bez jejichž nadšení, pochopení, pomoci a práce by se akce nemohla uskutečnit. Velký dík za bezproblémový dovoz konferenčních materiálů patří L. Vízkovi, za organizační pomoc Z. Halasovi a V. Moravcové. Poděkování je třeba vyslovit i všem přednášejícím a účastníkům.

36. mezinárodní konference Historie matematiky se bude konat v srpnu 2015. Informaci o ní podá M. Bečvářová (Ústav aplikované matematiky, FD ČVUT v Praze, Na Florenci 25, Praha 1, 110 00, e-mail: becvamar@fd.cvut.cz).

Podrobné informace o minulých konferencích, fotografie z těchto akcí a přihlášky na akci budoucí lze najít na webové stránce <http://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/konference>.

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

Seminář veterinárních lékařů a farmaceutů a historiků vědy v Brně

Ve dnech 15. a 16. září 2014 se v Brně konal již 4. seminář „Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat“. Místem konání bylo opět Technické muzeum Brno. Semináře se zúčastnili čeští a slovenští veterinární lékaři, farmaceuti, historici dějin vědy a muzejníci, jichž bylo kolem 50. Jejich domovskými působišti byly Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Univerzita Komenského Bratislava, Univerzita Karlova (Farmaceutická fakulta

Hradec Králové), Česká zemědělská univerzita Praha, Akademie věd ČR Praha, Slovenská akademie věd Bratislava, Muzeum jihovýchodní Moravy Zlín, Muzeum Těšínska Český Těšín a Technické muzeum Brno.

Příspěvky byly rozděleny do několika bloků. V bloku nazvaném „Z dějin vědních oborů, technická řešení v oblasti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství“ odezněly přednášky o výživě skotu a ovcí na patrimoniálních velkostatech Slovenska v 16.–19. století (A. Holub, Brno), o roli zvěrolékařů při zabezpečování zdravotní nezávadnosti masa na jatkách (Š. Hejlová, Brno), o vývoji lékárenské laboratoře (J. Husák a kol., Brno), o technických prostředcích a postupech používaných při výrobě veterinárních očkovacích látek (L. Dedek, Brno), o dějinách léčení epilepsie a o neobvyklých kuriózních léčivech (K. Král, Brno).

V bloku z dějin vědních oborů účastníci vyslechli příspěvky o apotropaických předmětech a magických praktikách v rukopisech ze 17. a 18. století (B. Ricziová, Bratislava), o péči o zdraví obyvatel Nitry v meziválečném období (L. Richnáková, Bratislava) a o dějinách zdravotnických zařízení a zdravotní péči v Prešově po roce 1918 (P. Koval, Prešov). O časopisu *Boj o zdravie*, vycházejícím v letech 1926–1950, referoval J. Džujko z Prešova. B. Petráková ze Zlína hovořila o léčbě vzduchem a sluncem v luhačovických lázních v letech 1906–1939; šlo o vzduchoplavecká cvičení. O malých klimatických lázních v Komorní Lhotce na Těšínsku referovala I. Pavelková z Českého Těšína. Zajímavé sdělení měl hlavní organizátor semináře R. Slabotínský z Brna, když představil brněnskou firmu Alpa, která v letech 1913–1948 vyráběla velmi

oblíbenou francovku Alpa. Sedmdesáté výročí Slovenského národního povstání připomněl J. Blecha z Bratislavy referátem o účasti slovenských veterinářů v povstání; měli na starost zdravotní stav koní a zdravotní nezávadnost potravin. O některých významných postavách zdravotnické služby v československých legiích hovořil F. Dohnal z Hradce Králové. Brněnský veterinář P. Brauner představil fetotom, porodnický nástroj. Skvosty farmaceutických exponátů Východoslovenského muzea v Košicích obrazově představila za kolektiv autorek M. Jiroušková z Košic. Bratislavská historička E. Morovicsová pojednala činnost Ústřední jednoty porodních asistentek v době první československé republiky. Její manžel M. Morovics vzpomněl ve svém příspěvku na Viktora Teisslera, lékařského fyzika, zakladatele oboru na Slovensku. O Františku Šantavém, lékařském chemikovi a historikovi olomoucké univerzity a uměleckém historikovi, referoval J. Jindra z Prahy. E. Těšínská rovněž z Prahy se soustředila na Antonína Štaucha, ředitele státních lázní a báňského lékaře. Hluboko do historie zabrousil V. Páral za kolektiv pracovníků, když zmínil Andrease Vesalia (1514–1564) a jeho význam pro veterinární anatomii,

byť jeho hlavní spis se týkal anatomie člověka. O slovenských studentech veterinárního lékařství, studujících v době 2. světové války, vykládal devadesátiletý R. Škoda; ti totiž mohli studovat na náklady Slovenského štátu např. ve Vídni. Nestor farmaceutů J. Květina za další autory zasvěceně hovořil o pražské farmaceutické škole, o jejích osobnostech a o proměnách farmaceutického vzdělání u nás. Výukou chování zvířat se zabývala E. Baranyová z Prahy. Výukou středoškoláků, budoucích veterinárních pracovníků, z hlediska historie a současnosti mluvila E. Melichová z Bratislavy. Ke všem předneseným příspěvkům proběhla diskuse.

Součástí semináře byla komentovaná prohlídka výstavy „Domov za Velké války“, instalovaná v Moravském zemském muzeu v Brně.

Odeznělé příspěvky (27) a doufejme, že i neprezentované příspěvky (4) přihlášené na seminář, budou publikovány v kolektivní monografii, jež má vyjít v příštím roce.

Seminář ukázal na velmi přátelské vztahy účastníků z českých zemí a Slovenska, které nenarušilo rozdělení Československa v roce 1993. Těšme se na pátý brněnský seminář!

JIŘÍ JINDRA

ZPRÁVY

Štěpán Svačina, Petr Sucharda (eds.). Josef Charvát. Jak jsme ho poznávali. Praha, Triton, 2014, 200 s., obr. příloha.

Již druhý sborník věnovaný známému internistovi a zakladateli endokrinologie u nás, profesorovi Univerzity Karlovy, přednostovi III. interní kliniky Všeobecné fakultní nemocnice v Praze a členu Československé akademie věd, vyšel letos k 30. výročí jeho úmrtí. Předcházela mu sborník příspěvků k 20. výročí úmrtí, který vyšel už roku 2003 (To byl profesor Josef Charvát. Sborník uspořádali rovněž Štěpán Svačina a Petr Sucharda. Praha, Galén, 176 s.). Letošní svazek je trochu strukturovanější – vedle srovnatelného počtu příspěvků pamětnických a těch, kteří se s profesorem Charvátlem v nějaké podobě setkali, byť ne nutně vždy osobně (celkem 18,

např. R. Doleček, C. John, V. Schreiber, ale řada dalších významných jmen) – je tu větší pozornost věnována vlastním Charvátovým textům, které nejsou omezeny na lékařské zaměření (ani v tomto případě nejde ovšem o ryze odborné články, spíše o popularizující příspěvky). Jsou tu též tři texty věnované Charvátovu zednářství (jeho projev v roce 1950, o podstatě a významu tovaryšského stupně a význam 3. zednářského stupně) a závěrem i „žertovná“ vzpomínka, která si J. Charvát jel pro BMW do Mnichova (psal se rok 1927 a bylo mu tedy 30 let). Cenná je i ilustrační příloha – celkem přes čtyřicet fotografií, ale i jiných dokumentů – tentokrát soustředěná až v závěru publikace. Jistě to vše stojí za přečtení a rovněž ocenění, jak si lékaři váží svých předních osobností.

H. BARVÍKOVÁ

Cena Zdeňka Horského

vyhlášená a udělovaná Společností pro dějiny věd a techniky ČR za vynikající absolventskou práci s tematikou dějin věd, techniky a vzdělanosti byla za rok 2013 udělena PhDr. Filipu Hrbkovi za obhájenou diplomovou práci *Lékaři, „prelāti“ a humanisté – morová nákaza v traktátech předbělohorské doby*.

Cena byla předána ve čtvrtek 27. listopadu 2014 ve 14:30 v Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK v ulici U Nemocnice 4, Praha 2.

Vyhlášení soutěže o Cenu Zdeňka Horského o nejlepší kvalifikační práci s tematikou dějin věd, techniky a vzdělanosti za rok 2014

Výbor Společnosti pro dějiny věd a techniky ČR (dále SDVT) vyhlašuje soutěž o Cenu Zdeňka Horského o nejlepší kvalifikační práce s tematikou dějin věd, techniky a vzdělanosti za rok 2014 (přihlášeny mohou být práce obhájené v letech 2013–2014).

Cena je udělována na základě usnesení výboru SDVT a v souladu se Statutem Ceny Z. Horského, schváleným na valném shromáždění SDVT dne 28. 3. 2012. Povahu a cíle, podmínky účasti v soutěži a kritéria pro udělení ceny stanoví statut, jehož znění je zveřejněno v časopise Dějiny věd a techniky (45, 2012, č. 3) a na webových stránkách SDVT: <http://sdvt.cz/>, resp. <http://www.sdv.tcz/in-czh.htm>

Výše odměny spojené s cenou za rok 2014 bude stanovena při vyhlášení vítěze/vítězky soutěže. Vyhlášení vítěze/vítězky bude zveřejněno a cena bude slavnostně předána do tří měsíců po uzavěře soutěže.

Návrhy na udělení ceny podávají vedoucí kvalifikační práce.

Termín pro zaslání návrhů na udělení ceny za rok 2014 je **28. 2. 2015**.

Adresa pro zaslání návrhů:
Společnost pro dějiny věd a techniky
Ústav dějin UK a archiv UK
Ovocný trh 3
116 36 Praha 1

Případné další informace na petr.svobodny@ruk.cuni.cz

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVII – 2014

číslo / number 3

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (ÚSD AV ČR, Praha)

Výkonná redaktorka

Executive editor

Hana Barvíková

Redakční rada

Editorial board

Catherine Albrecht (Ada, Ohio, USA), Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Pavel Drábek (Rožtoky u Prahy), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Jan Janko (Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Jiřina Kalendovská (MU, Brno), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha), Emilie Těšínská (AV ČR, Praha)

Adresa redakce

Address editorial

Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, [+420]286010118
dvt.redakce@gmail.com, hana.barvik@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

Powerprint, s. r. o., Praha

Distribuce

Distribution

O předplatném (CZ, SK) informuje a objednávky přijímá redakce.
Rozesílá DUPRESS.
Please send all foreign orders to: Kubon & Sagner, Buch Export-Import GmbH, D 80328 München, BRD

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin UK a Archiv UK
Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1
[+420] 224491475, 224491468, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and on the Society

Web

<http://www.sdv.cz>, <http://dvt.hyperlink.cz/>

ISSN 0300-4414

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2013

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd ČR.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVII – 2014

číslo / number 3

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na původní články z dějin přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny architektury, medicíny a umění, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.) i jejich přesazích ke společenským vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod.

Časopis je vydáván od roku 1968. Vychází čtvrtletně jako členský časopis Společnosti pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s finanční podporou Rady vědeckých společností ČR. Časopis byl zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR (schváleném Radou pro výzkum a vývoj 20. června 2008) a je v několika prestižních akademických databázích (ERIH, CEJSH ad.). Evidenční číslo v databázi Ministerstva kultury ČR je E 4961 (evidováno 1. 1. 1970).

Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě *článků*, zařazuje i *diskusní příspěvky* z této tematiky a materiálová *sdělení*, doplňuje je o *recenze* vyšších prací nebo jejich stručné anotace v rubrice *Zprávy z literatury* a v rubrice *Kronika* informuje o nedávných akcích z oboru. Přijímány jsou příspěvky v češtině i světových jazycích (angličtina, francouzština, němčina).

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a scientific peer-reviewed journal whose aim is to present original articles on topics from history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. It also welcomes contributions on various applications of these sciences (history of architecture, medicine and arts, relations between science and society, science policy, and the like), their interface with social sciences and humanities, and articles on particular scientific disciplines within the conceptual framework of theory, philosophy, and sociology of science, eventually also general history, history of culture, history of ideas, education, etc.

The journal appears since 1968. It is published quarterly as a membership journal of the Society of the History of Sciences and Technology, which was founded in 1965, with the financial support of the Council of Scientific Societies of the Czech Republic. The journal is included in prestigious academic databases (ERIH, CEJSH, etc.) and registered in the database of the Ministry of Culture of the Czech Republic under the number E 4961 (filed on January 1, 1970).

This journal publishes the most recent results of original research in the form of *articles*, includes *discussions* on relevant topics and material *communications*, and complements the published material by *reviews* of publications or their brief abstracts in the section *Reports from Literature*. The *Chronicle* section informs our readership about recent events (e.g. conferences, exhibitions) in relevant fields. Contributions can be submitted in Czech or world languages (English, French, German).

